

21

Ethices philoso

PHIAE COMPENDIVM,

ex Platone, Aristotele, alijsq; opti-
mis quibusq; auctoribus collectum

à SEBASTIANO FOXIO
Morzillo Hispalensi.

*Ad clariss. virum D. ALFON-
SYM FERRANDVM
Cordubensem, & Agi-
darium.*

Accesit rerum & uerborum memora-
bilibium Index.

BASILEAE, PER IO-
annem Oporinum.

21

Ethices philoso

PHIAE COMPENDIVM,

ex Platone, Aristotele, alijsq; opti-
mis quibusq; auctoribus collectum

à SEBASTIANO FOXIO
Morzillo Hispalensi.

*Ad clariss. virum D. ALFON-
SYM FERRANDVM
Cordubensem, & Agi-
darium.*

Accessit rerum & uerborum memora-
bilium Index.

BASILEAE, PER IO-
annem Oporinum.

CLARISSIMO VIRO

D. ALFONSO FERRANDO
Cordubensi, & Agidario, Sebastianus
Foxius Morzillus Hispa-
lensis S. P. D.

UNIVERSAM nature scientiam in ijs fe-
re Commentarijs, qui à
nobis nuper in *Timæo*
Platonis scripti sunt, cō-
prehendimus. Nunc id
ad perfectam philosophiæ tractationem re-
stare videbatur, ut de moribus disputare-
mus: hoc est, de altera illius parte, quæ in ho-
minum actionibus, vitæq; communis officijs
uersatur. Hanc nos, quam fieri potuit bre-
uissimè, tribus his libris cōplexi sumus, Al-
fonsi clarissime: non quòd in ea re nostram
post Platonis, Aristotelis, Xenophontis, cæ-
terorumq; scripta, industriam desiderari pu-
taremus: sed quòd ei qui uniuersam philoso-
phiam compendio tractare instituerit, com-
modissima

Epistola

modissima ratio sit, ut quæ sparsim à multis, ac sine ordine dicta sunt, in unum quasi corpus conferantur, resq; tota distinctius & apertius explicetur. Id quanquam à me modo nequaquam postulari alicui uideatur, quòd satis esse illorum quos paulo ante commemoravi, auctorum libros existimet: tamen si eorundem institutum, ac mei consilij rationem consideret, intelliget profecto, & commodum hunc nostrum laborem fore: & necesse fuisse, post illos aliquid de moribus scripsisse. Nam cum de fine bonorum extremo, deq; uirtutibus inter se pleriq; dissentiat, aliudq; Academici & Peripatetici, aliud Stoici & Epicurei de multis opinentur, unum ex ijs omnibus effici compendium non potest: cum nec eadem ipsorum sint sententia, atq; ex diuersis, planeq; contrarijs, unum aliquod disciplinae genus nequeat constitui. At obijciat forsitan aliquis, satis esse aliquod scriptum aut Aristotelis, aut Platonis, in compendium redegissee, nec nouum aliud doctrina

Nuncupatoria.

doctrinae genus induxissee. Certè id facile admitterem, si scientiam auctorum, à quibus sit tradita, auctoritate metiri, ac non ueritate potius oporteret. Qui enim de philosophia, id est, uera certaq; scientia differere uoluerit, minimè quidem debet, quod Plato, aut quod Aristoteles dixerit, amplecti, idq; pro rato exploratoq; habere: sed ipsam doctrinam explicare, posthabita cuiusquam auctoritate, quaecunq; rationi ac ueritati minimè congruerit. Nec mihi uerò eorum sententia ualde probatur, qui dicant, multa satis atq; praeclara literarum monumenta reliquissee nobis antiquos scriptores: nec denudò, ut quidquam scribatur, opus esse: cum eadem illi ratione & post alios, quos imitati sunt, nihil scripsissent: & occasionem omnem eosdem auctores intelligendi, nouaq; inuestigandi, simul adimant. Sed si suos adhuc antiquos pertinacissimè tueantur, ac retineant, uagentur quidem per me caci atq; errabundi in latissimis illis multorum scriptis de summo bo
α 3 no, de

Epistola

no, de animi morbis, de uirtutibus ac uitijs, de officijs, de Repub. de re familiari, deq̄ alijs hominum actionibus, in quibus hæc sine ordine, obscure, diffuse, ac falso nonnunquam disputantur. Omitto enim, an uerè Plato, aut Aristoteles, cæteriq̄ summum bonum descripserint, uirtutesq̄ ueras tradiderint: id quod maiori disputatione indiget. Equidem id ausim libere profiteri, nec illa omnia incertum aliquem ordinem cõtrahi posse: nec quòd quis multam in ijs legēdis operam collocet, ueram eum Ethices philosophiæ notitiam assequuturum, nisi etiam aliarum rerum adhibeat cognitionem. Ego uerò, cum certam huius artis rationem in his libris tradere statuissem, nullius auctoritati adherendum mihi esse existimaui: sed eam de bonorum sine, humanisq̄ actionibus sententiam tueri, quæ religioni nostræ quammaximè consentiret. Cum qua quidem ueluti norma cæterorum philosophorum sententias conferens, quæ illi magis congruerent, ut ueriora probaui:

Nuncupatoria.

probaui: quæ repugnaret, liberè reieci. Nec enim omnia scriptorū omnium decreta improbanda esse prorsus censuimus, nec rursus approbanda, ne maledici aut pertinaces uideremur. Ea igitur tradendæ huius scientiæ ratione instituta, partes omnes eiusdem breuiter cõplecti uolui, ne quid à me ad perfectam de moribus tractationem ommitteretur. Itaque tribus ex libris, quibus tota hæc ars cõtinetur, prior de felicitate hominis institutus est. Secundus, de affectibus: quòd in hoc Ethices philosophiæ munus non minimum uersetur: quòdq̄ id à nemine, nisi sparsim, ac sine ordine, diuersis in libris tractatum uiderim. Tertius, de uirtutibus, & earum uitijs contrarijs: quòd huc tota morum disciplina referatur. Hos autem libros, à me breui nuper cõscriptos, ut in lucem ederem, nulla equidem ambitione accensus fui: sed frequens me amicorum exhortatio impulit, qui, quòd eos fore perutiles existimarunt, festinandam editionem putauere. Inter quos
α 4 plurimum

Epistola

plurimum apud me Cornelij Valerij Ultraiectini auctoritas & iudiciū ualuit: qui, ut est publicæ utilitatis studiosus, quemadmodum ipsius scripta declarant, ita me non destitit frequenter incitare, ut hoc opus quāprimum in lucem ederem, ne illo diu carerēt studiosi. Cum ergo statuissem illud ipsum publicare, ALFONSE præstātissime, idē tibi uolui dicare: primò, quòd nulli melius offerri hæc de moribus tractatio potuit, quàm tibi, & docto, & uitæ probitate summa prædito: (taceo enim nunc, quibus de causis deuinctus tibi sim, atq; esse debeam) tum quòd inter omnium uirtutum, quibus de incidit disputatio, imaginem, domesticāq; maiorum tuorum exempla semper perspexerim. Siue enim prudentiæ, aut fortitudinis, siue magnanimitatis officia describenda sint, ex magno tuorum maiorum numero (ne nimium antiqua confectet) occurreret auus tuus Alfonsus Agidarius, qui præter summā animi uirtutem, tum in domesticis, tum etiam bellicis

Nuncupatoria.

licis rebus, Granatensium Maurorum obsidionem præclaris gestis ac morte sua decorauit. Quo non inferior materni tui aui frater Gonsaluus Ferrandez, cognomonto Dux magnus, extitit: qui consilio, prudentia, uirtute atq; armis, Neapolis ac Sicilia ditionē, Gallorum rege ter in acie deuicto, Imperio nostro adiecit. Et ne plurium exempla commemorem, apertissimē quidem frater tuus Petrus Ferrandez Cordubensis, Comes Ferrianus, qua uirtute iam inde à maioribus hereditate accepta sitis, indicauit: cum eius clementia, liberalitate, uirtuteq; Durensum ciuitas, atq; adēo Geldria totius ditio, hodie conseruata stet ab impetu militum nostrorum, magnam illorum stragem expugnata urbe edentium. Qualis autem, aut quantus tuipse sis, quāq; eorundem similis, hoc loco minimē referendum arbitror: ne tibi ea uelle in mentem reuocare uidear, quorum tumet probè tibi conscius sis, quæq; omnes in te laudant & suspiciunt. Ergo tot

æ 5 cum

Epist. nuncupatoria.

eum sint, tamq̄ iustæ huius mei operis tibi
dicandi causa. Alphonse clarissime, accipies
tu quidem ipsum ea benignitate, qua soles
studiosos omnes amplecti & ornare: simulq̄
animi erga te nostri promptitudinem agna-
sce, quæ ut hæc in re est quodammodo
declarata, ita in omnibus tibi
cupit satisfacere.

Vale.

CAPITUM LIBRI

primi Elenchus.

- I. Quid sit Ethice philosophia,
& eius origo ac diuisio.
Pag. 1
- II. Esse aliquod summum bo-
num, idemq̄ unū & per-
fectum: sententiæq̄ philo-
sophorum de hac re. 4
- III. Examinatio Platonice &
Aristotelice sententiæ, de
summo bono. 8
- IIII. Cōprobatio Platonice sen-
tentiæ de felicitate: et quid-
nam uerè hæc sit. 12
- V. Qualis sit felicitas, sententiæq̄
philosophorū de hac re. 17
- VI. Aristotelis sententia cōfuta-
ta, quæ sint ueræ felicitatis
adiuncta dicuntur. 20
- VII. Animi diuisio, & origo affe-
ctuū, uitiorū ac uirtutū. 27
- VIII.

Capitulum

- VIII. Affectuum origo. 31
IX. Affectuum diuifio & partes. 33
X. Nunquid affectuum motus
uoluntarij sint. 36

LIBRI SECUNDI.

- I. De amore. Pag. 38
II. De cupiditate, seu desiderio.
43
III. De gaudio. 45
IIII. De odio. 49
V. De triftitia. 53
VI. De fpe. 56
VII. De desperatione. 59
VIII. De metu. 62
IX. De audacia. 69
X. De ira. 71

LIBRI TERTII.

- I. Quid fit uirtus. Pag. 79
II. De origine uirtutis, ac num
fit illa uoluntaria. 81
III. De uirtutum mediocritate. 88
IIII. De uirtutum diuifione ac par-
tibus.

Elenchus.

- tibus. 92
V. Quid fit prudentia, & eius
origo. 95
VI. Virtutum intelligibiliu enu-
meratio, ex Aristotelis &
Platonis fententia, & earum
examinatio. 98
VII. De prudentia officijs & par-
tibus. 101
VIII. De œconomia. 106
IX. De politica. 117
X. De uitijs prudentia contra-
rijs. 130
XI. De iuftitia toto genere. 134
XII. De iuftitia diuifione ac par-
tibus. 137
XIII. De religione, pietate, obedi-
entia, ueritate, uindictio-
ne, & earum uitijs contra-
rijs. 142
XIIII. De reliquis iuftitię partibus,
& primò de gratitudine. 148
XV. De

Capitulum

XV.	De liberalitate.	152
XVI.	De amicitia.	161
XVII.	De iniustitia, & eius partibus, deq; belli iure.	171
XVIII.	De toto genere fortitudinis.	177
XIX.	De fidentia, & magnanimitate.	182
XX.	De patientia & constantia.	188
XXI.	De officijs fortitudinis.	199
XXII.	De uirtijs fortitudini contrarijs.	204
XXIII.	De temperantia.	210
XXIII.	De partibus temperantiae.	214
XXV.	De abstinencia & sobrietate.	218
XXVI.	De castitate, seu pudicitia, deq; continentia, & clementia,	224
	XXVII.	

Elenchus.

XXVII.	De modestia, seu moderatione, atq; eius partibus.	233
XXVIII.	De temperantiae officijs.	245
XXIX.	De intemperantia.	248
XXX.	De uirtutum connexione.	251

FINIS.

ETHICES PHILOSOPHIAE COMPENDII, AVCTORE
SEBASTIANO FOXIO MORZILLO
Hispalensi, Liber
primus.

Quid sit Ethice philosophia, & eius
origo, ac diuisio. Cap. I.

Nter omnes artes, quae humano studio, ingenio, atq; experimēto cōpertae sunt, nulla est uel aptior ad cognitionem, uel ad communes uitae usus conueniētior, quā morum philosophia. Hae enim diuino munere non ad inanem contemplationem, sed ad uitam rectē instituendam concessa nobis est. Quae tanto ceteris disciplinis est praestantior & utilior, quanto recta hominis institutio cognitionem omnem antecellit. Disciplinam hanc Socrates auocatam ē cælo, primus omnium tradidisse, ordineq; ac uia docuisse fertur, cum naturae inuestigationem humanae uitae inutilem iudicaret: quemadmodum discipulus eius Plato testatur. Eandem ipsam à Socrate recens natam, & ab officio morum instituendorum *ab iudicio* nominatam, diuinus Plato excepit, amplificauit, & illustrauit scriptis: Aristoteles uerò, Platonis exemplo eam ratione ac uia exposuit apertius, omisissq; illa Socratis in disputando dubitatione (qua in scriptis suis Plato utitur) ad uiam

B faci-

Ethicæ philosophiæ

faciliorē reduxit. Quæ quidem disciplinā cum ille paulo antè inuentam, nec omnino à philosophis alijs explicatam, suscepisset tradendam, non tam breuiter & accuratè potuit literis mandare, quin diffusus in multis, cōcisus in alijs more suo fuerit, uimq; ipsius non satis expresserit. Nos ergo, non ut illo melius quicquā afferre huc putemus, nec ut ab eius sententia prorsus discedere uelimus, uniuersam Ethicæ philosophiæ rationem compendiaria faciliq; uia in his libris docere conabimur. In primis tamen, ut nostra ordine progrediatur oratio, quæ sit huius doctrinæ uis explicetur. sic enim obscuritati tractationis magis erit consultum. Duæ sunt humani animi uires, ut omnes Peripatetici tradunt: una, ueri cognoscendi, ex qua omnis naturæ inquisitio nascitur: altera, agēdi, ex qua morum informandorum doctrina, quæ Græcis *ἠθικὴ* dicitur. Cum autē disciplina hæc morum in hominum actionibus uersetur, abundè erit ipsius uis explicata, si ars hominis mores rectè instituendi definiatur: si quidem subiectum eius, & materia, circa quæ uersatur, humane actiones sunt: finis autem, rectè informare ipsas hominum actiones. Quamobrem sic censeo hanc artem commodè describi posse, si ab eius subiecto, sineq; descriptio, ut in alijs artibus, petatur. Hæc porrò quanquā unum habeat, & idem officium, quod in hominis instituenda uita cōsistit: tamen si diuersa ratione cōsideretur, à philosophis tripartitò diuiditur. Nam si ad unius hominis institutionem referatur, *μωρασιμὴ*, id est solius hominis propria dicitur: si ad familiam, resq; domesticas, *οἰκονομικὴ*, quam latinè familiarem appella-

re

Compendij Lib. I.

3

re possumus: si deniq; ad reip. gubernandæ rationem: *πολιτικὴ*, id est ciuilis. Quæ quidem tres partes, cum subiecto solum inter se differant, una tamen ratione, ordineq; naturæ cōnectuntur. Primò enim instituendi homines sunt: deinde familiæ, quoniam hæ singulis ex hominibus constant: postremò ciuitates, quæ, auctore Aristotele, amplæ quedam, lateq; propagatæ familiæ sunt. Ergo duabus huius philosophiæ partibus, ciuilem dico, & familiarem, breuiter hic explicatis, prout rei postulat tractatio: Monastica præsertim, quæ reliquas cōplectitur, quæq; à sui præstantia communi nomine Moralis appellatur, fusius & explicatius tradēda nobis est. Nec uerò in hac arte necessitatem aliquam probandi, ex naturæ uis adductam, ut in alijs, requirere debebimus. est enim ipsa probabilitate solum contenta, utpote quæ differat de hominū actionibus, quæ uoluntaria sunt, quæq; subinde mutantur pro loco, tempore, & occasione: cuiusmodi quidem rerum nulla certa, firmaq; scientia teneri potest. Itaq; longè commodius erit, & huius scientiæ cognitioni conuenientius, si actionū humanarum ordinem in ea explicanda sequamur, ut ex medio communis uitæ usur necessitas probandi, quantum subiectæ rei natura postulet, exemplis ac testimonijs ad rem quanq; accommodatis à nobis petatur. Quare ut actiones hominum, quæ solæ ratione fiunt, ad finem aliquem ultimū referuntur, priusq; finis animo concipitur, quam ad eā assequendum actiones dirigantur: ita in hac morum philosophia, præponenda est quæstio de summo bono, ad quod omnia referantur: tum de actionibus, quæ ad illud

B 2

pertineant,

4 Ethicæ philosophiæ
 pertineant, tractatio subiungetur. Quoniam etiam actiones eadem aut bonæ aut malæ sunt: bonisq; finē propositum assequi conamur, malis uerò longè ab eo declinamus: de utriusq; sanè dicendum est, non solum ut actiones quibus foelicitatem adipiscimur, exponamur, sed etiã ut contrariæ, quasi morbi, quos curari oporteat, dignoscantur. His igitur in uniuersum propositis, de fine omnium extremo, quem τέλος Græci, nos autē foelicitatem, beatitudinem, ac summum bonū appellamus, deinceps differatur.

Esse aliquod summum bonum, idemq; vnum, & perfectum: sententiæq; philosophorum de hac re. Cap. 2.

Esse aliquod rerum omnium summum & extremū bonum, quod homines natura sua expetant, & in quo assequendo laborem omnem ponant, nemini dubium est. Hoc enim ab animantibus rationis expertibus differimus, quòd nullum illa suarum actionum finem ultimum sibi proponunt, sed ad id solum quod præsens est, naturæ quodam impetu feruntur: homines autē, quidquid agimus, cum finis alicuius causa id agimus, tū maximè ad extremum quiddam, idq; optimum, cogitationes omnes, actionesq; nostras dirigimus. Siquidem hoc propriū rationis est, quæ soli homines præditi sunt, ut finem aliquem suarum actionum expetant. Huiusmodi uerò finis natura sua bonus est, quoniam omnes cupiditate boni alliciuntur: nemoq; adeò rationis expertis inuenietur, qui quod aperte malum esse uideat, expetendū ducat, nisi boni specie decipiat. Quo fit, ut si sit finis aliquis

Compendij Lib. I. 5

aliquis humanarum actionum, eum esse natura sua bonū oportet: ipsumq; tanto meliorem cæteris finibus, quanto remotior ab his rebus, quæ facile comparantur, fuerit. Et quidem si summum bonum extremus finis est, illudq; propter se expetitur, reliqua uerò eius causa: id ipsum esse suapte natura optimum, perfectissimumq; fatendum erit. Cum igitur esse aliquod summum bonum apud omnes cõstet, naturaq; cuncti propensi ad illud sint, dubium adhuc inter philosophos est, quòd nam sit idem. Nam omnes hoc saltem non ignorant, summum bonum id esse, cuius gratia reliqua omnia fiant, ipsum autem nulla alia de causa: idemq; optimum ac perfectissimum quiddam, quod sibi ipsi sufficiat, quodq; sit propter se solum expetendum, esse censent. quod uerò sit illud, nulli assequuti sunt: sed quasi de foelicitatis nomine, non de re summa disceptarent, à recta ueritatis uia longissimè deflexerunt. Cum enim in foelicitate duo hæc spectentur, & obiectum, quod origo ac fons illius sit, in cuius adeptione efficitur beati, & id quod à nobis comparatur, quoq; adepto fruimur: hoc quidem omnes, quid esset, agnouere, illud autem consequi non potuerunt. Siquidē in extremi boni adeptione sitam esse foelicitatem, nemo est philosophorum omnium qui ignoret: sed quod sit illud bonum ultimum, minime adhuc inter ipsos constat, planeq; omnes hac in re dissentiunt usq; adeò, ut ducetas, & eo amplius philosophorum sententias de summo bono à Varrone commemoratas, diuus Augustinus affirmet. Epicurus enim in uoluptate sitam esse foelicitatē putauit: Cyrenaici in honestate, cum uoluptate coniuncta:

Diodorus in doloris priuatione: Herillus in scientia: Zenon, & cum eo tota Stoicorum natio, in uita quadam naturæ congruenti: reliqui demum in alijs, nemoq; illorum tam est alteri cõsimilis, ut in ea re cum illo planè cõsentiat. Nos tamè eorundem omniũ sententias minimè persequemur, aut denuò refutare conabimur: quãdo id est à Platone, Aristotele, Cicerone, Lactãtio, alijsq; multis factũ. Vnũ igitur esse, simplexq; bonũ hoc ultimũ, quod querimus, non plura, manifestũ est: si summi boni naturam, qualis à nobis statuitur, spectemus. Plura enim perfecta, & propter se solũ expetẽda bona esse nõ possunt: sed illud unũ, perfectumq; solum est, quod propter se ipsum expeditur, & nõ ob aliud. De hoc ergo, quod nã sit, dicendũ modò est, uerãq; de illo sententia explicanda: quando philosophorũ omniũ sententiæ ueræ esse omnes nõ possunt, quin aut una ex ijs uera, aut falsæ cunctæ inueniantur. Sed antè tamen quàm quod sit summũ bonũ statuamus, (nam quid sit, antea descripsimus) Platonis & Aristotelis sententiæ ea de re, alijs omisiss, subiiciamus: ut quoniam hæ sunt plerisq; magis receptæ, eademq; magna doctorũ philosophorũ auctoritate nituntur, sic præcipuè à nobis examinemur. Plato igitur in Philebo, ac libris de Rep. locisq; alijs, summũ bonum statuit in primi boni, siue in ideæ boni contemplatione: negatq; ullam in humanis rebus fœlicitatẽ poni oportere, sed ueram esse beatitudinẽ censet, primo illi bono, ac menti quàm simillimum hominem reddi. Deum enim ille tum primum bonũ, tum ideam boni, tum mentem, tum ipsum ens uocat. in huius ergo Dei contẽplatione

tionẽ cõstitui fœlicitatẽ existimauit: atq; hæc etiam esse ipsius sententiã, non modò ex eius scriptis cõstat, sed omnes Academici uno ore cõfirmant. Id enim Apuleius, Alcinoúsq; de illo testatur: idem fatetur Plotinus in libro de primo bono ac beatitudine, Iamblichus, Proclus, Porphyrius, ac reliqui omnes. Iam uerò Aristoteles à magistro Platone dissentiens, duplicem fœlicitatem in Ethicis ad Nicomachũ retulit: alterã libro primo, alteram uerò decimo. atq; illam quidem in actione uirtutis perfectæ in uita perfecta collocauit, hæc in contẽplationis uoluptate. Duplicem enim ille hominem putauit esse: unum corpore utentem, hoc est animal ipsum ex animo corporeq; constans: alterum à corpore segregatũ, & sola mente uiuentem. atq; huic quidem contẽplationis fœlicitatem attribuit, quod hæc sit mentis à corpore separatæ propria: illi autem actionis, quod uirtutis actio non animi tantum peculiaris sit, sed corporis etiam, cuius utitur ministerio. Ideo uirtutum ipsarũ alias *θεωρητικὰς*, id est intelligibiles, ut sic loquar, quas ad contẽplationis beatitudinem refert: alias *ἠθικὰς*, id est morales, quas in actionis summo bono ponit, esse existimauit. Quia in re Aristoteles cum Platone quodammodo consentiens, fœlicitatem quandam contẽplationis statuit. quamuis quo tempore eadem comparetur, in uita ne hæc, an postea, non explicuit. In altero uerò summi boni genere, quod ponitur in actione, ab illo planè dissentit, qui nullam esse in hac uita fœlicitatem putat.

His ita statutis, breuiter examinanda sunt duæ superiores sententiæ, ut in hac questione perdifficili ueritas inquiratur: nec sola ducti auctoritate, quasi pudore quodam affecti, tueri uerum recusemus. Quare ut primum de Aristotele loquar, cur duplex sit felicitas, non uideo, cum finis ultimus unus tantum sit, multiq; esse perfecti non possint. Nam aut ambo illi fines æquæ sunt perfecti atq; ultimi: aut eorum unus extremus, alterq; intermedius. Vtrumq; esse ultimum & æquæ perfectum, nec rationi est consentaneum, quando unum est dūtaxat summum bonum: nec ipsemet Aristoteles admitteret. Si uerò eorum unus est ultimus, alterq; ad illū mediū, multo etiam magis summi boni unitas cōfirmatur, cum finis ille ultimus uerè sit summum bonum, mediū autem ad illum referatur: diciq; summū non possit, quādo non propter se solum, sed ob alterum expeditur. At si unum in hac uita summum bonum propter se solū expeti dicas, alterum autem post mortem, (quod ne Aristoteles quidem inquit aperte) ideoq; nihil obstare, quo minus finis alter in suo genere tam sit perfectus ac ultimus, quā alter: certè multo minus fieri hoc potest, quando nemo scelix, dum uiuit, esse poterit, aut unquā inuentus est, ac bonum illud extremum in hac uita calamitosa & misera collocari non debeat. Nam si felicitatem bonum esse quoddam ultimum ac perfectum, nulli mutationi obnoxium, seipso contentum, nullisq; rebus externis indigens statuimus: ecquis uiuentium omnium eandem

compa

comparabit? aut si uix magno labore fuerit assequutus, quo pacto possit retinere: quin aut sæpius immutetur, aut augeri labefactariq; necesse sit? quod quidē & summi boni naturæ repugnat: & uiuente homine, sic euenire semper solet. Melius igitur Solō, melius Plato, melius deniq; ceteri omnes, quotquot idem senserunt, non esse felicitatem in hac uita mortali expectandam, sed in futura illa æterna, putauerunt: eamq; propterea simplicē, atq; unam statuere. Quod ipsum non philosophi modò doctissimi, Christianiq; uiri fatētur, sed poetæ quoq; ueluti diuino quodam spiritu concitati confirmant, cum Ouidius de Acteone Cadmi nepote loquens dicat:

Sed scilicet ultima semper

Expectanda dies homini est, diciq; beatus

Ante obitum nemo, postremaq; funera debet.

Sed demus, si placet, Aristoteli, esse aliquem in hac uita felicem: eiq; illud summum bonum tribuamus, quod ipsemet statuit: fingamus deniq; quendam, qui uirtutibus omnibus sit præditus, perfectamq; uitam, ac tribus illis bonis, animi, corporis, ac fortunæ affluentem degat: quæ propinquorum fortunæ aut calamitates non perturbēt, & qui perpetua (ut idem uult) tranquillitate fruatur. An uerò summum hoc bonum Aristotelis, minus est in idea positū, quā Platonicum illud, quod ipse libro primo ad Nicomachum reprehendit, eo quod nullo modo possit acquiri? Nam si quod summum bonum statuumus, necesse est eiusmodi statuatur, quod uel aliqui fuerint assequuti, uel aliqua ratione queat cōparari. At qui felicitatem hanc Aristotelis, nemo est qui fuerit as-

B 5 sequutus,

sequitur, neq; assequi quisquâ potest: nō ergo fœlicitas dicenda est. Nec enim Crœsus Lydorum rex opulentissimus fœlix iudicandus fuit, cum à Cyro captus, regnoq; pulsus, & postremò morti obiectus fuerit. nō etiã Priamus, qui miserè regnum amisit, suorumq; uidit seruitutem ac cædem, non Alexander magnus, qui nec uirtutis actione utebatur, sed ebrietati, uitijsq; alijs deditus fuit: non Cæsar, in tot uictorijs, rebusq; præclarè gestis, cum interfectus fuerit in senatu. nō deniq; alius quisquâ mortalium omnium. Quòd si autem fœlices esse ij magni uiri non potuere, nec ad tantum humanæ fœlicitatis fastigiũ ullos peruenisse legimus: quem tandem beatum statuemus? Num M. Regulum, uirum quidem optimũ, sed calamitosum? an Scipionem, magnis uictorijs illustrem, in exilio tamen mortuum? an Themistoclem & Aristidem Athenienses? an alium quenquã aut Romanorũ, aut nationum exterarum? Ergo si ne homines quidem potentissimos uirtute præditos esse, ac bonos ipsos ærumnis & calamitatibus oppressos frequenter fuisse scimus, nemòq; unquã tam quieto tranquilloq; animo uixit, quin fortunæ casus senserit: certè in hac uita fœlicem esse nullum, fatendum est. præsertim cum in eodem & uirtutes animi, & dotes corporis, & secundæ fortunæ aura aspirare simul non possint, & per paulum durauerint. Quid igitur? breui ne temporis duratione fœlicitatem metiemur, dummodo tria illa bona, animi inquam, corporis & fortunæ, coniuncta inueniantur? Minimè quidem. cum temporis diuturnitas, atq; adedò æternitas ipsa beatitudinem metiatur: non temporis hoc exiguum spaciũ,

cium, quod uiuitur. Num etiam ex uno die tam fœlicem aliquẽ iudicabimus, quàm ex tota æternitate? Nullo sane modo. Nam si quid æternum est, idem profectò natura præstantioris erit, quàm illud quod breui tẽpore conficitur: alioqui à diuinitate caducæ res nihil differrent. Quoniam autem maiorem habent diuinæ res, & in intelligentiã cadentes, essentiam, quàm corporeæ: illisq; æternitas, atq; his tempus competit: maiorem esse diuturnam fœlicitatem breuiori necesse est. imò dici fœlicitas nō potest, ut idem ait Aristoteles, quæ uno die, pluribus ue fœlicem hominem efficit. Cum ergo non duplex, sed unicum esse summũ bonũ: idemq; à nemine cõparari posse in hac uita, sed post mortẽ, perspicuũ sit: falsam esse Aristotelis sententiam, relinquitur. Nisi fortè dixerimus, fœlicẽ iudicari aliquẽ ex ijs qui apud nos sunt, ab unico illo patientiæ exẽplari Iobo, cũ ait: Homo natus de muliere, breui uiuens tempore, repletur multis miserijs. aut quòd nos sacræ literæ sollicitos de futura fœlicitate esse prohibeãt, iubeãtq; potius præsentis seculi bonis cõtentos, umbratilẽ uitã agere, nihilq; amplius diuiniusq; requirere. Et ne rem luce clariorẽ, rationibus ac testimonijs pluribus cõfirmem, ad Platonem nostra se conuertat oratio. Equidem cũ hanc eius de summo bono sententiam considero, ipsumq; uideo in primi boni contemplatione fœlicitatem hominis statuisse, expressam quandam religionis nostræ imaginem agnosco. Nam si primũ bonum, siue boni ideam, quam τὸ ἀγαθόν, uocat, Deũ esse censet, ut sentire ipsum omnes affirmant, atq; in huius contemplatione sitam esse beatitudinem putat: hæc

hac sanè nulla uerior, nec nostræ religioni conuenientior philosophorum omnium sententia est: cum nemo adhuc, quæ sit summi boni sedes, nec tam apertè, nec tam uerè explicuerit, quàm ille. Quæ ex re liquet, falso ab Aristotele Platonem reprehendi, quòd summi boni quandam ideam posuerit, per se à reliquis bonis separatam, in cuius adeptione beati efficiamur: cum hac eiusdem sententia sublata, Deū simul, foelicitatemq; ueram tolli necesse sit. Sed studio, ut arbitror, euertendi Platonis ideas, hoc fecit Aristoteles: quem admodū Platonici omnes, & Eustratius etiam Nicenus episcopus, qui eiusdem obiectiones in illa diluit, testantur. Verum nos huius rei quæstione, quæ ab instituto nostro aliena est, nunc omissa, ad rem ipsam redeamus.

Comprobatio Platonice sententiæ, de foelicitate: & quidnam uerè hæc sit. Cap. 4.

EX omnibus ergo philosophorum sententijs, si uerum fateri uolumus, Platoniorum esse uerissimam, ac nostræ religioni simillimam, constitutum iam sit. Nunc ne alios solum improbare, nostramq; sententiã proferre, ac tueri nolle uideamur, quæ tandem sit hominis foelicitas, explicetur. hoc enim cognito, totius tractationis fundamenta iacta nobis erunt. Animantium omnium solum esse uirtutis ac religionis participem hominem, philosophi omnes asserunt. Quoniam uerò hac uia foelicitas patet omnibus, nullaq; alia ratione potest comparari, solius esse illam hominis propriam necesse est. Nec enim aut equi, aut bouis, aut reliquorū animantium

tium ratione carentium foelicitatem esse putandum est, cum hæc uirtutum actione, pietateq; comparetur, bruta uerò actionibus huiusmodi careat: nec in eum uirtus cadere possit, in quo ratio & uoluntas non sit. Quòd si ergo unius hominis propria est foelicitas, nec cum alijs animantibus communicatur, profectò nō in quauis eius parte cōstituenda erit: sed in ea præsertim, qua uerè homines sumus, quaq; una segregamur à reliquis. Et quia in homine animus præstantissima est pars, eaq; Dei similitudinē habet: idem quoq; capax erit foelicitatis, quando bonarum est actionum initium. Idemq; certè prius to Dei beneficio immortalitate donatus est, cum ortus sui habeat principium, ut foelicitate, quæ in sola consistit immortalitate, fruereetur. Nā corpus quidem terrenum, & commune cum brutis, mortiq; obnoxium fortiti, solo animo uiuimus: beatitudo autem perpetua cū sit bonorum affluentia, constituenda in ea parte necessariò est, quæ nunquam intereat. Iurè igitur & in solo animo foelicitas sita est, & ipsius adeptio cum illo simul immortalis existet. Quanquã non inficior, in extremo mundi exitu eiusdem corpus fore particeps, ut suo loco dicitur. Summū itaq; hominis bonum, ut à nobis tandem definiatur, est perpetua quædam, & constans cernendū Dei, fruendiq; uoluptas, quæ se ipsa cōtenta, nullis eget rebus externis, quæ nulla sollicitudine aut metu calamitatis affligitur: sed hoc ipsum quod est, præsens est, & stabile, permanensq; semper bonum. Quod sanè cum ab his rebus terrenis longissimè sit remotum, nec in ipsa hominis uita possit collocari, desuper (ut Plato inquit) petendum

dum est, nec in rem aliam spes eius coniicienda. Nam si nostra hæc uita corporea calamitatibus, infortunijs, corporis & animi morbis, mutationibusq; perpetuis obnoxia est: nemoq; uixit tam scelix, quin uel minimam aliquam mutationem senserit: summum autem bonum eiusmodi nihil admittat: relinquitur, in solo Dei intuitu sclicitatē esse collocandam. Hæc siquidem uera uita æterna est, ut per Ioannem Christus loquitur, ut cognoscant te homines Deū solum ac uerū, & I E S U M C H R I S T U M filium tuum. Tunc enim, referente Paulo, eum facie ad faciem uidebimus, id quod summa merces est animi, ac præmiū. At uerò dubiū fortasse hinc uideatur, quæ nam hæc sit sclicitas, à nobis modò descripta: aut quo pacto quis eam possit acquirere: cū talis beatitudo debeat proponi, quā possint homines cōparare: Deum autē, ut corporis expertē, solaq; mente uix perceptibilem, nemo queat præsens intueri. Certè multo hic magis adducta sclicitas confirmatur, ubi maior esse dubitandi locus uidetur. In primis hoc cōstat apud omnes, duplici natura homines cōponi: nihilq; simplex, ac terrenæ cōcretionis expers, uel sensibus posse capere, uel mēte ipsa sine corporis uestigijs cōprehendere. Deum autem, qui oculorū omnem obtutū, mentisq; contemplationem fugit, nemo potest intelligentia percipere, nisi se ipsum in mētem sincerā cōuerterit. Nū ergo beati erimus, si nec sensibus, nec mente Deū capere ualemus? Maximè uerò. Deus enim benignitate sua, naturæ nostræ imbecillitatē adiuvat: plusq; ex sua liberalitate concedens, quàm nostra fert tenuitas, nos ipsos cōprehendit, diuinitatisq; facit

facit participes: ex quo nostra fit beatitudo. Id uerò qui fieri sic potest, cū finitudo nostra, ut sic loquar, nequeat infinitatem Dei capere? Nempe hoc ipsum quod assequimur, diuino munere tributum nobis est. necesse enim est, prius Deo similes nos effici, eidemq; per gratiā uniri, ut eius lumine lumen ipsum sclicitatis cernamus. Hæc demū est uera illa beatitudo, & actionū humanarū extremum: reliqua uerò non bona, sed specie bonitatis obducta mala, quæ miserrimos reddunt homines, quæq; plus pollicentur quàm præstant. Quid enim illa uirtutis actio externis bonis affluens, per se ad sclicitatem efficiet: si sclicitas in mentis trāquillitate, uirtus in actione consistit? Quid etiam uoluptatis adeptio, aut omnium artium cognitio, si hæc ipsa maior sollicitudo sequitur, ac dolor? Quid si demum congruentem naturæ uitam agamus, ideo ne erit constituenda in hoc sclicitas: cum et nostra natura sit per se satis uitiosa, & miserijs multis obnoxia? Hæc igitur non uerorum philosophorū, qui scientiæ sibi nomen uendicant, sed uulgarium sententiæ sunt, quas uel homo mediocriter institutus falsas esse perspiciat. At illi, dices, diuino lumine priuati, solum id assequuti sunt, quod homo diligens & doctus natura duce poterat animo attingisse. Nūquid ergo uim magis natura Stoici, Epicurei, Cyrenaici, Peripatetici agnouere, quàm Platonici: aut quod illi putauerūt, magis erat naturæ cōsentaneum, quàm quod hi ipsi? Christianus igitur hæc ratione Plato, qui sclicitatem in Dei contemplatione posuit: Christianus Plotinus, qui hominem Deo frui, uerū esse summum bonum affirmat: Christianus Iamblichus, Proclus,

Proclus, ac tota Platoniorum schola, quæ religioni nostræ hac in re uidetur consentire. Atqui hi naturæ uel solum, non nostræ religionis splendore illustrati, hæc de summo bono statuerunt. Quod si autem diuino testimonio, naturæ uel, ac ratione consentiente, nullâ aliam felicitàtem esse, quàm Dei præsentis intuitû constat: fateatur ergo errare se reliqui omnes, quicumq; ab hoc disenserint, nostræq; pareât sententiæ, aut illi quæ simillima sit nostræ. Et ne sola nostrorû auctoritate niti, in sententia hac confirmanda uideamur, proferamus ali qua philosophorum testimonia, quibus nos ueram felicitàtem agnoscere fatetur. Plato, ut hunc proferâ potissimum, in decimo de Rep. libro: iustorum, inquit, animos ad dextram in supernum cæli locum effèri, ibiq; adeò beatos effici: contrâ uerò, improborum inferius ad tartara deturbari, flagitiorumq; pœnas ibi dare. Aristoteles libro decimo ad Nicomachum, felicitàtem in hominis cum Deo similitudinem per uirtutem, quoad eius natura patiatur, collocat. Quanquam non uidit, eam similitudinem in hac uita corporea nequaquâ comparari posse. Plotinus tum in libro de felicitàte, beatitudinè esse inquit, Dei cõtèmplicationem: tum in eo qui de Bono inscribitur, Deo frui, summum esse hominis bonum statuit. Porphyrius in libro de Animalium abstinentia, non in artium cõtèmplicatione, sed in uita trãsata in diuinorum naturam, Deiq; cognitione fruente, eadem beatitudinem ponit. Et ne aliorum testimonia in mediû adducam, Academici quidem omnes si non apertè, obscurè tamen, & paucis immutatis, idem quod nos ipsi, de felicitàte

citæ putauerunt. Quæ igitur esset uera felicità, breuiter sit hæcenus dictum.

Qualis sit felicità, sententiæq; philosophorum de hac re. Cap. 5.

Restat, ut qualis sit ea ipsa, ordine proposito doceamus. Itaq; in primis qualem esse illam philosophi asseruerint, non studio contradicendi, sed ueritatis illustrandæ, sententiæq; illorum recognoscendi causa ostendamus. Veritatis enim studium uel cuiq; summi philosophi auctoritati præponendum est, ut ait Aristoteles: tum præcipuè à philosophis, quorum est munus ueritatem inuestigare, fieri hoc debet. Platone siquidè & Socrate amicis, cariorem sibi esse ueritatem, ille dicebat. at nos non solum ipsi Aristoteli, ac Platoni, quibus multâ tribuimus, sed philosophis etiam omnibus illam ipsam anteponendam censemus. Ita fiet, ut si eorû auctoritatè nonnunquam refragemur, modò id sit rationi ueritatig; consentaneum, ferendum quidem sit ab eorum studiosis: quando in ijs quæ uera sunt, eosdem sequimur: nec magis ipsos refutare, quàm ueritatè euoluere, & illustrare uolumus: quæ prorsus integra illorum auctoritate, tradi non potest, nisi planè ueritatem auctoritate cuiusquam metiamur, & Pythagoreorum exemplo ad rem aliquam confirmandam satis esse illam putemus. Veniamus igitur ad Philosophorum de summi boni adiuuentis sententiâ, statuamusq; tandem, quid eorum quisq; uel rectè, uel malè senserit, ut ex omnibus uerum eliciamus. Aristoteles cum duas esse felicitàtes, uti diximus, putarit, unam in actione uirtutis positam, alteram in con-

templatione, diuersa illis commoda arbitrato suo uoluit attribuere. Nam actiuos quidem illi, & inquietos, primo adiungi bona corporis censet, ne uirtus animi carere aliquo bono uideretur: quasi ea corpore integro & negeto, manere integra possit, ac non potius eneruetur. Idem præterea diuitias, amicos, honorem, propinquorum (non quidem omnium, ne se ad multos charitas diffundat, sed proximorum) res secundas, diuturnitatem uitæ, reliqua demum illa externa, quæ uulgò reputantur bona, necessaria esse ad suam felicitatem existimat: quoniam eam uidelicet in actionibus reip. uersari uoluit. Atq; hanc etiam quamuis perfectam in suo genere beatitudinem, tamen alteri illi quæ in contemplatione uersatur, subiicit: quia tanta scilicet erat philosophorum arrogantia, ut in rerum contemplatione summum bonum statuentes, reliquos illius expertes communi bono priuare uellent. Nam ut hominis totius præstantissima pars est mens, huiusq; actiones cateris longè antecellunt, ita in eius actione felicitas, id est, in contemplatione ab Aristotele ponitur. Quam ob causam otium, nullius rei curam, longam uitam, necessariarum rerum affluentiam, eiusmodi homini cõttemplandi adiungi idem uult. Atq; hæc est summi boni quasi qualitas ab Aristotele, ac Peripateticis descripta. Iam uerò Platonicus multo aliter felicitatem illam suam depinxere, bonisq; alijs exornarunt. Nam Plato duplex, ut nos etiam, summum bonum agnouit: unum primum, quod sit sedes & obiectum nostræ felicitatis, id est Deum: alterum non ex se, sed ex illius communionem bonum,

hoc

hoc est nostram felicitatem. Atq; illud quidem summum honore dignum, supremum, ac uerum bonum appellat, ipsumq; negat posse facile inueniri: aut si inueniatur, nefas esse, quid sit, in lucem proferri. hoc autem nostrum primi boni participationem bonum esse, ideoq; diuinum, ac pulcherrimum quiddam appellat. reliqua uerò omnia, quæ uulgares in bonis ducunt, ut sanitatem, uires, diuitias, dignitates, bonitatis solum nomine gaudere, inquit: ex se tamen non esse, nisi ad rectum usum accommodentur. Quid, quòd ipsam felicitatem hominis non in rebus humanis, sed diuinis sanctisq; collocat: cui Dei quoq; notitiã censet tribuendam, quòd qui eã fuerit cõsecutus, felicissimus sit iudicandus. Atq; hæc ille in libris de Legibus, ac de Rep. & sparsim alijs in locis. Idem quoq; in Theateo, beatitudinẽ esse inquit, ab his rebus corporeis fugere, simileq; Deo fieri. Hoc ipsũ in sermone illo Socratis ante mortẽ habito in Phædone, & Apologia multo magis declarans, proposita esse ait, iustis hominibus præmia pulcherrima & diuina, quibus qui sint donati, Deo similes efficiantur, & in numero Deorũ habeantur. Hæc omnia, atq; alia religioni nostræ cõsona diuinus Plato refert. Nec minus eadẽ Plotinus in libro de Beatitudine sensit, qui eam bonũ esse intelligibile ac simplex affirmat: quod qui fuerit cõsequutus, nihil extra mentem requirat, cum eius oculum in æternam intelligentiam cõficiens, felicitatem inde habeat, omnemq; in se uoluptatem positam obtineat. Deniq; felicem eum statuit, qui in intelligentiam quasi sit iam conuersus, exuta omni corporeæ nature labẽ,

C 2 totusq;

totusq; ex Dei contemplatione pendeat, cætera uerò omnia negligat. Quid uerò Iamblichus? felicitate inquit homines cum Deo copulari, eundemq; uerè tunc agnoscere? Quid etiam Porphyrius, præceptor huius, ac Plotini auditor? non ne Dei filios nos esse, & felicitatis præmio ab hac uita ueluti ab exilio reuocatos donari, ad illumq; redire, similesq; ei fieri refert? Quid Proclus? Quid tota Platoniorum cohors? nunquid à magistro Platone in hoc uno dissentit? Omnes igitur Philosophi rem esse supra hominis naturam, ineffabilem, diuinam, omni laude maiorem felicitatem agnouere. Unde Aristoteles quoq; ipse illam inquit bonum laude dignum non esse, quando laus omnis propter aliud quicquam bonum, quod supra rei laudatæ naturam sit, cuiq; tribuitur, felicitas autem laude sit omni præstatiore. Sed his ita explicatis, qualis sit uera felicitas, deinceps doceamus, obiterq; eorundem philosophorum adductas sententias examinemus.

Aristotelis sententia confutata, quæ sint ueræ felicitatis adiuncta dicuntur. Cap. 6.

Christianâ felicitatem, ac ueram, quæ in præsentis Dei intuitu consistit, bonum esse præstantissimum, quod naturam omnem, captumq; hominis excellat, putandum est. Nam si rem quamq; tanto esse alijs præstantiorem iudicamus, quanto ad rem excellentissimam magis accesserit: profectò quia Deus supremum est, atq; ultimum bonum, præsentem eius cognitionem perfectissimam rem esse, laudatq; omni maiorem necesse est.

Hoc

Hoc enim est illud diuinum, æternumq; præmium iustorum hominum actionibus propositum: quod, ut Paulus refert, nec oculus uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit. Hanc ipsam felicitatem cum nec, dum uiuitur in hoc mundo, consequi, neq; corpori inclusi homines ea frui ob naturæ imbecillitatem possint, post hanc corporis molem exutam, purgatis animis comparandam esse constat. Nemo enim, ut sacræ literæ monent, Deum uidebit, ac uiuet: quontâ nec corporeis sensibus rem simplicem, & expertè corporis, cernere oculis poterimus, nec ipsa mente sine corporeæ concretionis uestigio comprehendere. Quo fit, ut Dei præsentis intuitus, in quo nostram felicitatem statuimus, post discessum animorum à corpore diuino munere concedatur. Quæ quidem ex re ueriores esse Platoniorum, quam Aristotelis sententiam, concluditur: qui quauis idem, quod nos Christiana religione imbuti, perfectè assequi nō potuerint, proximè tamen ad ipsam ueritatem accedunt. Nam quòd homines beatitudinem in actionum bonarum præmium sint consequuturi, quodq; Deo similes, planeq; nature intelligibilis reddantur, totiq; pendeant ex Deo, in eoq; omnem uoluptatem habeant, nulla alia re externa indigentes, commune quidem est uobis cum Platoniciis. Quo autem modo fieri hoc debeat, qualis uerè sit isthæc felicitas, nec illi unquam sunt assequuti: nec nos etiam aliquo modo assequi possemus, nisi à Deo ipso edocti per IESVM CHRISTVM eius filiū essemus. Quæ de re antè quàm aliquid dicatur, nūquid Aristoteles rectè summum bonū descripserit, inquiramus. Cum unâ, & æter

Ethica philosophia

nam esse felicitatem iam liqueat, eamq; nemo in hac uita possit comparare, mirum profecto est, cur huic bona corporis, animi, & fortunæ tribuat Aristoteles: cum non solum hæc uirtutes animi augere, decorareq; non possunt, sed etiam impedimento ijs sint. Nam quis obsecro tam bonus, tantisq; ornatus uirtutibus exitit, quem uel corporis præclaræ dotes, uel fortunæ amplæ, superbum & arrogantem non reddiderint, quemq; ad turpissima uitia non induxerint? Siquidem præter id quod corporis ualetudo, robur, pulchritudo, agilitas, dotesq; aliæ affectibus animum sæpius perturbant, quam si nihil horum adsit, quid? opes, amicitia, clientela, honores, dignitates, nobilitas, reliquaq; bona externa, magis ne solent ad uirtutem homines allicere, quam ad uitia, licentiamq; perditam? Certè quanuis hæc omnia per se ipsa nec bona, nec mala sunt, tamen occasionem uitiorum multorum præbent: naturamq; nostram ad uitia procliuem, sæpe potius corrumpunt, quam exornant. Vnde quosdam philosophos legimus, opes suas in mare proiecisse, ut liberior philosopharentur: alios bona corporis neglexisse, ne ijs animus à uirtute abduceretur: alios parsimonia, labore, uigilijs corpus extenuasse, ut mens magis uigeret. Ex quo intelligitur, nihil minus ad uirtutem conferre, quam si corporis & fortunæ nobis bona suppetant, cum hæc potius ab illa nos distrahant: præsertim cum mundi huius bona uniuersa tanquam perniciosa, fugienda esse CHRISTVS præcipiat, quod nemo possit & mundo simul & Deo placere. Iam uerò ne omnia exactè percurram,

Compendij Lib. I.

22

ram, multo minus in hac uita esse illa mentis contemplatio, ab Aristotele adducta, potest: quando uera mentis nostræ actio, ueræq; uoluptas, in Dei contemplatione ponitur. Nam si humanarum artium inquisitioni inherere mentem uis semper Aristoteles, quod in ea sit felicitas cõstituta, quid molestius, quam perpetuo torqueri in rimâdis rerû causis, quas uel sæpe inuenire nequeamus: uel quæ si magno labore inueniantur, alijs displiceant, magnaq; sint cõtentione defendendæ? Quod si uerò mentem diuinorû cõtemplationi deditâ, beatam ducimus: cur non etiâ eadem infelix potius censebitur, quado id quod assequi non potest, magno inuestigationis labore exquirat: & ut Promethei iecur uultur ille, quod est in fabulis, ita nos leuis hæc cõtèplatio sollicitet & angat? Ergo cû felicitas perfectissimû sit bonû, summaq; uoluptate plenû, non esse illâ huiusmodi, perspicuû est. Cæterû, ut nos tantè qualis ea sit, aperiamus, quado, & quomodo homines felices iudicentur, doceamus. Humanus animus, dũ à corpore per mortè discedit, non antè potest felicitate proposita perfrui, quam omni uitiorû labe purgatus, & qua si aurû in igne probatus sit. Qua cû frui cœperit, tunc demû rectè factorû præmia cõsequitur: relatusq; in numerû animarû feliciû, Deû intuetur. Idè præterea, cû omnibus uoluptatis bonis abundet, summaq; mētis tranquillitate cõtentus, Deo totus inherat: corpus tamè, quo fuerat indutus in hac uita, recepturus est tandè in extremo mundi exitu: ut quemadmodû idem bonarû fuit actionû sociû, sic etiam æternæ felicitatis sit particeps. Nec tamen omnes æquali felicitatis præmio donabuntur, ut

nec recta illorum facta equalia fuere: sed pro suis quisq; meritis digna præmia recipiet: iisdemq; cuncti contenti, & quieti erunt, nihilq; sibi aut deesse putabunt, aut alijs inuidebunt. Nam ut uasa diuersæ magnitudinis, plena liquore aliquo si sint, quod sibi satis est, continent, nihilq; amplius desiderant: ita hominum beatorum animi contenti suo bono erunt, nec se minus habere quam alios existimabunt. Atqui sic, inquires, corpus alligari animo potest, in felicitate illa positum, cum nec Deum sicut mens capere possit, nec in rem caducam terreamq; cadat immortalitas? Certè, quanuis animi propria sit solum felicitas, corpusq; nequeat suapte natura illa perfrui: tamen priuato Dei munere, quod erat terrenum & caducum, immortalitatis sit particeps: quodq; animal (ut ait Paulus) satum fuerat, spiritale corpus ac tenue exurget: mutabiturq; non in animum, aut spiritum, sed ei simile atq; accommodum efficietur. Itaq; primum Deo similes animi reddentur, quando Deū coram sunt uisuri: tum corpus tam fiet animo simile ac morigerum, ut ab eo facile quancunq; in partem deducatur, nunquamq; ipsi aut repugnet, aut aliud amabit ac uolet. Nam duo quidem illa, quæ sibi perpetua contentione prius repugnabant, animus inquam, & corpus, tum maximè inter se consentient, uitamq; nimum cõcordem agent, ut ambo æquè sint immortalia, æquè bona, æquè felicia, æquè uoluptatibus plena. Hoc ipsum Paulus apostolus indicare uolens, facie dixit reuelata gloriam Domini nos speculaturos. Ergo qui hac in felicitate fuerint constituti, uel oculis etiam corporeis Deum intuebuntur:

buntur: non quidem illis pristina imbecillitate & caligine cæcutientibus, sed diuino lumine illustratis. Quorum idem Paulus electionis uas faciens mentionem, illuminatos inquit oculos cordis nostri nos habituros. Quemadmodum igitur corpora sæpe animo solum uideamus, ut Heliseo olim prophætæ, qui puerum Gietzium uidit absentem, contigisse legimus: ita corpus naturam animi iam adeptū, Deum, qui spiritus est, præsentem intuebitur. Quod quanuis naturæ nostræ imbecillitas per se ferre non ualeat, tamen Deus lumine suo nos illustrabit, ut in ipsa carne facie ad faciē illū uideamus. Quinetiam omnes cogitationes nostræ inuicem apertæ alijs erunt, ut nulla inuidia mutuam beatorum charitatem amoremq; feruentissimū tollat, sed ut ij concordibus deuotissimisq; sint animis. Nam si uel ij etiam homines, qui mutuo sese diligunt, cogitata omnia sibi aperiant, nihilq; uel alter cogitat, quod non alteri cõmune fiat: quid in illa summa uoluntatum animorumq; consensione fiet? ubi omnes idem sentiant, idem bonum ament, eadē contemplationis uoluptate afficiantur, eiusdem Dei amore flagrent, eundem uno ore collaudent? At num eorum uoluptatem aliquis uel præsens dolor imminuet, uel cõmissi flagitij recordatio eleuabit? Nullo sanè modo. Præsens enim est ea semper uoluptas, nunquam malo aliquo intermittitur, nullo sollicita est metu, nulla criminum memoria deletur. Nam quos rectè factorum præmium beatorum reddidit, sempiterna sequitur criminum ac uitiorum obliuio. Quod idem Dauid prædicans: Beati, inquit, quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt

peccata. Nulla enim beatis malorum recordatio uenit; *mentem, non sceleris alicuius conscientia eos accusat, non poenæ timor angit, non curæ, non labor, non fames, non sitis, non frigus, non æstus, non deniq; mali aliqua species. Quid hac uita beatius? quid iucundius? quid præstabilius? Hanc ergo nos ueram felicitatem esse, nõ qualem philosophi retulere, statuimus: hucq; nostras actiones omnes, uotaq; dirigimus. Itaq; quoniam in Deo bona uniuersa ponimus, imò uerum ipsum bonum eum esse dicimus, nullum etiam tam præstans excellensq; bonum aut animo aut corpori euenire posse affirmamus, quam si illius intuitu perfruamur, in quo tota bonorũ affluentia & summa est. Quòd autem per se animus satis sit contentus, dum auctori suo semper inheret, indeq; omnem uoluptatem capiat, ne probatione quidem ostendere opus est, cum philosophi natura solum duce hoc agnouerint: nemoq; dubitet, quin in rei perfectissimæ communionem animum consistere, sit optimum. Quòd etiam corpus animo cõnexum, simileq; ipsi factum, particeps eiusdem felicitatis futurum sit, CHRISTVS nos docuit: & quòd, cum in cælum animo corporeq; sublatus est, eodem nobis modo illuc emigrandum, exemplo suo declarauit: & quòd idem multis in locis sacrarum literarum cõfirmat. ut apud Lucam: Non peribit, inquit, capillus de capite uestro. & apud Ioãnem: Absterget Deus omnem lachrymam ab oculis iustorum, & mors ultra non erit, neq; luctus, neq; clamor, neq; dolor, quia prima abierunt. Etenim pro terreno illo, fragiliq; corpore, spiritale & æternum capiemus: pro graui*
subtile

subtile ac tenue, cunctaq; penetrans: pro caliginoso, & obscuro, splendidissimũ, planeq; æthereum. Quòd idem in Euãgelio CHRISTVS pollicitus: Fulgebunt, inquit, iusti sicut sol in regno patris mei. Has omnes corporis beati dotes exẽplo suo nobis futuras esse, CHRISTVS è mortuis excitatus ostendit: ut quemadmodũ pro terreno, mortali, grauiq; corpore, cœleste, immortale, agile, & splendidum accepit: sic nos eius beatitudinis futuri participes, simile obtineamus. Atq; hæc sanè corporis bona, quæ suo illi felici tribuebat Aristoteles, multo nos ueriora, firmioraq; habebimus, & per fidem habituros speramus. Hactenus igitur qualis sit uera felicitas, non ex nostra, sed ex eius qui est illam cõcessurus, descriptione, quantum huius rei tractatio permittebat, sit dictũ. Nec enim exactè hac de re disputare, ad mortuam philosophiam spectat. Superest, ut de actionibus, quæ nos ad eam felicitatem deducant, differamus.

Animi diuisio, & origo affectuum, uitiorum
ac uirtutum. Cap. 7.

Quoniam ergo post felicitatis tractationem, de actionibus ad ipsam pertinentibus secundo loco dicere oportet, actionesq; omnes ab animo proficiuntur: repetito altius initio, de animi diuisione, uiribusq; eiusdem, aliquid dicamus, ut uirtutum uitiorumq; origo melius explicetur. Nectamen longam de illo tractationem hic cõtrememus, ne nostros fines egredi, & in Physi corũ regionem ingredi uideamur. Quare ab ipsa corporis & animi cõnexionem exordium sumamus. Humanũ animum corpori alligatũ duas partes sortiri, Platonicus & Peripatetici

patetici affirmant: quarum una à corpore diuersa est, ut mens: altera illi coniuncta, ut appetitoria, & irascibilis, ut sic loquar. Hæ partes ab una quâdam animi natura nascuntur, ut à sole radij multi, nec tamen duas animas efficiunt: quamuis Platonem id, & Aristotelem sensisse, referat Plutarchus, & Galenus. Sed ut nos huius rei questionem missam faciamus, quando iam inter plerosq; constat, unam esse hominis animam, eamq; multis acuarijs uiribus præditam, ad propositam redeamus diuisionem. Earum itaq; partium duarum, quæ à corpore omnino est diuersa, rationis particeps à Platone Aristoteleq; dicitur: quæ uerò corpori annexa, rationis expers. Quæ tamen cum rationi q̄temperat, eiusq; sequitur cōsiliū, rationabilis quodammodo nominatur. Ex his ipsis actiones omnes nascuntur: quoniam illa particeps rationis, uim solum dijudicandi, cernendiq; ueri habet: altera uerò expers, quasi eius ministra, res dijudicatas à ratione, in actionem deducit. Ita fit, ut ipsarum hominis facultatum aliæ sint animi separati, ut intelligere, ratiocinari: aliæ animi corpori adherentis, hoc est, totius compositi animalis, ut sentire, moueri. Cum autem separatam animum dicimus, minime quidem intelligas, illum à corpore dissolui, ita ut hoc intreat: sed quòd sæpe animus ueluti à corporis societate discedens, nonnulla secum cogitet, & consideret, quæ animal ipsum capere non posset. Cum ergo animus unus & idem sit, qui corpori uitam impertit: ipse tamen quid agendum, quid ue fugiendum sit, in hac uita totius animantis iudicat. animal autem mouetur, & ad agendū dūtaxat præstito est.

stō est. Vnde à mente uidentur uirtutes alias proficisci, alias à toto ipso composito. Atq; illæ quidem, quoniam in intelligentiam solum cadunt, nulloq; corporis adiuumento indigent, *διανοητικαί*, id est, intelligibiles: hæ uerò, quia propriæ animantis sunt, *ιδιωτικαί*, id est, morales nominantur. Hæc igitur est communis omnium uirtutum ac uitiorū origo, & ab his animi sedibus illa nascuntur. Duæ enim naturales notiones insitæ nobis sunt: una ueri dignoscendi, qua sine doctore aliquo ueritatē cōtinuò asse nitimur, & à falsis disfidemus: altera discernendi boni, quam conscientiam appellare possumus, qua quid bonū malum ue sit, dijudicamus. quam ipsam Apostolus ad Romanos scribens, legem & conscientiam appellat, cum ait: Qui sine lege sunt, sine lege peribunt, testimonium illis perhibente conscientia. Itemq; Socrates in Platonis Menone, recordationem eam nominat: intelligens nimirum ex Pythagoræ sententia, notiones has uirtutum ac ueritatis, ex priori uita, quam ante corpus animæ habuere, insculptas ijs esse. Igitur ut nos rē distinctius explicemus, uirtutes quidem omnes sic ex animo nasci putamus, ut aliæ ministerio corporis minus utatur, ut intelligibiles: aliæ uerò magis, & in aliquam externam actionem proferantur, ut morales. Vtunque tamen id fiat, una est, & eadem, uirtutum ac uitiorū ratio, quod ad originem spectat: nisi quòd in finis & actionis obiecto uariantur. Tria enim in homine, quasi prima initia, ab Aristotele, alijsq; ponuntur, ex quibus omnis uirtutum uitiorumq; ratio pendet: facultas, affectus, & habitus. quibus nos quartam, actionē adhibere possumus.

possunt. Hæc eadem si ad finem bonū referantur, uirtutes: si ad malum, uitia procreabunt. Nam facultas nihil est aliud, quàm animi promptitudo quædam ad agendum. Affectus, cōmotio facultatis illius est: actio, informatio illius cōmotionis: Habitus demum, impressa quædam animo qualitas, ex frequēti agendi usu comparata. Itaq; facultas, quasi prima materies est: affectus, ut motus: actio, uelut informatio: habitus, ut forma perfecti iam inducta. Tria hæc initia in animali toto collocantur, & natura sua nec bona, nec mala sunt: quartum uerò solum, id est, actio externum est, & fini suo semper est simile. Siquidem natura prius uirtutis ac uitij capaces sumus, tum ad ipsum commouemur & afficimur: affecti uerò aliquid agimus, agendo deniq; sæpe habitum adipiscimur, tuncq; boni aut mali nominamur, prout habitus agendi fuerit. Præterea cum initia hæc totius animantis sint propria, nec alterius tantum partis: uirtutumq; ipsarum aliæ in mente potissimum, aliæ in reliquis animi facultatibus collocentur: intelligibiles uirtutes duobus ex iniitijs duntaxat enascuntur, facultate nimirū, atq; habitu: morales autem non modò ex tribus superioribus coniunctis, uerum etiam ex actione. Nam ad uirtutes intelligibiles comparandas satis est facultas, & habitus: affectus uerò, & actio, ad id minimè requiruntur, cum mēs omni affectu uacet, actioq; illius ab externa hac diuersa, in sola agitatione sui posita sit. At in moralibus, quæ ad externas actiones progrediuntur, contraria ratio seruat. Nec enim satis est habere facultatem agendi, nisi ea aliquo concitetur affectu: nec ex affectu etiam oriri

aliquid

aliquid potest, nisi ad actionem externam ille profertur: quæ frequens si sit, habitum constituet. Hinc constat, quæ sit omnium humanarum actionum, tam bonarum quàm malarum, origo. Quæ cum ita sim, ad uirtutum quidem, ac uitiorum tractationem, naturalem horum principiorū ordinem sequamur. & quanquam de facultate primo loco dici debere uideatur, id nulla explicatione indiget: cum id iam perspicuum sit, eam ipsam semen esse quoddam, ac notionem boni, uel mali, nobis insitam à natura. Quo nomine de affectibus differendum in primis est, quando ij sunt uitiorum ac uirtutum subiectum: in quibus tamen explicandis id solum adducemus, quod ad morum disciplinam pertineat, non eorum naturales causas inuestigabimus.

Affectuum origo. Cap. 8.

Esse aliquos nobis insitos affectus, quibus cōmouemur frequēter uel ad bonū, uel ad malū, dubiū nō est: quādo ad iram alios, quosdam ad cupiditatē, alios ad libidinem, aliq; uitia proclines esse uidemus: nemoq; tam sedato animo est, ut non aliquā affectionis cōmotionē præsentiat. Stoici tamen nullos inesse nobis affectus asseruere, sed eosdē opinione quædam & animi mollicie constare, ideoq; in hominē sapientiē nō cadere. Contra tamē Platonicum cum Peripateticis, ingenitos esse nobis illos affirmāt: negantq; poni in opinione, aut potestate nostra, cum naturales sint: naturaliaq; nemo planè tollere possit, quanuis ex parte queat cohibere. Quorū profectò sententiā uerior esse perspicitur, quādoquidem

affectus

affectus ad animum excitandum nonnunquam necessarij sunt: & qui eos putant extirpandos, uirtutes simul tollant, sit necesse. Etenim si uitiosos affectus esse fatentur Stoici, idcircoq; eos ab animo eximunt, uitiose quoq; erunt uirtutes multæ, quæ affectibus perficiuntur, quæq; illis ut materia subiecta utuntur. Quod ridiculū & absurdum cum sit, errare illos concluditur, quando naturæ uires excidere, & amputare illo modo nituntur. Et ne rem longè clarissimam pluribus confirmem, hinc itidem perspicuum est, Senecam in epistolis ad Lucilium, ac Ciceronem in Tusculanis, errare, dum affectus tollere uolunt: nosq; melius cum Academicis & Peripateticis sentire, qui non eos modò tueamur, sed etiam naturales esse contendamus. His ita statutis, ad affectuum originem explicandam pergamus, quando ex eorundem cognitione tota uirtutum ac uitiorum ratio dimanat. Quid sit affectus, ueteres Peripatetici nõ definiere, nec eius extat apud Aristotelem definitio. Plato tamē eum definit, motum animi sine ratione, boni aut mali alicuius causa. Illum Zeno, auersam à ratione recta commotionem cōtra naturam animi, appellat. Cicero appetitum uehementiorem, alij denuum aliter describunt. Nos ergo affectum, quem Græci πάθος nominant, esse dicimus, commotionem animi turbidam, mentis tranquillitatem cientē. Ex quo datur intelligi, aliud esse animi propensionem ad affectus, aliud illius cōmotionem. Nam animi quidem propensio naturalis est, & per se ipsa tranquilla: commotio autem eiusdem perturbatio propriè uocatur, quoniam illum perturbet, & afficiat. Ut in homine iracundo, iracundia

cundia naturalis est facultas, quæ prouidit ad iram cum efficit: ira uerò, quæ illius facultatis est motus, uel uitijs est, uel uirtutis radix. De hoc igitur secūdo genere affectionis, quæ in motione posita est, dicere, ad philosophiam hanc morū attinet: de illo autē priori, non item, sed ut nos ab ipsa affectionum origine tractationem deducamus, primò quæ sit affectuum sedes explicetur: tum, quibus ex causis ille nascantur: postremò, quæ ratione concitentur. Duplicem esse animi partem, suprâ retulimus. unam suapte natura quietam, & constantem, ut rationis uim: alteram inconstantem, & affectibus turbidam, ut partem animi ratione carentem. Atq; harū quidam altera tranquilla esse dicitur, quòd mens nullo perturbetur affectu: altera uerò turbida, quòd frequenter commoueatur. Quæ in parte origo perturbationum omnium, ac fons collocatur. Siquidem dum rationis ac mentis iudicium amplectimur, nunquam perturbabimur: citò uerò corporis impetus sequimur, affectuum quasi unda corripimur. Iam uerò, cum hæc sit affectus radix in hominibus propter connexionem animi & corporis, eaq; nisi cum cietur, sedata & tranquilla sit, tres omnino affectionum excitandarum primæ cause traduntur, quibus illa eadem facultas naturalis commouetur: uidelicet ignoratio, prauum uiuendi genus, corporis temperatio. Quòd igitur ignoracione homines sæpe commoueatur, perspicuum est: ut quando pro ueris falsa capimus, eaq; perpugnaciter defendimus. Quòd etiam uitæ mala institutio non minus homines afficiat, argumento esse possunt libidinosi & gulosi, qui ad ea uitijs citius & frequentius

quentius incitantur, quam alij. Postremò corporis temperies ad affectus excitandos plurimū efficit: cū ea de causa alij ad iram proclives sint, alij ad timorem, alij ad libidinem, alijq; ad alios affectus. Igitur cum hæ sint affectuum cause potissimæ, illi tamen certa ratione quadã, ac modo concitantur, si animi uirū ordinē spectemus. Nam dum animi pars expers rationis, quã affectuū fontem appellauimus, ratione neglecta, mouetur, erroreq; labitur, incidat in affectū aliquem necesse est, siquidē rationis uerè munere fungi uult: quod cū præstare nō possit, cōcitat, animūq; uniuersum cōturbat. Hinc fit, ut affectuum uariæ formæ gignatur: nō quòd eorū origo, motioisq; modus in singulis uarietur, sed quia finis est diuersus. Cum enim duplex sit finis, unus quidē bonus, alter uerò malus, duplices quoq; sunt affectus: alteri ex opinione boni profecti, ut amor, uoluptas: alteri ex opinione mali, ut metus, odiū. Quocirca proposito bono, uel eius forma saltē aliqua, imaginatio, quã Græci *φαντασία* appellant, ad id protinus impellitur, nō audito uerè rationis consilio. Quo factò, si leuis quædam aura boni quasi afflet, illud continuò auct imaginatio, indeq; amor et cupiditas oritur. Si uerò bonum illud sit præsens, uoluptas gignitur: si futurum, desiderium. Eadem quoq; mali propositi ratio est. nam eo obiecto, statim animus offenditur: quod præsens si sit, odium fit: si absens, timor. Quibus ex rebus duo quasi summa capita affectionum esse intelligitur: unum ex opinione boni profectum, alterum ex opinione mali. Proposita ergo affectionum omnium origine, restat, ut earum genera subiungantur,

iungantur, antequam singulas formas enumeremus.
Affectuum diuisio, & partes.

Cap. 9.

Duo sunt omnium affectuum genera, ut Plato et Aristoteles putant: unū, quod ex opinione boni oritur, hoc est uoluptas: alterū, quod ex opinione mali, id est dolor. Hæc eadem summa esse genera, quæ uarias sub se formas complectantur, pleriq; statuunt. Nam ad uoluptatem reducunt amorem, cupiditatem, fiduciam, spem, aliosq; huiusmodi affectus, qui boni speciem habent: ad dolorem, odium, inuidiam, contumeliam, emulationem, ac reliquos, qui uel mali sunt, uel tales uidentur. Contrà uerò Stoici quatuor hæc capita proponunt, uoluptatem, libidinem, dolorem, metum. Atq; horum duo illa ex duobus opinatis bonis, hæc ex totidem opinatis malis oriri cēsunt. Nos autē, ut rem totam enodatius exponamus, affectuū nunc genera, formasq; ex animi facultatibus eliciamus. Itaq; cum duplicem animi uim esse sæpe docuerimus, unam rationis participem, alteram expertem: hæc rursus duas in partes distribuitur, quarum utraq; in appetitione quadam à ratione diuersa ponitur. nam altera *θυμωδής*, id est irascibilis: altera *ἐπιθυμητική*, id est appetitoria nominatur: quòd illa nos in iram, ac cæteros turbulentos motus: hæc in auiditatem, cupiditatesq; omnes rapiat. Ex duabus his facultatibus affectus omnes nascuntur, singuliq; earum alterutri tribuuntur. ut ab appetitoria nascuntur hi tres, amor, desiderium, gaudium: qui boni opinionem sequuntur. quibus tres hi rursus aduersantur, odium, offensio, tri-

D 2 stitias

stitia: quoniam ex opinione mali sunt. Ad irascibilem hi pertinent, spes, desperatio, timor, audacia, ira. In his ergo affectuum formis in primis duo fines spectandi sunt, & bonus & malus: itemq; duo tempora, futurum atq; instans: quoniam pro ratione istorum illæ ipsæ uariantur. Sed ante tamen quam affectuum singulas partes enumerem, quæstio illa difficilis & obscura, diluenda breuiter est, numquid affectus omnis sit uoluntarius, an inuitis nobis exciteetur? nam de actionibus quidem hominis, nemo est qui dubitet. Quo nomine quid sit uoluntarium & inuitum, in primis statuamus: tum, quibus in rebus idem cernatur: postremo, qua ratione in affectuum motu consideretur. Siquidem de naturali perturbationum facultate hic minimè disputamus, quam contra Stoicos superius non uoluntate, sed natura cõstare, defendimus: sed de motu earundem ipsarum.

Nunquid affectuum motus uoluntarij sint. Cap. 10.

Voluntatem definiunt omnes, liberũ agendi principium, hominis animo insitum. ea enim nulli subiecta est, præterquam Deo: reliquæ uerò partes illi subijciuntur. Ab hac ipsa id omne uoluntarium dicitur, cuius initium in ipso uolente, sciẽteq; est. Necessè est enim, ut sit aliquid uoluntarium, non id modò nos uelle, sed etiam prius cognoscere. Siquidem intelligentia rem antè comprehendimus, quam eandem uelimus. Hoc statuto, restat inquirendum, quibus in rebus illa duo sint. Tria sunt rerũ genera, in quibus uoluntariũ & inuitũ spectari potest: Naturale, seu necessariũ (idẽ enim esse nũc statuimus)

tuimus) fortuitũ, & liberũ. Naturale quidẽ id est, quod semper eadẽ modo fit: ut ignẽ urere, aquã refrigerare. Fortuitũ, quod sine ratione temerè cõtingit: ut emisso iaculo quenquam prætereuntẽ ferire. Liberũ deniq; quod neq; necessariũ est, nec fortuitum, sed in nostra potestate positũ. Ex his omnibus hominis uolũtas in liberis duntaxat actionibus uersatur, quoniam ijs potest, ut uoluerit, uti. Cõtrã uerò inuitũ tũ in necessarijs, tũ in fortuitis cõsistit. nã quæcũq; naturalia sunt, ut cibũ cõcoquere, ali, uegetariq; corpus, inuitis nobis sũt: fortuita etiã, ut terram excolẽdo aurũ inuenire, nõ minus inuita sunt, quàm naturalia. Quo fit, ut in ijs solũ, quæ libera & indifferentes sunt, uoluntariũ cernatur. Hinc iam perspicuũ est, factitates, & affectuum quasi radices naturales solũ esse: earũ uerò motus, & perturbationes, in nostra potestate poni. ueluti iracundũ esse, aut libidinosũ, hoc est, procliuẽ ad irã & libidinẽ, uoluntariũ nõ est, sed naturale: itemq; leuiter initio cõmoueri, & ueluti primo affectus tactu incitari, id quod re magis quàm uerbis explicatur, inuitũ est etiã. At cũ motus ille fit diuturnior, ac maior, id situm in nobis est. Hoc in Theodosio Cesare, ciue nostro, quẽ natura fuisse admodũ iracundũ legimus, exẽpli gratia intelligitur. Naturalis quidẽ eius ad irã procliuitas, ac nonnunquã prima illa, leuisq; cõmotio sita esse in ipsius potestate nõ poterat: cũ autẽ eadẽ acrius incitabatur, diutiusq; durabat, quia poterat ratione cohiberi, uolũtaria fuit. Sed de his quidẽ hætenus, ad quæstionẽ antea propositã. postea enim de inuito uolũtarioq; latius differemus, cũ ad uirtutis tractionẽ fuerit peruentũ.

ETHICES PHILOSOPHIAE
Compendij, auctore Sebastiano Foxio
Morzillo Hispalensi, Liber
secundus.

De amore. Cap. I.

Nunc ut de singulis affectuum formis ordine proposito tãdem differamus, ab amore prius auspicemur: quoniam is prima commotio animi, est, quæ boni opinione excitata, ab appetitoria facultate proficiscitur. Amore autẽ cũ multis definire possumus, propensionẽ uoluntatis ad illud quod bonũ esse putatur. Siquidem obiecto bono, uel eius aliqua forma, id statim affectu mota uolũtas amplectitur, atq; amat. Quare propriũ amoris est, ut ex boni opinione nascatur, ad idemq; sponte feratur, cui etiã cõiungi semper uult. Huic preterea plurimũ inter omnes Plato tribuit, adeo ut à Diocæarcho hoc nomine sit accusatus. ipsumq; fecit in Phædro tripartitũ: unũ quidem honestũ ac generosum, qui nudum animi uirtutẽ tantũ amat: alterũ inhonestũ, qui solam corporis uoluptatẽ sequitur, belluisq; est cum hominibus cõmunis: ac tertium quendam mediũ, qui tum animũ, tum ipsum corpus amplectitur. Harũ trium amoris formarũ magna est uis, præsertim in calidioris naturæ hominibus, qui reliquis amãt uehemẽtius. Vnde igni, sagittis, flammæq; amor à poetis comparatur, quod uehementibus curis homines instiget, et inflammet. Ut est illud Didonis apud Vergilium:

Est

— Est mollis flamma medullas

Interet, et tacito uiuit sub pectore uulnus. Ecce amoris uis à poeta expressa, quam nõ animo tantum lectores contemplari, quã in se quisq; experimento potest cognoscere. Porro cum honestus amor uirtus, et non affectio, appellari potius debere uideatur, à nobis est hoc loco omittendus: quando de illo simul, cum de amicitia dixerimus, differendum sit, ad reliquas amoris duas formas redeamus, quæ in affectu quodam posito medicina indigent. Amor igitur turpis, ac medius, de quibus est à nobis tractandum, cum non uerum bonum sequatur, sed fictum, hoc est corporis pulchritudinem, cui expetunt coniungi, affectionum omnium animi acerrimi sunt, adeo ut amantem sepe conficiant, et à seipso alienent: Nonnunquam enim illum sui obliuisci, et in amatore semper esse cogunt, dementemq; faciunt. Cuius quidem amoris uim magna ex parte auxerunt poetæ. qui puerum formosum, ac cæcum, alisq; præditum eum finxere: atq; in numerum deorum referre non dubitarunt, quoniam uidelicet eiusmodi affectu homines perturbati, pulchritudinem cæci, ac rationis iudicio priuatim uehementer amant, et quasi furore quodam incitentur: Itaq; amor omnis, tam turpis quã honestus, ac medius, suapte natura uehemens est, nasciturq; ex affectu, cum obiecta re aliqua, quæ homini placeat, eidem uoluntas acquiescit, et cupit, præsertim si similitudo aliqua intercedat, quæ plerunq; solet amore cõciliare. Ideo initio leuis amor est, placideq; animũ delinit: postea tamẽ altius insidet, tũcq; uix magno labore extirpatur. Hinc quosdã

D 4 amore

amore immoderato flagrant, in insaniam usq; adactos fuisse legimus: alios miserimè perijisse, non paucos turpissima scelera commississe. Plena est uita hominum huiusmodi exemplis, plenæq; historiæ, atq; ipsa poetarum scripta: quæ nihil ferè aliud auribus nostris insonant, quàm amoris uim magnam, quam in multis describunt: ut in Didone, quæ Aeneæ amore capta, sibi manum attulit: in Medea, quæ patrem Aetam prodidit, fratremq; suum dilaniavit: & in alijs, quorum amores Tragediæ concelebrant. Ex quo intelligitur, quanta in amore sint mala, cum ad hæc ille homines impellat. Quæ omnia eleganter Plautus sic expressit in Mercatore:

Nam amorem hæc cuncta uitia sectari solent,
Cura, ægritudo, nimiaq; elegantia.

Hoc non illum modò qui amat, sed quæquæ attigit,
Magno atq; solido multat infortunio.

Nec Pol profectò quisquam sine grandi malo,
Præterquam res patitur, studet elegantia.

Nec sola hæc secù incommoda inhonestus amor affert,
sed audi quæ deinceps addat Poeta:

Sed amori accedunt ultra hæc, quæ diximus,

Insomnia, erumna, error, & terror, & fuga,

Ineptia, stultitiaq; adeò, & temeritas,

Incogitantia, excors modestia,

Petulantia, cupiditas, & maleuolentia:

Inheret etiã auuiditas, desidia, iniuria,

Inopia, contumelia, & dispendium.

Non potuit amoris uis melius explicari. Nã quemadmodum sine ratione præsentia rei solum uel pulchræ,
uel

uel similis, uel eius demum quæ soleat ad sui cupiditatem allicere, afficimur, affectioq; hæc expers rationis est: sic eius uim multa homines efficiunt, quæ sedato animo mirarentur. Atq; hæc sunt, quæ in amore & turpi & medio reperiuntur. nam castus ille, & honestus, quia nascitur ex rationis rectæ iudicio, ad honesta bonaq; homines ex tollit. Quam ob causam fuisse pugnam inter castum & inhonestum amorem aliqui finxere, ut honestum turpi antecellere ostenderent. Quando igitur magnam amoris uim breuiter depinximus, sequitur, ut remedium illi conueniens adhibeatur: quandoquidem institutum nostrum est, non affectuum rationem duntaxat exponere, quæ ad Physicos fortasse magis spectat: sed eorum medicinam ostendere, id quod Ethices munus est. Huius itaq; amoris affectioni adhibenda est talis curatio, ut quoniã initiò ille leuis est, prius extinguiatur, quàm latius serpat per animũ, nequeatq; facile tunc euelli. Nam & hoc amorum magister Ouidius in Arte sua docuit:

Principijs obsta, serò medicina paratur,

Cum mala per longas inualuere moras.

Siquidem exigua admodum scintilla, magna sæpe incendia excitat: & neglectus principio morbus, acrius in grauescere solet. Quocirca bene poeta idem monet:

Dum nouus est, coepto potius pugnemus amori:

Flamma recens, parua sparsa resedit aqua.

Quod si autem adhuc animo amor idem inheret, auocandus est homo sic affectus, ab eo quod amat: persuadendusq; illud absurdum ac turpe esse. Sed si is in sententia permaneat, nec ab ea possit persuasione aliqua dimoueri

ri (sunt enim quidam, quos uel prohibita res magis afficit, quosq; uitia uel agnita delectant) ad alia studia est abducendus: uel locus etiam illi mutandus, ut diuersis curis distractus, priorem curam negligat. Itaq; sine tum quidem finem amandi is fecerit, sed pertinax adhuc sit: amore alio incipiat amare, ut quasi clauus clauo pellatur, & ut subita mutatio prioris affectionis memoriam obliteret. Ante omnia deniq;, quàm sit à ratione auersum, ac furori simile, sic amare: proponendum ob oculos amatori est, ut falsa se boni opinione deceptum intelligat, cum boni nihil, mali autem plurimum in amore sit. Cuius generis sunt illa apud Terentium,

— Iniriæ,

Suspiciones, inimicitia, induciæ,

Bellum, pax rursus.

Quæ quidem cum rationi maximè cōtraria sint, eleganter poeta idem refert:

Incerta hæc si tu postules

Ratione certa facere, nihilo plus agas,

Quàm si des operam, ut cum ratione insanias.

Cū ergo summa hæc mentis inconstantia, nec bonum esse amorem illum uehementem indicet, & prauitate illum mollicieq; animi ortum declarat: magno esse amatori commodo poterit, si conceptam opinionem huiusmodi consideratione deponat. Sed hæc qui-

dem hæcenus de amore: nunc ad alios affectus pergamus.

De cu-

EX amore nascitur cupiditas, siue desiderium. Nam si quod amatur, sit absens, auiditas sit eius, cum animus illud expetit, ac desiderat. Est autem desiderium, affectio quedam ad bonum futurum tendens. Idem etiam in eum usum est à Deo nobis concessura, ut quod sit commodum, expetamus, sequamurq; adepti, ac retineamus. Ad uitam enim tuendam necessaria est rerum quarundam cupiditas: ut cibi, portionis, uestitus, cæterorumq; omnium, sine quibus uiuere non possumus. Cupiditatem hanc, cum per se naturalis sit, à rebus necessarijs ad luxum & libidinem nos traduximus: cum iam opes, honores, dignitates, huiusmodiq; alia non tam inutilia, quàm mala sæpe, optamus. Quo fit, ut uariæ uitiorum formæ ex hoc uno affectu nascantur, prout res fuerit expetita. Si quidem ex pecuniæ cupiditate oritur auaritia, quæ nullum maius, aut execrabilius uitium est: ex honore ambitio, ex Venere libido, ex gustu gula, ex alijs deniq; aliæ innumerabiles. Itaq; natura sua desiderium nec bonum est, nec malum: sed illud homines falsa utilitatis opinione corrumpunt, dum ea in rem suam fore putant, quæ tum incommoda, tum etiam perniciosa sint. Quamobrem nulla est huius affectus curadi ratio commodior, quàm si res honestas, usibusq; uitæ necessarias expetamus: reliquas, ut ad luxum pertinentes, fugiamus. Cupiditates enim, ut ait M. Tullius, insatiabiles sunt,

sunt, ac non modò singulos homines, sed familias etiam uniuersas euertunt, totaq; saepe remp. labefactant. Hinc odia, dissidia, contentiones, simultates, inimicitia, bellaq; oriuntur. Nam si natura finibus cõtenti homines essent, nec plura uellent expetere, tranquillam iustamq; uitam transigerent. At quoniã immoderata cupiditate iactantur, uitia quoq; innumerabilia inde oriri oportet. Nam quid illa imperij propagandi cupiditas Nino regi Assyriorum profuit, cum hereditario regno cõtentus, domi uiuere tranquille potuisset? Quid eadem hodie reges ac principes uniuersos instigat, & ad tyrannidem dominationemq; excitat, si intra suos quisq; fines continere, neminiq; iniuriam facere uelit? Quid homines priuatos ad ambitionem, comparandasq; opes uel iniuste incitat, cum suo uiuendi genere contenti, commodius uixissent. Ergo qui res minimè necessarias magna sollicitudine quaerit, quòd earum utilitatis opinione ducatur, in magna cadat incommoda, uitiaq; turpia necesse est. Multos enim cupido dominandi confecit, ut Iulium Cæsarem: alios pecuniarum amor, ut Crassum, unã cum toto exercitu à Parthis deletum: quosdam ambitio, ut C. & Tib. Gracchos: alios sollicitudo in rebus inutilibus. ad eò ut merito Persius exclamarit:

O curas hominum, o quantum est in rebus inane.

Nec ab re Plato in Timæo, cupiditatè belluæ cuidam uariæ & multiplici comparauit, eamq; uelut omnium animi partium abiectissimam in iecur amandauit: quòd nulla cerè affectiones turpiores excitet, nulla sit magis à ratione aliena, belluisq; effertis similior. Et ne plura

in

in hanc rem addam, hoc saltem retulisse satis sit, tum ad huius affectionis remedium, tum ad illam dignoscendam: quæcunq; natura nobis necessaria non sint, ea homines non ad ueram utilitatem requirere, sed ad libidinem & intemperantiam. Cuius rei exempla illos nobis proponemus, qui uitæ tenuitate quadam contenti, magnorum principum cupiditates contempserunt: ut Diogenem, Anacharsim, Arisfidem: è Romanis uerò, Curium Dentatum, Scipionè Nasicam, aliosq; multos bonos ac moderatos uiros. Quamobrem ut in pauca rem conferam, certissima desiderij immoderati curatio est, ut naturæ necessitatem spectemus, non hominũ luxui deditorũ exempla: putemusq; nobis & ad uiuendum, & ad personæ ac dignitatis ornatum pauca esse optanda, reliqua ut uana & inutilia reijcienda. Quibus si ut carere facile possumus, ita tēperare assuescamus, moderatè prudenterq; uiuimus. Sed de his latius, dum ad temperantiæ explanationem fuerit peruentum.

De gaudio. Cap. 3.

Cum eo bono, quod desideramus, tandem potimur, idemq; præsens est, si animũ suauitate permulceat, gaudium, seu lætitia gignitur. Est autem gaudium, ut Cicero in quarto Tusculanarum libro definit, opinio recens boni præsentis, in quo effertur rectum esse uideatur. Idem uerò nascitur ex cordis dilatatione, quæ animum iucunditate perfundit, propter alicuius boni præsentem fruitionem, quæ sic illum afficit, ut multarum sit affectionum radix. Nam si leuis sit delectatio, hilaritas propriè dicitur: quam risus, gestus, aliq; signa lætitiæ

titia consequuntur. Quod si uerò eadem ex recto iudicio boni presentis, uel futuri, præteriti uel nascatur, moderataq; sit, gaudium appellatur. Quod idem si magis confirmetur, et bono congruenti acquiescat, uoluptas efficitur. Itaq; unum est commune quasi genus iucundarum affectionum, quod uarias sub se formas complectitur, lætitia: cui hæ omnes formæ subiiciuntur, hilaritas, gaudium, uoluptas, delectatio, recreatio. Atq; hilaritas quidem est, animi leuis commotio, ex opinione boni presentis. Gaudium, opinio firma de bono presenti, quæ animum delinit suauitate. Voluptas, opinio recens boni presentis. Delectatio, uoluptas animum suauitate aliqua sensus delinens. Recreatio, iucunda laboris leuatio. Sed harum omnium formarum una est radix, idemq; usus: quam ratione diuersa eadem ipsæ considerentur. Nam ad uitæ quidem necessitatem subleuandam, tollendamq; animi tristitiam, lætitia est nobis concessa. At nos falsa boni opinione, multa genera iucunditatis fingimus, ex quibus uoluptatem capiamus. Multi natura sunt ad hilaritatem adeò procliuēs, ut quacunq; de causa leuiter oblectentur, et in risum profluant. Alij repentinis casibus summopere gaudent, ut quidam præ magna delectatione perijsse dicantur: quales duæ illæ fœminæ Carthaginenses fuere, quæ redeuntibus è bello filijs, quos fuisse casos putarant, tantopere gausæ sunt, ut animam in eorum affectu continuò exhalarent. Quæcunq; igitur boni presentis opinio, quæ animum delectat, tanto solet maiorem parere lætitiã, quanto maius bonum adesse putatur. Delectatio igitur,

tur, sub qua cæteras iucunditatis formas comprehendimus, cum ex boni opinione oriatur, suapte natura est indifferens: quoniam bonum illud aut uerum, aut fictum esse potest. Ac si uerum sit idem, honesta est delectatio: si fictum, inhonesta. Eo fit, ut finis iucunditatis honestam, uel turpem faciat læticiã. Siquidem qui uirtutis habita ratione modeste delectatur, honestus: qui contra immoderate pro libidine sua ex quacunq; delectatione diffluit, uitiosus est, et improbus. Et cum in sensus omnes cadat iucunditas, nullumq; sit animal homine magis uoluptuosum, uariæ uoluptatum formæ inde dimanant. Quarum aliæ naturales sunt, ac necessariae, ut eæ quæ ad animi et corporis utilitatem referuntur: aliæ nec naturales, nec necessariae. Vtraq; si ad normam honestatis dirigantur, et ad summum bonum referantur, honestæ: si uerò à ratione, Deiq; præcepto auersæ sint, turpes erunt. Sed ut nos harum omnium affectionum remedium tradamus, earum singulas enumeremus, à gaudio sumpto principio, ne una atq; eadem medicina morbis diuersis accommodetur. Gaudium igitur est in eo solum uitiosum, si uel effusum sit admodum, ac nimium: quale est illud Chæræ apud Terentium,

Iam ne erumpere hoc licet mihi gaudium? prò Iuppiter, Nunc est profectò interfici, cum perpeti me possim, Ne hoc gaudium contaminet uita ægritudine aliqua. uel si prauæ ex causa nascatur, ut cum alieno malo delectamur: tunc enim maleuolentia dicitur, quæ à Stoicis uoluptas

uoluptas ex malo alterius definitur, de qua nos suo loco plura. Cum itaq; non in gaudio uitium, sed in eius malo usu sit, commoda curatio est, ut nec nimium & immoderatè gaudeamus, ne leues & insolentes simus, nec inhonesta etiam de causa. Gaudere enim mediocriter uel propter filij reditum ex peregrinatione, uel ob nunciū aliquod foelix, decorum est, & uiro probo dignum. at uerò letari mirum in modū, geshire, exultare, & in effusam cachinnationē erumpere, nō solum est uitiosum, uerum etiam de decet maximè. Delectari præterea malo alieno, communi hominum charitati aduersatur: abiectiq; hominis est, qui eo modo explere odium exemplo muliercularum uelit. Quapropter sic gaudere, ut modū temperantiæ non transeas, nec alicui iniuriam facias, probi & constantis est. Quod autem hic de gaudio præcipimus, de hilaritate, ac lætitia, delectationeq; omni generatim intelligimus: siquidem affectiones hæ cadunt sub eandem rationem, quanuis inter se discrimine paruo distinguantur. Iam uerò uoluptas, quæ permanentior est, maius remedium desiderat: ut quasi morbus diuturnior, acriori curatione pellatur. Quæ eadem quanquam ab Stoicis inter uitia connumeretur, indifferens per se est: quoniam uel in bonum, uel in malum usum conuertere potest. Sunt enim multæ honestæ uoluptates, ac turpes, in quibus uirtus uel uitium inuenitur. Ex omnibus tamen eæ solum honestæ sunt, quæ rationi rectæ consentiunt: quales sunt studiorum, & contemplationis. Cæteræ autem omnes, quæcumq; rationi repugnant, ut corporeæ, turpes, & à uiro probo alienæ. Qualescunq; tamen illæ

men ille sint, ratione moderari debent, ne insolenter efferrantur, animumq; reddant immoderatū: tum rarius continuandæ sunt, ne magna satietate moueant fastidium. Voluptates enim, ut ait poeta, commendat rarior usus. Omnis ergo uoluptas est ratione semper moderanda, nec ei locus aliquis relinquendus, ne quasi uenenū latius serpat, multaq; secum alia uitia afferat: ut maleuolentiam, quæ uoluptas est ex malo alterius: delectationem, quæ suauitate sensus animum emollit: iactationem, quæ gestiens, ac sese effrens insolenter uoluptas est: cachinnationem, quæ effussa est animi iucunditas: aliosq; affectus partim immoderatos, partim indifferentes. Sed horum affectuum remedia ex temperantiæ officijs petēda sunt: ut moderatione huius, impetus eorum componantur.

De odio. Cap. 4.

Expositis tribus ijs affectionibus, quæ ex boni opinionone nascuntur, amorem dico, desiderium, & gaudium, harumq; partibus enumeratis: sequitur, ut de reliquis, quæ sunt ex opinione mali, disseramus. Quorum primum est Odium, amori contrarium: secunda, offensio, quæ eodem quoq; pertinet. Sed odium tamē ab Stoicis definitur, ira inueterata: ab alijs uerò, animi offensio ob alicuius læsionē. Huius origo est, animi offensio quædam, quæ malū auersatur. Primum enim res obiecta, quæ à usu mala esse putatur, quasi animum offendit: hic rursus offendiculo illo læsus deterretur, id eoq; prima causa est offensio: quæ postquam animo inhaesit, odium appellatur. Varijs autem de causis odium in homine gignitur: uel ex facti alicuius læsione, ut si quem ob illa-

E tant

tam ab eo iniuriam oderimus: uel ex dictis conuiciâtiis: uel ex praua suspitione, quam de incommoditate nostra capimus, ut si quem occultum aduersarium esse putemus, si uxore adulteram, si filium scortatorem. Nonnulli etiâ propter abditam naturæ dissimilitudinem alijs uel sine causa malè uolunt. Vnde est illud Martialis, Non amo te Sabidi, nec possum dicere quare:

Hoc tantum possum dicere, non amo te.

Sed ij tamen ad odium frequenter procliuēs sunt, qui superbi, ac suspiciosi sint. illi, dum putant contemni se, aut in honore digno non haberi: hi autem, quòd ab illis mali aliquid timent. Communiter ergo odium contrarijs fit ex causis: ut ex eius infidelitate, quæm fidum putabamus: ex iniuria lædemis: ex occulta maleuolentia amicitiam simulantis. Id quod in Phædone Plato significans: Odium, inquit, in homines tum gigni, cum nimium alicui sine consilio credimus, putamusq; illum uerum ac sincerum, fidumq; uirum esse, mox uero prauum & infidelem deprehendimus. Ex quo sequitur, ut odij proprium sit, malo aduersarij delectari; bonis eius inuidere, nostrâ omnia illi occultare, malè deniq; ipsi uelle: id quod cum beneuolentia, quæ pars est amicitia, pugnat. Quocirca in odij curatione non decet eodem remedio uti, quo in alijs affectionibus, cum etiam si temperetur, sit malum: sed illud radicitus extirpari ab animo debet, ne tota eius tranquillitas perturbetur. Cuius sanè tollendi commoda ratio est, si causa eius tollatur, ut si iniuriam aduersario condonemus, nec cum mutuo odio prosequamur: si deniq;

bonam

bonam in partem uertamus, quidquid is fecerit. Porro ijs qui sine causa propter ingenij ac morum dissimilitudinem alios odio habent, perfidia illa animi refecanda & comprimenda est, ut ea sublata, odium tollatur. Quod quidem facile erit, si tacita consideratione perspiciamus, quid cause sit, cur alicui malè uelimus: si quàm leuis & temeraria sit ea opinio: si quàm sit rationi contrarium, Deiq; præcepto repugnâs, immerentem odio prosequi: si deniq; uiro bono indignū id esse cogitemus. Nā quid erat cause, cur Annibal puer adhuc, & rerum Romanarū ignarus, Gadibus in templo Herculis iuraret, Romani populi hostem perpetuū se futurum? Quid Syllam in Marium tanto seuire odio impulit? Quid Pompeium in Casarem? Quid alios denique omnes, qui ne prouocati quidem nonnunquam, aduersarij aliorum acerrimi extitere? Multum ergo consideratio hæc animi ad odium extirpandum conducit, si nos omnes eiusdem esse Naturæ quasi filios putemus: si fraterno amore inter nos copulari debere: si habere alium odio, non minus esse flagitium, quàm si humanam charitatem uiolemus. Sed hac de re latius in amicitia explanatione. Odio coniuncti sunt affectus alijs uitiosi, ut offensio, contemptus, irrisio, subsannatio, ira, excandescencia, indignatio, ultio, discordia, inimicitia: de quibus est ordine à nobis hic differendum. Offensio est ueluti commune quoddam genus his omnibus, quæ nascitur ex dolore: ideoq; definitur, prima animi commotio ex mali præsentis opinione: ut si quis uerbis, uel factis molestiam afferentibus offen-

E z datur.

datur. Ex offensione oritur contemptus, si id, à quo offendimur, negligamus. est enim is, opinio, per quam aliquis abiectus putatur. Quemadmodum apud Ovidium Ulysses ab Aiace contemnitur, dum se armis Achilles digniorem eodem existimat. Hinc sequitur irrisio, subsannatio, & quicumque corporis motus ad alium irridendum fit. Ira præterea ex eadem offensione nascitur, cum in eum, à quo offendimur, acriter incitatur: estque illa, libido puniendi eius, qui læsisse iniuria uideatur. Eandem sequitur excandescencia, θυμωσις à Græcis dicta, quæ uehemens iracundiæ commotio est. cuiusmodi est ea Neptuni apud Vergilium,

Quos ego: sed motos præstat componere fluctus.

Indignatio ad odium pertinet, estque offensio ob alicuius indignitatem, & casum aduersum. Ex quo illud Hegionis Terentiani:

Prò dij immortales, facinus indignum.

Conqueritur nimirum, quòd uirginem uitariat Aeschines. Ultio ex odio fit, quando ei, cui malcuolumus, pœnam opinione nostra meritâ infligimus. Discordia eodem quoque pertinet: siquidem acerba ira est, odio intimo in corde concepta. Inimicitia demùm, maleuolentia, uel ut Stoici definiunt, ira ulciscendi tempus obseruans. Atque harum certè affectionum aliquæ permanentiores sunt, & habituū magis similes: ut inimicitia, ultio, discordia, odium. aliæ contrà instabiles, & cõcitata: ut offensio, irrisio, contemptus, subsannatio, ira, excandescencia, indignatio. Quarum omnium diuersa est curatio. nam quæ odio uiciniore sunt, cadūt sub illius rationem: quæ

ab eo

ab eo longè distant, peculiari egent remedio, ideoque à nobis suo loco explicabuntur. Itaque illi quidem affectus odio coniuncti, haud aliter curandi sunt, quàm odium ipsum: ac si ab animo prorsus illud extirpari præcipimus, offensionem etiam, contemptum, irrisionem, ceterosque pariter tolli etiam uolumus: quandoquidem planè uitiiosi sunt, nec si moderentur, boni erunt.

De tristitia. Cap. 5.

Tristitia, dolor, ægrotudo, mœror, mœstitia, pro eodem ferè à Latinis capiuntur: significanturque uno Græco nomine λυπη, quod tum dolorem, tum tristitiam significat. Quando ergo unus est affectus uoluptati contrarius, qui omnibus his nominibus nuncupatur, exposita illius ratione, eorūdem quoque omnium nota erit explicatio. Itaque tristitia, ut Cicero definit, est opinio recens mali præsentis, in quo demitti, contrahi que animo, rectum esse uideatur. Sedes eiusdem est animi facultas appetitoria, quæ cum ob præsens aliquod malum, boni uel absentiam contrahitur, tristitia fit. Ideoque ipsa duabus ex causis oritur: uel si bono aliquo priuemur, ut in parentum, filiorum, amicorumque orbitate, in bonorum iactura: uel si malum aliquod instet, quod nobis sit aduersum, ut morbus periculosus, mortis præsentia. In uniuersum autem tristitia omnis ex opinione mali gignitur, quod animum contrahit. nam ex omnibus quidem affectibus nullus æquè hominem premit, atque illa: quæ cum difficile ex animo deleatur, magna tamen consolatione leniri uix potest. quemadmodum de Niobe, atque Hecuba poetæ fingunt: quarum illa præ magno luctu in lapidem,

E 3 hæc

hæc in canem conuersa est. Huius ergo affectionis uis est, ut animum quasi nebula abductum, demittat, angat, deprimat, uariâq; secum reuoluere ac fingere cogat. Sed cum eadem tristitia uel naturalis sit, quæ in quibusdam uel nolentibus excitatur: uel uoluntaria, cum nos sponte contristamur: illa demum uehementissima est, quæ nostra ex opinione ac uoluntate gignitur. Sæpe enim homines non tam suorum calamitate anguntur, quam ob acceptam iniuriam: nec tam iniquo animo ferunt, si fortuna omnes percant, si relinquenda sit patria, si uiolanda amicicia, quam si illatam iniuriam ultri non fuerint. Vnde uarij ex hoc uno affectus nascuntur, qui uehementer animum deiciunt, prout mali fuerit concepta opinio. Nam inuidentia, æmulationio, obrectatio, angor, luctus, dolor, labor, lamentatio, sollicitudo, molestia, lamentatio, afflictio, sub ægritudinem seu tristitiam cadunt: quibus addit Stoici misericordiam, non tanquam bonum aliquem affectum, uti nos statuimus, sed ut animi morbum. Atq; inuidentia quidem, ut à Cicerone definitur, est ægritudo suscepta propter alterius res secundas, quæ nihil nocent inuidenti. Æmulationio, ægritudo suscepta ex eo, quod alius potitur illo, quo ipsi caremus. Obrectatio, quam Græci zelotypiam appellant, ægritudo, propterea quod potitur eo alius, quod nos optabamus. Angor, ægritudo premens. Luctus, ægritudo ex interitu alterius, qui carus fuerit. Dolor, ægritudo crucians. Lamentatio, ægritudo cum eiulatu. Sollicitudo, ægritudo cum cogitatione. Molestia, ægritudo permanens.

Afflictio,

Afflictio, ægritudo sine aliqua rerum meliorum expectatione. Misericordia, ægritudo ex alterius immeritò laborantis calamitate. Atque hæc omnes ægritudinis species, ex eadem animi contractione nascuntur: nisi quod multis modis uariantur, prout concepta fuerit doloris opinio. Quem tamen sæpius adauget naturalis hominum quorundam constitutio melancholica & austera, quam obiecti mali præsentia: præsertim cum in alijs nullam afferre molestiam ea uideamus, quæ ingratißima alijs sine. Vnde uaria est doloris subleuandi ratio, quia uarijs de causis idem morbus oritur. Nam quibus tristis natura est, res iucundæ maxime profunt, quæ animi leuent mœrorem. cui rei etiam cibi ac potionis modus haud parum conducit, quando humidi calidiq; cibi mœstitiam omnem adiunt: ut uinum, quod uel Sacræ literæ mœstis ad dolorem tollendum præberi iubent. Quod si uerò ex mali opinione tristitia nascatur, curatio est certissima, ut malum tollatur è medio, uel cogitatio eius intermittatur. Quam ad rem multum amicorum consolationes, exhortationesq; conferunt: multum etiam temporis longinquitas, & obliuio, quæ magnos sæpè dolores eximit: sed omnium maxime infractum animi robur, quo cunctas calamitates uincamus, nosq; ipsos superemus. Frustra enim consolatio adhiberetur, si humanos casus æquo animo ferendos esse ignoremus, aut si consilijs rectis non pareamus. Ceterum, cum nos hic de mœroris remedijs loquamur, putabit forsitan aliquis, num omnis tristitia mala sit,

E 4

an tri-

an tristari homines aliquando expediat? Certè tristitia, ut multi affectus alij, tum bona, tum mala esse potest. Nā si nostra incommoda doleamus, ob idq; tristemur, dummodo æquo animo id perferamus, prudētes: si iniquo, molles, & delicati erimus. Contrā si aliorum foelicitatē, resq; secūdas agrē feramus, uitiosi planē sumus. cum hoc in damnum aliorum uertatur. Quocirca, inuidentiā, æmulatio, obrectatio, uitiosi per se affectus sunt, planeq; debent extirpari, si curandi sint. At ægritudo, angor, luctus, dolor, lamentatio, sollicitudo, molestia, afflictio, tum boni, tum mali sunt, prout in malum usum ac finem referuntur. Nam in quibusdam nullo modo tristari, ut in filiorum orbitate, in sceleris commissi pœnitentiā, non minus uitiosum est, quā si ad insaniā usque dolore afficiamur. Ita fit, ut homini necessaria sit tristitia ad res multas, quemadmodum & uoluptas. Quoniā sicut hæc uitæ tuendæ perutilis est, ita illa ad insolentes animi motus cobibēdos refrenandosq; plurimum iuuat. Cum ergo indifferentis huius tristitiæ medicina in moderatione quadam eius consistat, amputandæ omnino sunt doloris cause, ne animum perturbent. At si eidem altius inhæserint, mitigandæ uel consolationis aliquo genere, uel leuamento, suauitate ue sunt, ne mœror occultatus grauior & molestior sit.

De spe. Cap. 6.

Reliqui affectus post eos, de quibus est hæctenus disputatum, ad eam animi facultatem pertinet, quæ iracundiā nominatur: quoniam ex hac idem tanquam è fonte dimanant, cōcitatisq; motibus rationem perturbant,

bant. Horum primus est spes, cum qua pugnat desperatio: secundus timor, tertius audacia, ultimus ira. Quibus de omnibus, deq; eorum formis, ordine instituto dicemus. Spes igitur, ut ab ea capiam initium dicendi, est cupiditas euentū boni, quod expectamus. Eadem autem tametsi appetitiuæ facultatis esse propria uideatur, eo quod cupiditati adiuncta est: propriè tamen ad iracundiā refertur, quoniam ex cōfidentiā nascitur, qua quis persuasus, bonum sibi aliquod expectandum proponit. Ideo spes semper ex opinione boni proficiscitur, quæ tristitiam hominis magna ex parte delet, uitamq; sua iucunditate recreat, & alit. Nam spe sublata, quo pacto tolerabilis esse uita possit, non uideo: eadem autem retenta, uel summa etiam mala æquo animo perferuntur. Ex quo illud Tibulli:

—Sed credula uitam

Spes fouet, & melius cras fore semper ait.

Spes alit agricolas, spes sulcis credit aratris

Semina, quæ magno scœnore reddat ager.

Hæc laqueo uolucres, hæc captat arundine pisces,

Cum tenues hamos abdidit ante cibus.

Spes etiam ualida solatur compede uinctum:

Crura sonant ferro, sed canit inter opus.

In primis ergo propriū affectionis huius est, bonū esse id semper, quod speratur: ne si malum sit idem, timor potius gignatur. Bona enim solum sperantur, mala autem timentur: ac si quid est quod speremus, id à nobis bonum, aut malum bonitatis specie adumbratum esse statuitur. Vnde Didonis error apud Vergiliū perspicitur.

E 5 tur,

tur, dicentis:

Hunc ego si potui tantum sperare dolorem.

Abuitur enim illa spei nomine, quod ad res solum bonas accommodatur. Secundò, spes omnis non est nisi rerum difficilem, quæ non possint ab homine facile comparari. Nam si quod expectatur, bonum præsens, & in promptu sit, nemo in illud spem suam conijciat: cum id statim amplectimur, quàm ut de Tantalo scribunt poætæ, diu expectare. Tertio, ad futura bona spes semper pertinet: quoniam præsentibus aut præteritis delectamur, futuris uerò nunquam: nisi adeò illa instent, ut pro præsentibus reputentur. Nec enim qui boni iamiam instantis spe quasi gestit, & effertur, sperare rectè dicitur, cum illud in promptu sit, spesq; ad futura referatur: sed potius delectari, id quod propriam est uoluptatis. Ultimo, quicquid in spem cadit, posse fieri necesse est: quoniam quæ humanis uiribus comparari nequeunt, expectanda sibi esse nemo putat, nisi aut stultus sit, aut arrogans. Quibus ex rebus intelligitur, spem inter bonos affectus referri debere. neq; enim si mirum in modum, aut perparum, nihil ue speremus, uitiosi erimus, cum spes semper bonorum esse à nobis dicatur. Hoc tamen in ea cauendum est, si prudentes esse, ac moderati uolumus, ut uera prius bona dignoscantur: ne in malo delectu decepti, mala pro bonis expectemus. Nam si quis se dicat sperare honores, dignitates, opes, inimicorum ultionem, eiusmodiq; alia tum mala, tum perniciofa, is certè sperare minimè dicitur. Quocirca appetitus semper rationi submitatur, ne se

iacet

iacet immoderatè, iubeatq; ea exoptari, quæ rationi necessario repugnent. In expetendis præterea rebus, quantumuis bonis, moderatio quædam animi est adhibenda, ut ne anxij & solliciti admodum simus, & ne insolenter quasi re iam adepta efferamur: alterum enim angusti, alterum uerò leuis animi est. Et quamuis spes omnis inter confidentiam ac metum sita esse uideatur, quòd qui sperat, partim sibi timet, partim confidens est: iudicio tamen debet ea dubitatio animi confirmari, ne in uitium inconstantie cadamus, modoq; ueluti desperationis unda demersi fluctuemus, modò in alacre studium erigamur. Hinc fit, ut magnum sit eorum, quæ sperantur, discrimen: cum alia firmam sui præbeant spem, alia dubitationem habeant adiunctam. Quibus rebus & connexa opinio uariatur, modoq; stabilis, modò etiam infirma est. Nam qui certò sperat, probabiliter opinatur: qui autem anticipi sententia distractus, inter spem metumq; hæsitat, infirmam habet opinionem. Sed ne de hoc affectu plura dicam, certè quæcumq; de spe hæctenus differuimus, de commotione illa animi intelligenda sunt, qua quidquam optamus: non de spe Theologica, & Christiana, quam uocant, quæ ad Deum tota refertur, quæq; in felicitatis expectatione ponitur. Nam de hac dicere alienum est à nostro instituto, cum & uirtus sit eadem, & nunc de affectuum curatione tractemus.

De desperatione. Cap. 7.

Desperatio, quæ spei aduersatur, irascibilis animæ impetus est, à bono nos aliquo reuocans, propter opinatam

opinatam eius difficultatem. Hæc spei est cōtraria, quoniam contrarijs fit ex causis. Siquidem ut spes boni adaptionem homini pollicetur, ita ediuerso, desperatio ab illa ipsum retrahit, cum id non posse comparari demonstrat. Itaq; affectus huius causa est, opinio quædã de rei difficultate concepta, quam tum animi contractio parit, tum hominum opinio sepe adauget. Multa enim sunt, quæ quoniam difficilima iudicantur, homines in desperationem adducunt: alia, cum uerè huiusmodi nō sint, cōmuni tamen opinione talia putātur. Propriū ergo affectionis eius est, ab obiecta re animum abducere, & contrahere, ne suis uiribus fidat, & difficultate deterreatur. Hinc multi, quia non posse superare se difficultatem putarunt, in maxima delabuntur mala: quæ, si uirili animo res aggredierentur, euassissent profectō. alij sibi mortem consciuire: alij de se supplicia acerrima sumpsere, & maiorum sibi malorum auctores ipsi extitere, quam quæ in bono sperando essent perpeffi. Itaq; omnium bonorum consilio exploratum est, nunquam uel in magnis difficultatibus desperandum: sed tum maximè p̄im animi intendendam, ubi maior inest necessitas. Quamobrè desperatio ualde uitiosa est: nec si, ut alij affectus, temperetur, esse unquam bona potest. Nisi fortè rationi sit consentaneum, nihil de re aliqua sperare, quam sincero iudicio cernimus non posse comparari. Tunc enim desperatio illa non tantum uitiosa non est, sed etiam cōtraria eius confidentia uituperanda, cum in temeritatis uitium incidit. Ex quo fit, ut ea solum desperatio uitiosa putetur, quæ animi contractioni, inertisq; cōiungitur:

non illa, quam uiri prudētes & circumspecti concipiūt. Ideo si res nostris uiribus par sit, positq; à nobis uel labore magno comparari, & ob animi desidiam omittatur, uitiosa est admodum desperatio. Quòd si uerò rei obiectæ difficultas uires nostras superet, ut est ualde temerarium, illam sine consilio aggredi: ita uiri prudentis erit, imbecillitatem suam agnoscere, ac de se tunc desperare. Siquidem non minus uituperari debet illa præceps animi confidentia, qua quiduis nobis facile pollicemur: quam desidiosa contractio, quæ omnem difficultatem refugiat. Quam ob causam, quod Horatius de poetis in Arte sua præcipit, Sumite materiam uestris, qui scribitis, æquam uiribus, & uersate diu, quid ferre recusent, Quid ualeant humeri:— ad omnes æquè pertinere arbitror, ut nihil de se temerè polliceantur: nihilq; contrà, quod propriam facultatem excellat, sibi tribuant, sed propriam uim, ingeniumq; noscant: sperentq; ea quæ sperari possint, desperentq; contraria. Ex quo intelligitur, ad huius affectionis curationem multum facere sui cuiq; notitiam, & consideratam difficultatum obiectarum dijudicationem. Notoenim in primis cuiq; suo ingenio, considerandum deinceps est, nun meritò de proposita re debeat desperare, an non: idq; aliorum exemplo, & comprobatione confirmabitur. Ac si posse rem fieri uel ab alijs, uel à nobis quanuis magno cum labore uideamus, dilatandus erit animus, & in spem bonam erigendus. Quam ad rem aliorum, uti diximus, exempla, præter istam animi tacitam considera-

considerationem, plurimum ualent: si in eadem difficultate alios & fuisse, & bonam spem habuissent uideamus, ut id à nobis non posse fieri dubitemus. Nam quid erat causa, cur Cæsar apud Dyrrachium à Pompeio profligatus, aut desperare debuisset, aut hosti sese dedere, si opes suas colligere, & ratione aliqua illius euadere manus poterat? cum magni sæpe duces in primo concursu deuicti, redintegrato postea prælio, uictores euasisse dicantur. At nulla certè Pompeio superato, atq; eius opibus deletis, spes reliqua esse uidebatur: cum ne reliquæ quidem ullæ exercitus illius superfuerint, quibus posset uictoriam amissam recuperare, aut seipsum colligere. Ergo multum ad desperationem minuendam, tollendam ue facit, prudentia: quæ nostram opinionem corrigat, ut nihil falso difficillimum iudicet: nihilq; contrà facile ac leue, quod aut in spem nos adducat, aut ab ea dehortetur. Hæc igitur omnia de desperationis affectu dici, intelligi uolumus: non de uitio Theologicæ spei contrario, cuius explicatio diuersa ab instituto nostro est.

De metu. Cap. 8.

Desperationi proximus est metus, & illius quasi radix, quoniã ex eo nascitur desperatio: & quicumq; desperat, metu prius corripitur. Ipse autem ab Aristotele definitur, perturbatio ex opinione mali futuri, uel molesti, uel interimentis. Ciceroni uerò dicitur, opinio mali impendentis. Huius sedes est, animæ irascibilis facultas: quemadmodum & desperationis, & spei. Cau-

sa uerò, contractio quædam animi, ex imminenti periculi consideratione. Nam cum mali aliquid impendère nobis putamus, idq; futurum esse cernitur, animus contrahitur, & quasi languet, tuncq; fit metus. Idem tamen affectus naturalis est, ad ea uitanda nobis à Deo concessus, quæ nocitura uideantur. Quo non minus carere uita nostra potest, quàm uictu, & potu, cæterisq; rebus necessarijs. Nisi enim timeremus: uictum, uestitum, societatem nostri generis, latibula, prolis auuiditatem, cæteraq; omnia, quibus hominum cultus constat, negligeremus. At quoniam sine his uiuere non possumus, diligenter ea omnia conquirimus. Quam ob rem metus natura sua est neuter, ac bonus malusq; potest esse, prout eius finis & usus fuerit. Nam magnus & immoderatus planè uitiosus est: exiguus uerò, aut nullus, non parum uituperatur, quandoquidem temeritatis est comes. Bonus itaq; & rationi consentaneus metus est is, qui cum fine ultimo consentit, recteq; sequitur rationis consilium, dum & res arduas refugit, & uiribus humanis pares aggreditur. Ex quibus perspicitur, metus mediocritatem, usumq; bonum, debere cura uirtute coniungi: contrà uerò, nimium, aut perexiguam metum, esse ualde uitiosum. Sed cum de hac metus mediocritate in sequentibus differendum sit, itemq; de audacia, quæ nimium metus est: de illo nunc, qui ex animi contractione gignitur, uerba faciamus. Is ergo, ut antea dicebamus, uitiosus est, & ex animi remissione inepta propter maioris periculi opinionem fit, cum
maius

maius esse illud, quàm pro nostris uiribus putamus, & quasi animo despondemus. Et quanquam metus idem naturalis sit in omnibus, nemoq; tam ferus & immanis inueniatur, quin timeat aliquando: tamen maior esse in quibusdam solet, quàm in alijs, aut propter corporeæ naturæ temperationem, aut ob aliquam difficultatis conceptam opinionem. Quòd autem corporis natura timidus homines reddat, melancholicorum ac pituitosorum corporatura declarat, quæ naturalem ijs quendam timorem iniicit, ob eorum humorum propensionem. Opinio etiam non paruum vim habet ad metum efficiendum, cum multi sæpe uanos timores sibi fingant, ex animi opinione quadam: ut amatores, qui corâ amata frequenter timore corripuntur, nō ob aliquam naturalem propensionem, sed ob falsam illius, quam amant, admirationem. Cum igitur his ex causis metus nascatur, isq; animum summopere affligat, uarij sunt eius effectus non in ipso solum animo, uerum etiam in corpore. Nam in primis quidem ille mentem offuscet, cogitationes omnes conturbat, rectum sensuum usum impedit, uocem cōpescit, magnaq; concitatione animum uniuersum commouet, adeo ut sæpe sui homines ignari reddantur, uixq; possint sibi constare. Quemadmodum apud Terentium Daus loquitur:

Vix sum apud me, ita animus commotus est metu.
Atq; hæc tam uehemēs animi cōmotio in repētinis castibus, qui sunt plerūq; grauiore, fit. ut cum quis in subitum imparatus incidit periculū: uel cum præter spem ab ijs circumuenitur, à quibus minimè timebat. At cum
metus

metus idem diuturnior est, uana secum cogitare hominē facit, suspicionem de omnibus parit, malè omnia interpretatur, anxium & inconstantem animum reddit, maleuolentiæ atq; odij est auctor, contra eum præsertim, quem metuit. Vt est illud Aenij apud Ciceronem:

Quem metuunt, oderunt:

Quem quisq; odit, perijisse cupit.

Sed ne hi quidē tam acres animi motus dissimulari diu possunt intra pectus, quin foras emittantur, & per diuersas corporis partes explicentur. Siquidem cor metu cōtrahitur: uox eripitur, aut etiam minuitur: faciei color mutatur uel in ruborem, uel in pallorem: artus contremiscunt, coma riget, uires corporis debilitantur: frigus, lachrymæ, ac sudor prouocatur: tristitia additur, & cura uehemens: ad fugam homines instigantur: uelociores solito, aut audaciores nonnunquam fiunt: totus deniq; hominis status immutatur. Cum ergo totus sit metus effectus, uariæ quoq; illi partes à Stoicis subiiciuntur: ut pigritia, pudor, terror, timor, pauor, exanimatio, conturbatio, formido, adulatio, suspicio, cautio, desperatio. Quarum omnium singula sic definiuntur, ut Pigritia sit metus consequentis laboris: Terror, metus concutiens, quem sequuntur pallor, tremor dentium, & corporis totius motus: Pudor, metus turpitudinis, quem rubor consequitur: Timor, mali appropinquantis metus: (quanquam hunc uideo frequenter cum metu confundi, nec ab eo distingui:) Pauor, metus mentem loco suo mouens: Exanimatio, metus pauorē subsequens: Conturbatio, metus excutiens cogitata: For-
F mido,

mido, metus permanens: Adulatio, blanditio meticulosa: Suspicio, metus euenturum malū considerans: Cautio, diligens obseruatio mali impendentis: Desperatio, deiecta mentis consternatio. His quidam partes alias adiungunt: ut desidiam, erubescenciam, uerecundiam, admirationem, stuporem, sollicitudinem. Ac desidia quidem est, fuga ab imminente labore: Erubescencia, derelictio actionis ex timore turpitudinis euentura: Verecundia, timor turpitudinis è re iam effecta: Admiratio, abiecta animi consideratio ex opinione mali maioris: Stupor, consideratio inusitati mali, animum suspensum tenens: Sollicitudo, cura angens mali imminens expectatione. Hæ demum partes omnes ex uarijs metus effectibus dignoscuntur, quoniam in hominibus timidis perturbationes eiusmodi excitantur. Explicata autem metus natura, & quasi morbi genere iam explorato, consequens est, ut eius curationem applicemus: quæ quamuis diuersa esse debere uideatur, propter illius uarias species: una tamen est, quando una est timoris communis affectio. Itaq; timor, cum ex animi contractione nascatur, corpusq; & animum pariter conturbet, danda erit opera, ut eius causa tollatur: hoc est, ut malum illud, quod eundem excitat, è medio deleatur. Siquidem sublata morbi causa, morbum ipsum curari necesse est. Quòd si uerò malum, quod timetur, tolli non potest: minuitur eius saltem magnitudo, aut periculi extenuatione adhibita, aut consideratione propriæ dignitatis, & honoris, ac diuini præcepti. Nam si cogitemus, pe-

riculum

riculum per se nullius momenti esse debere, hominī præferim cordato & sapiēti: ac secum unusquisq; reputet, nihil effeminatè ac molliter agendum, nunquamq; animi uires remittendas, ne aut indignum aliquid nobis cōmittamus, ne 'ue à Deo, qui fortes nos esse iussit, inertie accusemur: profectò & pericula quantūuis magna nobis inferiora iudicabimus, & uim animi multo magis intendemus. Hoc in exhortationibus Imperatorum ad milites in extremis belli periculis, sepe perspectum est: ac patrum nostrorum memoria in Cisalpina Gallia Antonio Læuæ duci nostratium strenuissimo contigit. cuius cum milites hostium numero longè inferiores, Gallorum, contra quos bellum gerebatur, impetum sustinere aliquandiu non possent, retroq; cedere cœpissent, ipse è lectica (in qua podagræ causa uebebat, eum pedibus insistere, aut equo uehi non possēt) exclamans, famulisq; iubens, ut in medios hostes intritteretur: Non pudet uos, inquit, milites, ducem uestrum hostibus captiuum relinquere? Quæ exhortatione tantopere animati sunt illi, ut nouis animis hostium multitudini restiterint, tandemq; de illis gloriosam uictoriam receperint. Multum igitur ad timorem leuandum periculi consideratio, & contemptus efficit: multū exhortationes, timor turpitudinis, maioris mali metus, propositum à Deo præmium aut supplicium: sed multo sanè magis, animosa hominis natura, quæ non solum his facile excitatur, sed etiam per seipsa sine admonitione erigitur. Nā in rebus quidē ante præuisis esse aliquis considerationi huic locus potest: at in subitis, in quibus

nulla eiusmodi expectatio fuit, maior esse terror solet: uehementiusq; semper, quæ prouisa antè non sunt, animum conturbant. Cuius rei causa est, primò quòd considerandi periculi spaciū non datur: tum quòd præcaueri non potest, sed quasi culpa id nostra contigerit, maiorem affert ægritudinem. Quod ita esse, declarat propria cuiusq; incusatio, quæ animum tunc excruciat, quòd id antè non uiderit: consideratioq; tacita eorum, quæ facturus esset, si prius illud animaduertisset. Sed his ita propositis, uerissima quidem metus curatio est, ut ad fortitudinis præcepta cõfugiatur. Quæ de re latius cum postea sit dicendum, his iam supersedeamus. Ad metum pertinet Pudor, qui quamuis sub eandem cadere rationem, quam reliquæ timoris partes, uideatur: tamen seorsim explicandus est, quoniam alio curationis genere indiget. Nam pudor metus etiam est, sed non ut pauor, aut terror, aut reliqui omnes, quos retulimus. hi siquidè ex animi contractione nascuntur, ille contrà ex magnitudine sæpe fit. Quæ ob causam rectè ab Aristotele definitur, animi perturbatio de ijs quæ dedecus afferre uidentur: quoniam eius subiectum turpitude est, in quam cum incidere uereamur, timemus, ac pudore afficimur. Sed eius tamen uariæ sunt causæ, nec una semper ratione dedecus timetur. Nam ex propria etiam persona nõnulli pudore afficiuntur: alij propter alterius, quem uel amant, uel admirantur, præsentiam. Communis tamen illius causa est turpitude propria, siue ea naturalis sit, siue opinata. naturalis quidem, ut rerum uitiosarum, à quibus naturæ instinctu abhorremus: opinata, ut cum

hominum

hominum opinione turpia censentur aliqua uel in sermone, uel in uiuendi modo, uel in consuetudine, uel in alijs generis eiusdem. Quo nomine huius affectionis uis est, quemadmodum et timoris, ut ratio conturbetur, cogitata memoria excidant, sermo uacillet, et uerba dicenti sæpe desint: ut oratoribus inter dicendum nonnumquam, ac sibi Cicero frequenter contigisse fatetur. Sed quoniã natura sua pudor nec boni, nec mali quicquam habet, ac nobis concessus ad affectus alios cohibendos uidetur, ne nimis efferantur, solet tamen esse in quibusdã magis uitiosus, quàm in alijs. Nam in iuuenè, ac foemina, pudorem maxime laudamus: quoniam in altero bonæ indolis, in altera uirtutis ac probitatis signum est. at in adulto, qui ad agendum accedere confidentius debet, uel maxime uituperatur. Quanquam nonnulla sunt, quæ nisi pudore hominem quencunq; afficiant, ualde uitiosa iudicatur. ut res obscenas proprijs nominibus enunciare, publicè cū foemina misceri, in foro aut in hominum cœtu comedere, aliaq; generis eiusdem: quæ quia natura sua, uel hominum opinione turpia iudicatur, modestum uirum dedecent. Nec uerò audiendi in hoc sunt Cynici, qui nullam in uerbis, aut rebus naturalibus turpitudinè ponebant, cum naturæ ui solum ista repudiemus: nemòq; hominem eiusmodi dissoluti, et licentia illa utentem, non impudicum, inuerecundumq; iudicet. Sed hæc de re fusius suo loco.

De audacia. Cap. 9.

Metui contraria est audacia: quoniam in extremo intimiditatis, ut sic loquar, posita, eidem al-

tera ex parte aduersatur. Eadem autem est irascibilis animæ impetus, quo res arduas, ac pericula imminenta aggredimur. Nam ut timoris est, obiectæ difficultati succumbere: ita audaciæ, illi sese committere. Quæ propterea bonæ spei, ut ait Aristoteles, coniuncta est, quòd ex confidentia homines in aperta se pericula coniiciunt, sperantq; tutò illa se euasuros. Vnde audaciæ origo, confidentia quædam animi est, siue naturalis, siue ex habitu comparata. Siquidem animosos, & natura confidentes, audaciores esse alijs, experientia docet. Ex habitu uerò aggrediendi res arduas, uel timidi etiam natura fiunt confidentes: ut milites, qui astiduo pugnandi usu audaces euasere: aut nautæ, qui quòd se mari sepe commiserint, contemnunt tempestates. Atq; huiusmodi quiddam genus audaciæ, quæ fit ex consuetudine, fortitudo ab experientia nata dicitur Aristoteli. Semper ergo ex confidentia nascitur audacia, dum aut sibi quisq; tribuit plus quàm æquum est, aut suam ignorat imbecillitatem. Ex quo fit, ut animus audacis non ratione, sed impetu regatur: quando periculi magnitudinem non spectat, nec cum suis uiribus comparat. Quamobrem necesse est fortunam audaciæ plerunq; cõiungi, cum temeritate, non consilio eius impetus firatur. Fortè enim euenit, ut pericula tutò superemus, quæcumq; temerè aggressi sumus: quandoquidem frequentius fit, ut ijs quæ ratione non præuideris, succumbas, aut saltem cedas, quàm illis quæ sunt præmeditata. Nec uerò certa, firmaq; ratio poetæ illius est, Audaces fortuna iuuat, timidosq; repellit:

CUM

cum nihil fortuitum esse possit diuturnum: cumq; demeritis sit, euentum fortunæ expectare uelle, nec certa ratione res antè perspicere, quàm aliquid siue consilio suscipias. Hinc fit, ut quantum à ratione fortuna, tantum à uera fortitudine distet audacia. Nihil enim est uirtuti cum fortuna commune, cum altera consilio, delectu, iudicioq; constet: altera temeritate, & euentu. Quibus ex rebus datur intelligi, audaciam natura sua indifferentem esse, quamuis illius nomen à Latinis malam in partem capiatur, sed nos de ipsa affectionis uilo quimur, quæ neutra est, non de nomine. Itaq; audacia indifferens cum sit, eatenus bona erit, quatenus rationi rectæ consentiat, & à temeritate recedat: mala uerò, si recto iudicio mentis non regatur. Nam si prudenter ante res agendas periculi magnitudinem perspicias, req; bene perspecta fidenter te illi committas, fortis ac prudens eris: quòd si autem impetu temerario quasi te præcipitem dederis, nec quòd rapiaris, consideres, nihil agere uitiosius potes: cum in hoc maxime belluis, quæ non ratione, sed impetu reguntur, similis reddaris. Sed hæc hæcenus de audacia, prout loci huius ratio desiderabat: reliqua in disputationem de fortitudine sunt differenda.

De ira. Cap. 10.

Diximus in superiori libro, aliud esse affectuum propensionem naturalem, qua quis uel ad metum, uel ad libidinem procliuis sit: aliud uerò eius commotionem, ut metum ipsum, ac libidinem. Nunc, quoniam

F 4 ad iræ

ad iræ vim explicandam necesse est nosse, quæ sit eius radix, considerandum præcipuè est, iracundiam ab ira multum differre. quoniam iracundia naturalis est facultas hominis, propter quam facile irascitur: ira uerò commotio facultatis illius, & quasi impetus animæ ratione carens. Quæ de causa à Stoicis ita definitur: Ira est libido puniendi eius, qui uideatur iniuria læsisse. Nam cū homo motu uehementi concitatus, ulcisci aliquè, uel iniuriam alteri facere uult, quoniam appetitione hac animus perturbatur, nec suo munere naturali rectè utitur, irasci dicitur: affectioq; illa, ira. Hæc in irascibilis animæ facultate posita est, quoniam in eo loco concitatur, indeq; nomē sortita est illa. Causa uerò, à qua eadem ira efficitur, Offensio est, qua læsus animus concitatur: ut cum quis ab alio iniuria læsatur, uel inferre eam ipse uult: cum odio alium prosequimur: cum inter homines iniuriæ, contentiones, dissidia, rixæ, eiusmodiq; alia nascuntur, quibus irasci solent. Cui etiam rei adiunctus est contemptus illius, contra quem irascimur, quando ob eius uilitatem commouemur: id quod facere non auderemus, si uel eum metueremus, uel magni faceremus. Finis præterea iræ est, uindictæ sumendæ cupiditas: quia nemo unquam irascitur, nisi læsus, ac dolore affectus, ob illatam iniuriam, uel ob eius referendæ aueritatem. Ideo ex omnibus animi perturbationibus nulla est turbulentior quàm ira, nulla magis rationè perturbat: nulla hominem à se magis alienat. Nam præter id quod magna satis animi perturbatio est, alicui uelle facere iniuriam, & quasi generis humani societate uiolare: est quidem sum-

ma

ma iræ uis, atq; impetus nō in ipso solum animo commouendo, sed in corpore etiam. Etenim hoc primò in iratis uidere est, quòd toto animo conturbantur, rationis usu carent, loqui nesciunt, sensibus uti non possunt, atq; insaniunt: ita ut non magis ab irato mansuetum, quàm ab insano cordatum possis dignoscere. Ex quo illud Horatii poetæ,

Ira furor breuis est. —

Quemadmodum enim Plato in Timæo refert, qui eo animi morbo laborat, neq; cernere, neq; audire rectè quicquam ualet: sed rabie quadam efferatur, & rationis sit expers. Nec ea uerò solum iræ uis in hominū animis excitatur, sed ad corpus etiam dimanat, ipsumq; grauius conturbat. Quàm enim inhumana & atrox irati hominis facies sit, palpitatio cordis indicat, corporis uniuersi tremor, hebetudo linguæ, faciei excādescencia, oculorum exasperatio, ignoratio sui atq; aliorum apud quos sit, clamores uehemētes, efferatus impetus, eiusmodiq; alia insanorum hominum signa. Qualia Persius in Satyra descripsit:

Nunc face supposita, feruescit sanguis, & ira,
Scintillant oculi: dicisq; facisq;, quod ipse,
Non sani esse hominis, non sanus iuret Orestes.

Vim hanc iræ tam uehementem Homerus in Achille depingens, à Chirone illius præceptore musicæ suauitate leniri & compesci eius furorem, testatus est. Sed in ipsa tamen ira permagnum est discrimen, ut Aristoteli placet. Nam quæ acuta est, citò hominem perturbat, & quasi flamma cōtinuò euanescit: quæ uerò amara, diu-

F 5 tius

tius animis inheret, atq; in odium degenerat. Illa demum postrema, quæ difficilis appellatur, tenacissima est, nunquamq; ab animo expellitur, nisi sumpta uindicta. His ergo in summa de ira et eius uis propositis, antequam illi remedium adhibeatur, inquirendum est, nunquid ira omnis sit uitiosa, nec ne: et quæ uitiosa est, quo pacto debeat curari. Iram Aristoteles naturalem esse affectum, eumq; neutrum asseruit: quamuis opinabilem Stoici, uti reliquos omnes, esse putauerunt. Hanc, si moderata sit, bonam: si nimia, uel perexigua, uitiosam censet. Quocirca eius mediocritatem laudat, et tanquam magnarum rerum administram fortitudini adiungit: defectiorem uero, et exuperantiam, ut extrema uitia uituperat. Ab hac sententia Aristotelis Cicero in quarto Tusculanarum libro dissentiens, nullam iræ mediocritatem admittit, sed illam uitiosam esse semper existimat. A quo equidem tantum discedo, ut non modò iram omnem uitiosam non putem, sed etiam eam laudem summopere, quæ cum ratione suscepta, in bonum usum referatur. Sed de hac aliàs multo latius. Nunc ad eius uitiosæ iræ, quæ posita in alterutro extremorum, defectiōnis et exuperantiæ est, curationem deueniamus: principio tamen de exigua, et depressa ira dicatur. Hæc igitur quamuis mansuetudo quædam animi uideri possit, quòd nullam turbam excitet: tamen uitiosa est, si in tempore, loco, negotioq; decenti non inflammetur. Nam ut in morbis quibusdam, ad corporis ualitudinem medici prouocare ad iram egrotos nonnunquam præcipiunt: ita ad animi uirtutem euoluendam, ira eadem commo-
ueri ali-

ueri aliquando debet, ne desides et imbecilles simus. Ut cum Deum contemni, religionem irrideri, iustitiam oppugnari, patriam inuadi, aliq; id genus certimus: irasci quidem debemus, idq; Deo gratum, et apud homines laudabile officium est. cuiusmodi fuit illud CHRISTI IESU, cum è templo emptores ac uenditores eiecit. Itaq; huius consopitæ iræ curatio uera est, si cum tempus, occasio, locus, necessitasq; postulat, excitetur: cætero qui tranquilla, sicut est, contineatur. At uero illa uehemens ira, quæ omnem rationem perturbat, maiori curatione eget: contraq; debet, non augeri ut altera, sed minui, et moderari, ne insolentius sese efferat. Itaq; huius curandæ prima ratio est, ut è medio subtrahatur is, contra quem irascimur, ne in obiectam nocendi occasionem impetu feramur: sed ut ille absentia commouentis retardetur, ac frigescat, quo ad se mens collegerit. Nam ut ignis incensus, si ei materies subijciatur, acrius exardescit: ita ira, quæ ignis quidam animi est, multo magis augetur, si eum, à quo sumus laceßiti, coram habeamus. Est et aliud non minus eo utile remedium ad iræ motum componendum, si uel iratus exoretur, ut ei parcat, cui fuerit insensus: uel si tempus saltem ulciscendi differat, quousq; ira deferuescat, ardorq; animi mitigetur. Ira enim diuturnitate tandem euanescit: præsertim acuta illa, quam diximus repentinus motus ciere. cuiusmodi fuit ea Archibæ Tarentini, qui cum in uillicum suum esset commotus: Ut te, inquit, multarem nunc, nisi essem iratus. Contra uero altera
difficilis,

difficilis & amara, principio est comprimēda, ne inueterascat, maiorq; fiat indies, & in odium commutetur, ut eleganter Poeta monet:

Sed nunquam dederis spaciosum tempus in iram,
Sæpe simultates ira morata facit.

Quod ipsum Paulus apostolus ad Ephesios scribens: Ne occidat, ait, sol in ira uestra, nec locum diabolo concedatis. In quo iram diurnam esse uetat, ne in odium degeneret: sicq; locus diaboli insidijs, cogitationibusq; malis relinquatur. Quanta enim secum, qui diu iratus est, animo reuoluit? quas insidias, & ledendi aduersarij occasiones querit? quæ deniq; nõ machinatur, ut cum uindictæ cupiditatem expleat? Quam si semel expleuerit, hinc iam cædes, iniuriæ, conuicia, uulnera, eiusmodiq; alia hominum audacium facinora nascuntur. Nec uerò in cohibenda ira cõsuetudo parum, & habitus refrenandi seipsum ualet: quando illo modo animi tranquillitas quædam gignitur, quæ nullum iræ motum admittit. quæq; uel impetui cõcitati hominis repugnat, & obsistit. ut de Archita modò diximus: & de Platone Laertius Diogenes scribit, qui seruulũ quendam, à quo fuerat commotus, Speusippo dedit puniendum, ne ipsa ira perturbatus, in eum acrius animaduerneret. Quoniam præterea permulta alia iræ cognata sunt, quæ homines uitiosos efficiunt: ut iniuriæ, minæ, conuicia, detectio commissorum secretorum, audacia, celeritas in malo faciendo, hæc prius omnia moderatione animi corrigenda sunt, & tanquam in sanitate curanda, ut cum morbus iræ ipse inuasit, ea simul non excitetur, eumq; reddant

reddant grauiorem. Nam qui in animi tranquillitate discit neminem ledere, nullum contemnere, aut maledicis lacerare, non secreta sibi commissa patefacere, non audax, & in facienda iniuria celer esse: is certè ne ira quidem percitus, eiusmodi aliquid aget, quod fecisse postea doleat. Et quanquam ira homines multa perpetrât, quorum postea maximè ipsos poeniteat: multum tamen refert animi consueta moderatio, ut cum iræ uis inualuerit, citius sedetur. Theodosius Cæsar (quem supra mirabiliter iracundum natura fuisse legimus) ab Ambrosio episcopo Mediolanensi ob cædem factam Thessalonicensium ciuium reprehensus, & admonitus, in uehementi iræ perturbatione, Græcum Alphabetum repetere secum solebat, ut cum irasceretur, locum affectui relinqueret, ac sine iniuria cuiuspiam incitaretur. Nos etiam aliquos, militares præsertim uiros, in Hispania & Germania nouimus, qui cum natura essent ualde iracundi, quoniam assueuerant, nullum conuicijs prouocare, aut uerbis ignominiosis ledere, propter cõmunes ductili (ut uocant) leges: tantum in ipso iræ motu sibi remperabant, ut re solum, non uerbis, aut maledictis irati uiderentur. Quam quidem ad rem, quoniam illius contemptus, contra quem irascimur, facit, ut liberius, quam par est, loquamur, audacesq; simus: tollenda itidem est eiusmodi opinio, nullusq; erit quantuncunq; uilis despicendus, cum hoc Dei præcepto prohibeamur: nemoq; possit tam impotens & inermis esse, qui potentiori nocere aliquando non queat, ut Aesopica scarabei & aquilæ fabula monemur. Vna igitur, ac potissima tollenda

lende iræ ratio est, ut nihil inconsideratè agamus, ac nunquã iniusta de causa cuiquã irascamur: sed naturalis iracundiæ locus, quod Plato inquit, concedatur, id est, ut ea rationi semper tanquam ancilla subijciatur, ne liberè uagetur, sine rationis consilio. Nam ex tripartita illa animi ui, ratione, iracundia, & cupiditate, sola iracundia, ut idem Plato docet, proxima rationi est, eiq; subiecta, ueluti actionum omnium administra. Quæ si in nature suæ ui contineatur, bona erit: si contrà uerò, mala. Ex quo relinquitur, irasci quidem honestè, ac sine uitio, licere homini probo, modò teneat modum uirtutis: contrà uerò temerè, & cum alicuius iniuria commoueri, non posse fieri sine uitio. Quæ etiam de causa Paulus, electionis uas, Ephesios adhortans: Irascimini, inquit, ac non peccetis. intelligens nimirum, iram illam à ratione recta auersam, uitiosam: alteram illi contrariã, bonam, Deoq; gratam esse. Sed nos hæcenus de affectuum origine, formis, cognitione, & remedijs, satis multa, pro tractationis instituta breuitate diximus: nunc ad uirtutum explicationem transcamus.

Ethicæ

ETHICES PHILOSOPHIAE
Compendij, Sebastiano Foxio Morzillo Hispalensi authore, Liber tertius.

Quid sit uirtus. Cap. I.

Actenus affectionum originem, ceteraq; omnia quæ ad eã pertinebant, docuimus: in quo Ethicæ philosophiæ pars non minima cõsistit. reliquũ est, ut ad ipsas uirtutes tandem ueniamus. Proposito enim sine ultimo, ac morborum animi curatione tradita: proximum est, ut uirtutum actiones subiungantur. Quamobrem de toto quidem prius earũ genere differemus, tum singula membra subsequenter. Itaq; quoniam uirtutem esse aliquam in hominum actionibus constat, quid sit eadem, primò statuamus: nam unde nascatur, deinceps exponemus. Aristoteles in Ethicis ad Nicomachum filium, uirtutem ait esse habitum cum electione in mediocritate positum. Putat enim ille, non ex una, duabusue actionibus uirtutem comparari: sed ex habitu iam adepto, & in animo insculpto. Eundemq; habitum ex electione & iudicio proficisci censet: quoniã uirtutis actio sit uoluntaria, & è iudicio libero, delectuq; nata. Quã etiam in mediocritate collocat: quòd inter nimium & parum affectionis constituta, symmetriam quandam rationis conferuet. Plato uerò in Theateto, similitudinem cum Deo uirtutem

tem definit: tum optimum animantis habitum, ac perse-
laudabilem, alijs in locis appellat. Nos ergo, ne pluriū
definitiones enumeremus, uirtutem esse statuimus, rectā
mentis affectionē, qua rectē homines uiuant, quāq; nun-
quam malē utantur. Nam cum omnes hominis actiones
ex affectu quodam nascantur, eaq; aut bonæ aut malæ
sint, prout fuerint bonū ad finem relatæ, ex multis qui-
dem eiusmodi rectis actionibus affectio quædam & ha-
bitus in animo cōparatur, quam uirtutem appellamus.
Ex qua uelut in naturam animi iam conuersa, & hone-
stæ uoluntates, & actiones rectæ oriuntur. Itaq; sedes
uirtutis, est animus: finis autem, beatitudo illa, libro pri-
mo à nobis statuta. Cū enim omnia in summum bo-
nū referri necesse sit, tum maxime uirtutes, quibus idem
comparatur, eodē pertinent. Vnde errant quidem
philosophi, quicunq; uirtutum finem ultimum honesta-
tem esse dixerunt: quādo ille ab hac potius quasi fonte o-
riuntur, & in summum aliud bonum referuntur. Dum
enim ipsi uirtutes rationi, ac non Deo subijciunt, qui ue-
rus est (ut docuimus) earū finis: tyrannidem illius in-
ducunt, ac pro ueris uirtutibus umbram earū nobis pro-
ponunt. id quod Augustinus doctē ac subtiliter differit.
Itaq; in uirtutum actione quidem illi uerum docent, in
earum tamen fine peccant: cum frustra summum bonum
poneretur, nisi ad illud referantur actiones: & ex bo-
no, malouē sine rectæ esse, prauæq; actiones dicantur. Ex
quo etiam, Platonem alijs sensisse rectius, cognoscitur,
qui dum uirtutem fugam esse ex hoc mūdo, & cum Deo
similitudinem inquit, illam ipsam similitudinem summū
esse

esse bonum statuit: actionem autem & uirtutem ad idem
consequendum, fugam ex hoc mundo appellauit, id est,
ab his uitijs corporeis. Sed nos hæc ad uirtutis defini-
tionem explicandam, breuiter attigimus. nunc ad illa,
quæ sequuntur ipsam, sermonem conuertamus.

De origine uirtutis, ac num sit illa uolun-
taria. Cap. 2.

Itaq; hoc loco restat explicandum, unde nam uirtus
nascat: quādo in eius origine multos dubitare cer-
nimus. Stoici enim uirtutes insitas à natura nobis esse
putant, ac naturam uelut optimam ducem sequendam
præcipiunt: quoniam in uitæ cum illa congruentia sum-
mum bonum statuunt. His sese obijciunt Peripatetici,
qui non natura uirtutes, sed usu & assuetudine constare
docent. Contrā uerò Plato in Menone, nec natura no-
bis, nec exercitatione comparari eas existimat, sed diui-
na quadam sorte. Quo nomine in tanta opinionum ua-
rietate statuendum est, quæ nam uera sit uirtutis origo:
ne hoc ignorato, reliqua uacillet oratio. Virtutis ac ui-
tiorum semina quædam esse nobis attributa, superius re-
tulimus. Ex his nec planè bonos, nec malos dici nos o-
portere, perspicuum est: quoniam ob naturalem facul-
tatem nullus bonus uel malus dicitur, sed ob actiones,
aut habitus. hi siquidem ueluti qualitates quædam in-
sculptæ animo sunt, ex quibus nomina desumimus. Cum
ergo facultate hac, & naturæ dexteritate promptiores
ad uirtutum actiones simus, fit, ut agendo frequenter
habitum uirtutis comparemus, ac ueluti naturam quan-
dam honestatis induamus. Et quanquam eiusdem naturæ
dexteri-

dexteritate uirtutū actione uti facile possimus, nū tamen id planè sine Dei munere fit, qui mentē nostram ad uitia procliuem mouet, & afflatu impellit, ut à uitijs uelut declinare, ac uirtutis uia ingredi. Nam sine me, inquit per Ioannem CHRISTVS, nihil potestis facere. ac Omne datum, Iacobus ait, optimum, & omne donum perfectum defursum est, descendens à patre luminum. Itaq; nobis uelut instrumētis Deus utitur, dum uoluntatem nostram ad bene agendum inducit: postea uerò nos, quasi eius spiritu concepto, rectè agere incipimus, recteq; semper agendo uirtutis habitum comparamus. Hinc fit, ut nec uirtus à natura nobis ingenua sit, nec nostri eia animi promptitudo ad eam comparandam per se sit satis: sed partim Dei auxilio indigeamus, partim uerò nos aliquid agamus. Atq; hoc est, quod CHRISTVS in Euangelio refert: Sine me nihil potestis facere. Inde etiam perspicitur philosophorum error in uirtutis origine tradenda, dum solam nostram uoluntatem existimant ad uirtutem comparandam esse satis, idq; animi naturali facultati tribuunt, ac non etiam priuato Dei beneficio. Quamobrem exposita iam uirtutis radice, dubium adhuc est, cuiusmodi sit illius subiectum, aut quæ actiones ad eam pertineant: ac num eadem uoluntariæ sint, nec ne. Qua de re dicendum hoc loco nobis est, cū id maximè ad uirtutis explicationem pertineat. Virtutem omnem in actione aliqua consistere, philosophi omnes affirmāt. hoc enim illa differt à scientia, quod hæc sola cognitione contenta, nihil amplius requirat: illa uerò in actione semper uerjetur. Sed est ta-

men

men permagnum in ipsis uirtutū actionibus discrimen, quædã enim mentis agitatione solū contentæ, foràs non prodeunt: aliæ in externã actionē proferuntur. Omnis tamen uirtus tum mentis cõtemplatione indiget, tum aliqua externa ui agendi. Nam si sola mentis comprehensio ad uirtutem efficiendam satis esset, nec ad uitæ usum referretur, non uirtus, sed scientia dici deberet. Ergo à fine agendi, ad quem referuntur uirtutes, actuose omnes sunt: quamuis eæ, quæ magis agitatione mentis indigent, intelligibiles appellantur: quæ uerò in externis actionibus uersantur, morales, quasi in hominum moribus positæ. Hoc ipsum ex prima illa uirium animi distinctione, superius proposita, apertius explicabitur, si prius quopacto ex ipsâ illis nascantur uirtutes, ostendamus. Quapropter uires eadem animi quatuor, quas uirtutum ac uitiorum principia esse diximus, facultas inquam, affectus, actio, & habitus, in diuersas uirtutes uariè incidunt. Nam ad intelligibiles satis est animi facultas atq; habitus, qui ex actione quadam interna mentis usitata comparatur. Ad morales autem necesse est, nō solum facultatem animi propriam nos habere, sed affectione quoq; cõmoueri, ut ex eiusmodi affectu nascatur actio externa, ex actioneq; habitus. Quam etiam ob causam tributi nobis sunt ijdem affectus, ut mentis cogitationes foràs producerent, cõmato corpore: id quod animus per se facere nequiret. In omni ergo uirtute ac uitio, primùm rem animo comprehensam uel bonam esse, uel malã intelligimus, propter naturale dignoscendū boni iudiciū. Eius uerò rei cognitio à mente dijudicata,

examinatâq; & in animo impressa, cum in habitum iam euasit ex usu, uirtutes efficit intelligibiles: cum autē eadem ab affectu quasi motu quodam impellitur, & in aliquam actionem prodit externam, cuius usu frequenti cōfirmatur, uirtutes parit morales. Quo fit, ut omnes uirtutes aliqua constent actione, siue illa intra mentem conquiescat, siue ad externas actiones proferatur. Quando igitur uirtutis subiectum constitutum est, restat adhuc inuestigandum, num actiones, in quibus eam collocamus, uoluntariæ sint, quemadmodum in affectibus docuimus, an ab alio impellantur. Quocirca ut omnia quæ fiunt, aliquod effectiois suæ habent principium, nihilq; (ut Plato inquit) sine causa fit: ita etiam in hominis actionibus causam aliquam statuere oportebit. Quoniã præterea homo idem principium est suarum actionum, ut reliqua animãtia omnia, & actio omnis motio quædam est: profectò illum initium esse actionum suarum, concluditur. Porro cum actiones uniuersæ aut necessitate, aut natura, aut fortuna, aut uoluntate (ut supra diximus) fiant, nullam certè huiusmodi causam hominis actionibus tribuimus, præter uoluntatem: cui propterea neutras, & contingentes res, quæ illo, uel hoc modo euenire possint, subijciamus. Quarum ex genere cum uirtus, uitiūq; sit: perspicuum est, omnem uirtutem ac uitiositatem esse uoluntariam. Hoc idem ex aliquo istorum trium initiorum, quæ in homine ponuntur, confirmabitur: nimirum ex appetitu, electione, uel intelligentia. Quorum si aliquod uoluntarium sit, necesse erit etiam, id quod ab eo fiat, uoluntarium esse: quando effectus

causa

causæ suæ semper est similis. Atqui appetitus sanè cum in tres partes diuidatur, ut Aristoteli placet, in cupiditatem, iracundiam, ac uoluntatem: uidebimur, nunquid partes hæ omnes uoluntariæ sint, nec ne, quoniam ex ijs actiones enascentes tales uidebuntur. Cupiditatem ergo uoluntariam esse, nemo dubitat: quando id quod malum est, nunquam cupimus, nisi boni aliqua specie fallamur. Quòd si autem delectum cupiditatis habuimus, & electio omnis uoluntaria est, cupiditatem quoq; uoluntariam esse oportet: & quidquid cupiditate fit, uoluntate fit etiam. Idem de iracundia probare possumus, nam uel ob aliquam causam irascimur, uel ob nullam. atquè ob nullam, dicendum non est, cum nemo sanus temerè irascatur: aliqua igitur de causa commouemur, proindeq; finem iræ aliquem habemus, intelligimusq; cur irascamur, ideoq; uolentes affectu hoc perturbamur. Quinetiam uoluntarium esse omne id, quod fiat uoluntate, dubitari non potest: quando id quod liberè fit, à uoluntate proficisci dicitur. Quare si nulla in appetitus specie inuitū quicquã reperitur, nec in ipso erit appetitu illud: ac propterea quidquid cum eo fit, uoluntarium est. Nam actiones omnes hominis ex appetitu nascuntur: quãdoquidem ratio solum quid sit agendum præscribit, appetitus ad actionem mouet: & quemadmodū idem ipse qui agendi principium est, uoluntate regitur, sic etiam actiones eiusmodi planè sunt. Quod autem de appetitu hætenus probauimus, ad electionem & intelligentiam accommodari facile potest, quando utraq; manifestam efficiendi libertatem habere uidetur. Nam electio nihil aliud

G 3

est,

est, quam boni sequendi propositum in re dubia: que eadem nec uoluntas, nec appetitus, nec iracundia est, ut docet Aristoteles: sed forma quædam uoluntarij, que in quæstione de re dubia, quod melius est, eligit. Intelligentia præterea cum rationi sit maximè cõiuncta, adeo tamen est uoluntaria, ut sine hac illa non possit existere, nisi ab intelligentia quasi prius admonita, quid agendum sit, noscat. Quamobrem si propositis agendi omnibus initijs, quibus homo utitur, nihil in ijs inuitum reperimus, actiones etiam illius uniuersas uoluntarias esse relinquitur. Quanquam nonnullæ sunt mixtæ ex utroq; genere: ac partim inuitæ, partim uoluntariæ uidentur, que magnam propterea afferunt dubitationem. Ad quarum quidem explanationem, quomodo in ijs inuitum, uoluntariumq; cernatur, uideamus. (quod autem nos hic de hominis actionibus loquimur, de uirtutibus etiam, que ex ijs fiunt, intelligi uolumus.) Quapropter, ut res magis explicetur, de uoluntario iterum, atq; inuitò lauius dicamus, quanquam de his ipsis libro priori non pauca retulimus. Quando id solum uoluntarium esse constat, quod in nostra situm potestate sit, cuiusq; in nobis principium agendi ponitur: hinc eius cognitionem possumus tenere, quòd quidquid est uoluntarium, laude aut uituperatione dignum censetur. contra uerò inuitum, cum in nobis non sit, nec laudari nec uituperari potest, sed uenia dignum putatur. Sunt tamen actiones, uti coepimus dicere, aliquæ ancipites ac mixtæ, que nõ paruum dubitationē habent. Cuius generis illæ sunt, nautas tempestate coactos merces suas in mare projice-

re,

re, aut propositas ab hoste conditiones in deditioe accipere, & quæcūq; demum ui necessitatis impulsu facere cogimur, que minimè, si essemus liberi, faceremus. Verum hæc quidem nõ sine optione aliqua & assensu uoluntatis fiunt. quãdo præsens periculū eo modo uitare uolumus, ideoq; inuita nõ sunt. Itaq; quoniã agendi principii nobis insitū est, uoluntate agere dicimur, etsi nonnunquã impulsu ad agendū accedamus. Vnde ebrij, & irati, ut ait Aristoteles, si quid mali cõmiserint, uiciosi sunt: ac proinde uolētes peccant, cum in se habeāt agēdi principium, possetq; illorū alter nõ irasci, alter non inebriari. Et quamuis ijdem illi ignorantes id fecerint, non tamen ex habitu ignorationis impulsu hoc fecere, sed ex repentino motu, quo sunt quasi acti præcipites: quoniam si ex habitu id fecissent, semper fecissent: sed cū ex simplici actione illud fuerit profectū, debet ut simplex actio, reprehēdi. Ex quo sequitur, inuitū duplici de causa fieri: primò ex ui quadã illata, cū coacti aliquid agimus: secūdo ex ignorantia, cum quid agamus, nescimus. Prioris quidē generis exēpla sunt, ut cum Zeno philosophus abscissam dentibus linguam in Dionysij tyranni os expuit, ne amicorum coniurationem patefaceret: inuitus enim linguam abscidit. Secundi uerò, ut cum telum in scopum emissum, prætereūtem transigit. Quo nomine repetinæ actiones inuiti similitudinem aliquam habere uidentur, cum tamen non habeant. nam si nos facti postea poeniteat, doloreq; illius afficiamur, inuiti id fecimus. uidemur enim in eo ostēdere, non fuisse nobis liberum agendi principium. In eo tamen uitium est, quod affectum

G 4

ratione

ratione cohibere debuissimus, ne uitiosa esset actio. Nā etiam peccata illa, quæ ab irrationali parte animi nascuntur, uoluntaria sunt: quandoquidem ut facultas expers rationis ab eadem ipsa rationabili proficiscitur, hæcque consulto et uolens peccat, ita quoque uitia irrationalis partis uoluntaria sunt. Quamobrem si actiones omnes hominis, tam eæ quæ fiunt cum affectu, quam quæ sine ipso, uoluntariæ sunt: uitia quoque, et uirtutes, quæ ex eis nascuntur, uoluntariæ erunt. Atque hæc satis ad questionem propositam sint: reliqua, quæ ad hominis libertatem agendi spectant, alterius sunt tractationis.

De uirtutum mediocritate,

Cap. 3.

Illud nunc tractationi huic de uirtutibus deesse uideatur, ut de ipsarum mediocritate differamus, quæ quibusdam philosophis adeo placet, ut sine illa non putent constare posse uirtutes: alij uero tantum improbat, ut tanquam inutilem et ridiculam, ab hac morum philosophia illam explodant. Quorum omnium sententijs breuiter explicatis, quid ea de re tandem uerè sit sentiendum, aperiamus. Aristoteles in Ethicis ad Nicomachum, cum in omnibus symmetriam, mediocritatemque rerum præstantissimam et commodissimam esse doceat, utpote quæ res conferuet, ac temperatas pulchrasque faciat: tum in ipsis etiam uirtutibus eandem ponit, ita ut cum eadem uel morales, uel intelligibiles sint, illæ quidem duntaxat in mediocritate ponantur, hæc uero non item. Cuius rei causam eam affert, quod ex affectu uirtutes illæ nascantur: hic autem ratione temperari debeat, si bonus futurus sit:

rurus sit: quando id quod uirtutem producturum est, simile ut sit eidem oporteat. Itaque ut bonis ex affectibus uirtutes morales dimanant, eorumque bonitas in mediocritate quadam est posita: ita quoque in eadem ille constituantur. Quod autem affectus moderati sint boni, inductio ne probatur, quando irasci multum, uel nihil, uitiosum est: contra uero mediocriter, et cum tempus locusque postulat, bonum. item metuere mirum in modum, aut nullo metu tangi, uitium: at cum opus est, timere, uirtutem esse inquit. Itaque affectuum extrema semper esse aliqua putat, quæ uel in defectione, uel in exciperantia sint: eaque cæset uitiosa esse, medium autem ipsum honestum. Cum uero affectionis ille mediocritatem uirtutem, et extrema uitium appellat, minimè quidem intelligit, reuera illud medium existere, aut hæc extrema eidem esse opposita ex utraque parte, quemadmodum in linea, aut quacunque in re alia, ubi tria hæc interualla ponuntur: sed quod ratione quadam extremum, mediumque illud cogitur, quatenus temperatio quædam affectuum rationi congruens seruatur, e qua uirtutes oriuntur. Quamobrem duplex ipse medium statuit: rei unum, quod appellat, quale est illud, quod inter duo extrema positum ab illis æquè distat: alterum rationis, ut est quædam symmetria musicæ persimilis, in qua affectuum contrariorum temperatio concinna seruatur. Nec uero hanc mediocritatem ille certo aliquo quasi puncto terminari censeat, ut sunt rerum aliarum media, quæcunque extremis æqualiter sunt interiecta: sed latius patere ipsam existimat, ut pro uirtutis præstantia medium interdatur, remittaturue

G s rursus.

rursum. Et ut rem breui circumscriptione complectar, uirtutem Aristoteles mediocritatem hanc affectionum, siue illarum cum rationis recta iudicio cōgruentiam putauit esse: uitium autem, extrema mediocritati illi contraria, quæ tum in eo quod nimium est peccent, tum in eo quod parum. Quorum tamen hunc ordinem esse docet, ut non modò extrema uirtuti sint contraria tanquam uitiosa, sed sibi quoq; ipsis: quoniam uitiorum est ea natura, ut et uirtutibus, et sibi ipsis repugnent. Hæc demum est Aristotelis, Peripateticorumq; omnium, de mediocritate uirtutum sententia, breuiter comprehensa. Plato uerò, quanquam nullam eius mediocritatis, quod ego uiderim, fecerit mentionem: tamen Apuleius in libro de illius philosophia, Alcinoúsq; uirtutes in meditullio uitiorum positas ab illo esse, ipsiq; idem cum Aristotele sensisse, confirmant. Contrà alij, eandem mediocritatem tollere rationibus multis conati sunt: quoniam uitiosos esse affectus, uel mediocres asserunt, ut ex ijs uirtutes nequeant emanare. Quorum è numero Stoici primùm fuere, tum M. Tullius in libris Tusculanarum questionum: deinde Lactantius Firmianus, et Laurentius Vallenensis in tertio de Voluptate libro. Nos ergo ne multam in huiusmodi controuersijs operam ponamus, breui quadam affectuum distinctione facta, quo pacto mediocritas possit constare, uideamus. neq; enim Peripateticis planè assentiendum existimo, dum affectuum quancunq; mediocritatem satis ad uirtutem esse existimant: nec ijs etiam, qui omnino illam labefactant et tollunt. Itaq; ut nos me-

diam

diam inter illos sententiam sequamur, considerandum est quidem, affectuum esse alios natura suo bonos, alios autem malos, alios demùm neutros. Priores generis sunt, beneuolentia, misericordia: secundi, odium, petulantia, inuidia, liuor, superbia, desperatio: tertij, ira, spes, audacia, cupiditas, amor, gaudiū, tristitia, metus. Quicūq; igitur boni affectus sunt, mediocritate illa Aristotelis non egent, quando uel si nimij, uel exigui sint, bonitatē retinent suam: ut misereri alienæ calamitatis, bene uelle omnibus, siue id nimis, siue parum fiat, rectum est. Contrà uerò ij qui per se uitiosi sunt, quantumcumq; temperentur, uirtutem efficere non poterunt, cum uitiositas uel mediocris mala sit: ut parum, multum uel alicui maleuelle, superbire, inuidere. Postremò neutri, et indifferentes, ut ira, amor, gaudium, uoluptas, mediocritate rationis indigent, si uirtuti debeant congruere: nec per se sunt aut uitiosi, aut boni appellandi, cum irasci, gaudere, delectari, afficiq; multis modis liceat, dummodo fuerit rationi consentaneum. Contrà sine consilio et immoderatè perturbari, aut nullo prorsus affectu tangi, ualde uitiosum est. Sed hæc ad propositam mediocritatis rationem explicandam attigisse satis sit: plura enim ad rem parum conducunt. At interim aliquis addubitabit fortasse, cur affectuum mediocritatem rationi subijciamus, cum eodem quoq; modo uirtutes illi debeant subijci, id quod nos antea negabamus: sicq; ad finem illum ultimum bonorum non referremur? Quibus quidem ut breuiter respondeamus, hoc modo rationi affectus, actionesq; multæ subijciuntur, quòd illa supremus

supremus sit in homine quasi iudex, qui cuncta perspicere, & ad bonum referre debeat: eadem uerò actiones, quas rectas esse iudicauit, ad Deum ipsum referat: nō tamen ipsa quasi ad tyrannidem aspirans, sibi omnia tribuat, cum iudex sit solum, & examinatrix actionum humanarum, non finis earum extremus.

De uirtutum diuisione, ac partibus.

Cap. 4.

Quando de toto genere uirtutum hic à nobis differitur, antequā singula earum membra persequamur, inquirendum prius est, nunquid una sit uirtus omnis, an multiplex: & si multiplex, quot eius sint partes, quomodo uic inter se affectæ. Vnam esse uirtutem omnem animo impressam, quæ diuersis rebus accommodata, uaria nomina sortiatur, cū una & eadem sit, philosophi multi putauerunt. Nam & Zeno Stoicus, Menedemus, Aristo, ac Plutarchus in libro de Virtute morū, idem affirmant, negantq; multas uirtutes esse, sed unam duntaxat, quam in animo quasi affectionem quandam ponunt, quæ prout uarias actiones produxerit, diuersa nomina accipiat. Quam etiam sententiam ueram esse quodammodo, uirtutū ipsarum cōnexio declarat: cum illæ adeò inter se copulatæ sint, ut una deficiente, tollantur simul omnes: & qui unā habeat, reliquas quoq; habeat. Huic ipsi fauere Plato uidetur, qui prudentiam modò uirtutem uniuersam appellat, modò iustitiā, modò etiā reliquas. Item Alexander Aphrodisiæsis in quarto Quæstionum libro, uirtutem inquit genus nullum esse, quod sub se alias formas contineat: cum genera, uel sublata aliqua forma,

perma-

permaneant: uirtus autem non uem, uirtute aliqua deficiente. Hanc ipsam negat esse totum aliquid, quod ex multis sui similibus constet: quoniam totius ac partium sit eadem semper ratio, uirtutis autem uniuersæ ac singularum non sit. Quod idem Aristoteles in libris Ethicorum prius sensisse uidetur, dum uirtutem non ut genus aliquod statuit, quod in uarias formas distribuat: sed eā uelut totum quiddam primò definit, tum actionibus diuersis accommodans, diuersas efficit quasi formas uirtutum. Atqui hi certè omnes unam esse uirtutem omnem censent, alij contra quadripartitam eius diuisionem faciunt, alij bipartitam, alij partium complurium. Nam Plato idem multis in locis quatuor uirtutis partes adducit, prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Idem quoq; affirmat Plotinus, qui quatuor ijs partibus totidem alias adiungit: uidelicet exemplares, quæ uelut idæ sint in Deo positæ: purgatorias, quæ animum à uitij purgent: purgati animi, quæ in eo qui ab omni uitio sit alienus, ponantur: ac ciuiles, quibus homines in uitæ societate utantur. Atq; in harum ille uirtutum unamquamq; quatuor illas superius commemoratas incidere existimauit, ut in exemplaribus inueniatur prudentia, iustitia, fortitudo, temperantia: atq; eodem modo in reliquis. Quam itidem diuisionem Augustinus sequutus, exemplares solum, purgatorias, & ciuiles statuit, purgati uerò animi reijcit. Iam uerò Aristoteles duo tantum uirtutis genera ponit: intelligibilem unum, alterū moralium. Pleriq; demum communi consensu uirtutis quadripartitam diuisionē faciunt, quamuis inter se uer-

bis

bis discrepent. Quamquam enim alij duo tantum genera posuerint, alijq; plura: ad quatuor tamen illas superiores, prudentiam inquam, & reliquas, quasi ad fontem cæteras reducunt. Quorum quidem sententiam ut à pluribus receptam, nos sequemur: quando hæc quatuor sub se uarias uirtutes comprehendunt, commodiusq; singula explicantur, si totum in partes dissectetur, cæq; certo sub genere constituentur. Sed ante tamen, quam singulas uirtutes enucleemus, quo pacto illæ inter se connectantur, doceamus: quamuis id ipsum in fine totius operis facturi sumus. Cum omnis uirtutum origo à recta ratione nascatur, uirtusq; ipsa affectio quædam animi recta sit, ex ea quidem actiones omnes rectæ oriuntur, quæ Ciceroni, Latinisq; alijs officia nominantur. Officium autem ipsum cum diuersis rebus accomodetur, quatuor illas uirtutes à nobis supra commemoratas procreat: sed una tamen est recta ratio, ex qua eadem omnes nascuntur, & cuius causa uirtutes unam esse aliqui putarunt. Parum enim refert, utrum unam, an plures easdem esse dicant: modò illi nobiscum in eo consentiant, uirtutes omnes ab una uirtute animi proficisci, diuersaq; nomina sortiri. Itaq; quatuor illæ propositæ à nobis uirtutes subiecto solum inter se differunt, non origine, quæ una est animi bonitas. Nam cum earundem ipsarum, ut Platonici uolunt, aliæ perfectæ sint, aliæq; imperfectæ, quòd illæ uidelicet in animo confirmatæ sint, hæc uerò non item: certè uirtutes omnes perfectæ ad eò inter se colligantur, ut uel earum una sublata, reliquæ tollantur omnes: contra, imperfectarum remanere

remanere aliquam nihil obstat, sublatis etiam alijs. Vt qui iustitiæ habitum confirmatum animo iam habuerit, reliquas etiam uirtutes simul habebit, quoniam omnes mutuò se consequuntur. At qui semel iustè, fortiter uel aliquid fecerit, non contiuò reliquas uirtutes habebit, cum ex una actione uirtutis habitus non gignatur. Sed hac de re latius suo loco dicetur. Nunc ad propositam uirtutum diuisionem redeamus: in qua cum quatuor summa capita nobis proposita fuerint, ordine explicanda erunt. Ideo primum locum Prudentia obtinebit, quæ quasi iudex omnium reliquarum est: secundum Iustitia, tertium Fortitudo, quartum Temperantia. Nam ut uires animi, ex quibus uirtutes hæ nascuntur, certo inter se ordine affectæ sunt: ita quoq; illæ inter se mutuò se habent. Singulæ enim suas certas animi sedes obtinent, in quibus potissimum collocantur, ut deinceps uidebimus. Sed in primis de prudentia disseramus.

Quid sit Prudentia, & eius origo.

Cap. 5.

Prudentiam definit Aristoteles, habitum, uera ratione idoneum, ad ea agenda, quæ humanæ uitæ conducant, aut obsint. Eandem Plato uocat scientiam bonorum ac malorum indifferentium: alij rectam rerum agendarum rationem: alij solertiam, ac perspicacitatem ueri. Nos demum prudentiam esse statuimus, rectam quandam mentis affectionem, qua quid sit in hominis actionibus agendum, quid uel fugiendum, cognosci-

cognoscimus. Hæc ipsa quamuis in humanis actionibus, sicuti uirtutes aliæ, uersatur, tamen circa ueritatem tanquam subiectum præcipuè consistit: ideoq; dux ac princeps est cæterarum omnium. Siquidem prudentia, quando sit utendum iustitia, fortitudine, uirtutibusq; alijs docet, nullaq; potest eadem illa carere. Quâ ob rem in Menone Plato, uirtutis uniuersæ principem prudentiæ locum tribuit: & Aristoteles, ceteriq; omnes, idem confirmant. Nam si actio uirtutis ex recto rationis iudicio, delectuq; oritur, nullumq; rectum iudicium esse potest, quod prudentiæ non sit coniunctum, profectò uirtus omnium prudentiæ uacare non potest. Cum ergo illa uirtutum omnium sit præstantissima, & quasi dux: docendū est, in qua parte animi collocetur, tum quot sint eius partes, harumq; officia, & discrimen à reliquis. Ad prudentiæ igitur ortum inquirendum, repetito altius principio, diuisionem animi rursus proponamus. Quemadmodum in superioribus duas animi facultates ad uirtutis uniuersæ originem tradendam posuimus: unam rationis partem, ex qua uirtutes intelligibiles oriuntur: alteram expertem, ex qua morales: sic etiam in hoc loco, cum de prudentia, uirtutibusq; alijs sub intelligentiam cadentibus differendum sit, pars itidem illa rationis particeps bipartitò diuidenda est. Itaq; eius una est facultas, qua rerum scientiam, intelligentiamq; capimus: altera, qua ratiocinamur de singulis, quæ ueniunt in dubitationem. Quarum quidem illam ἐπιστημονικὴν, id est, ad scientiam accommodatam: hanc λογικὴν, id est, ratiocinatricem, uocat Aristoteles, Viraq; sanè pars cum in uer-

tatis

tatis inquisitione uersetur, uirtutes intelligibiles, quæ circa subiectum idem uersantur, ex se procreat. Quo fit, ut eadem Aristotelis sententia quinq; sint numero: scientia, ars, prudentia, sapientia, intelligentia. Hæ ipsæ cum ad ueri inquisitionem referantur, atq; ex illis animi rationabilis partibus emanent, haudquaquam ex alterutra illarum oriuntur: sed quæ ueritatem exactius inquirunt, ab ἐπιστημονικῆς enascuntur, ut scientia, sapientia, intelligentia: quæ uerò non tam evidenti, sed probabili ueritate contentæ sunt, ut ars, & prudentia, ex ratiocinatrice. Ideo his ipsis ἀπορίεσσι, id est delectus cõiungitur, qui tum reliquas morales uirtutes procreat, tum etiam has ipsas. Nam cum electio appetitus quidam rationi consentaneus sit, uirtutum est effectrix, non quidem omnium, sed earum quæ in partem ratiocinatricem cadunt. Siquidem uirtutes eius partis quæ scientiam parit, cū nullam in partem referantur, nec electione, nec appetitu aliquo constant: contra uerò, illæ quæ nascuntur à ratiocinatrice, uidelicet ars & prudentia, quoniam actionem attingunt, & electionem & appetitum habeant necesse est. Etenim tria hæc in omnibus hominum actionibus, uti antè dixi, seruantur: uoluntas, quæ appetitus est animæ rationabilis: consultatio, quæ oritur ex ratiocinatione: & electio, quæ propositum consultationis est. Hoc ex animi uirium ordine colligitur: quoniam res in primis obiectas uoluntas expetit, de ijs postea ratio deliberat, earum deniq; potissimam sequitur electio. Quibus ex rebus non tam intelligibiles uirtutes proficiuntur, quàm morales etiam.

H Virtutum

Virtutum intelligibilium enumeratio, ex Aristotelis & Platonis sententia, & earum examinatio.

Cap. 6.

Explicata uirtutum in intelligentiam cadentium origine, singulas earum enumeremus, Platonis & Aristotelis sententiam sequuti, ut utriusq; collatione uerum citius inueniatur. Initium autem à scientia sumamus, quam primo loco statuimus. Hanc definit Aristoteles, stabilem firmam que animi perceptionem, que nullo modo possit immutari. quoniam si rei cuius scientia teneatur, id aliter esse non possit, sed necessariò sit ita, ut scientia ipsius est. Eiusdem acquirendæ modum duplicem statuit, unum, cum res natura suapte cognoscitur: unde sunt communes animi notitiæ: alterum, cum rationibus demonstrantibus intelligitur: ex quo illæ Geometrarum demonstrationes, que necessariam probandi uim habent. Scientiæ præterea artem adiungit, quam habitum cum ratione efficiendi ea definit, que mutari possint. Quam ipsam à scientia inquit differre, quòd hæc rerum eodem se modo semper habentium propria sit, nec mutari unquam possit: ars contra in rebus mutabilibus consistat. Tertio loco statuit prudentiam, quam habitum definiendi uera cum ratione, illa que uel bona uel mala homini sint. Huic subiungit sapientiam, quam scientiam perfectissimam eorum que sciri possint ab homine, uocat: ideoq; rerum diuinarum, & æternarum esse ipsam putat. Postremò ponit intelligentiam,

tiam, quam habitum principiorum, ex quibus argumenta probationesq; rerum petantur, appellat. Has omnes ille uirtutes nominat: & inter se discrepare existimat tum actione, tum etiam subiecto. Actione quidem, quòd aliæ ueritatis inquisitioni magis incumbant, quàm aliæ: subiecto, quia uarijs ex animi partibus orientur, diuersamq; agendi rationem sequantur. Hæc igitur est Aristotelis, de uirtutibus sub intelligentiam cadentibus, sententia. Quam Plato etiam Aristotele prior habuit, qui easdem illis adducit. adeò ut sub Socratis persona uirtutes scientias esse dicat: id quod ab Aristotele refutatur, qui non scientias eas esse, nec tamen sine illa constare posse, inquit. Itaq; artem, scientiam, intelligentiam, sapientiam, prudentiæ adiungit: ita ut earundem gradus quidam sint, aliæq; alijs firmiores existant, omnes tamen ex æquo in intelligentiam cadant. ac Prudentiam ille, scientiam bonorum & malorum definit: Artem, opinabilem rei positæ in actione notitiam: Scientiam, rationem ueram cogitatione constantem: Intelligentiam, mentis actionem in rebus intelligibilibus: Sapientiam, cognitionem diuinarum. Omnes ergo & Academici & Peripatetici, uirtutes has censent intelligibiles esse, eo quòd ad mentis agitationem, ueritatisq; notitiam pertineat. Et quanquã sola uirtutibus bonitas, disciplinis autem ueritas sit proposita: tamen quatenus ueritatis eius indagatiõni adiuncta est boni cupido, uirtutes nominantur. Hæc cum ita sint, æquum est, ut iudicio meliori adhibito, inquiramus, que nam ex illis uerè dici uirtutes debeant,

et quæ contrà, neq; enim omnia quæ mente comprehenduntur, uirtutis nomine appellari debent: quemadmodum nec actiones omnes hominis uirtutes sunt. Quocirca scientiam, sapientiam, artem, et intelligentiam, uirtutis esse partes patiemur, dummodo actionibus prudentiæ subseruiant, et ad boni inuestigationem, iudiciumq; referantur. At si per se capiantur solum, quatenus in rerum contèplatione uersantur, nec ad boni quicquam aliud pertineant, uirtutes esse non admittam. Si enim sint, ad bonum referri debent necessariò: at si sola contemplantione contentæ, nullum in usum accommodentur, quia finem uirtutum omnium non attingunt, uirtutes esse non possunt. Præterea si uirtutes ad uitam rectè instituendam, bonamq; animo affectionem generandam pertinent, ac superiores illæ nihil huiusmodi præstant: certè nec uirtutes erunt, neq; illis adiungendæ. Quo fit, ut eas prudentiæ solum ueluti adiuncta quædam addamus, si uirtutis nomine sint appellandæ: alioqui ab eius numero sunt excludendæ. Nam ut de singulis earundem loquamur, si intelligentia uirtus dicenda est, eaq; intelligibilis: cur non etiam eodem modo sit ratio, uoluntas, cæteraq; animi facultates, quibus et morales et intelligibiles uirtutes perficiuntur? Porro si ars, scientia, sapientia, uirtutes esse deberent: quid ni sint quoq; Mathematicæ disciplinæ, Liberales artes, Physica, Prima philosophia, ac demum quidquid sciri possit? Atqui hæc nemo unquam uirtutis nomine appellauit, non ergo in earum numero illæ sunt habendæ. Quo nomine quatenus prudentiæ comites sunt, uirtutes dici solum debent,

non

non autem aliam ob causam. Itaq; intelligentia, ueluti rerum quæ prudentiæ subijciantur, cognitrix et speculatrix à nobis statuetur: scientia, ut rem intellectam comprehendat, et certa ratione in animo imprimat: ars communem uitæ usum ac necessitatem spectet: sapientia in rerum excellentiorum, diuiniorumq; indagacione uersetur. Et cum his omnibus modis ueri notitia inquiratur, nimirum arte, scientia, intelligentia, sapientia: totum id quidem ad prudentiæ usum referatur. Atque hanc ego uerissimam de uirtutibus intelligibilibus sententiam esse arbitror. In qua id solum à philosophis alijs dissentio, quòd eas omnes prudentiæ quasi comites adiunxerim, non ad solam contemplantionem retulerim. Itè quòd illi diuersarum rerum notitiam sapientiæ subiecerint: nos contrà Christianæ religionis, et ueræ in Deū pietatis cultum certam esse sapientiam asseramus, nõ solum, quòd hæc uerissima sententia sit: sed etiam quia nullo modo poterat summum bonum à nobis antea propositum, cum uirtutibus ad illud pertinentibus coherere, nisi hæc ad ipsum uerè referrentur, et in actionibus illi conuenientibus uersarentur. Sed hæc generatim de uirtutibus intelligentiæ subiectis dicta sint.

De prudentiæ officijs, & partibus.

Cap. 7.

Nunc ad prudentiæ ipsius explicationem redeamus, quam cum rerum agendarum rectam esse rationem dixerimus, in qua sit illa animi parte collocata, dicatur. Cum uirtutes omnes in animo suas habeant sedes, ex quibus orientur: prudentia quidem in mente

H 2 collocatur,

collocatur, quoniam ex ea recta ratio, ac uirtutum aliarum dijudicatio proficiscitur. Ideoq; illa præstantior est reliquis omnibus, quia locum præstantiorem sortita est, ac eius munus in actionibus aliarum uirtutum dijudicandis consistit. Vnde Solon tanto esse prudentiam cæteris excellentiorem dicebat, quanto aspectus alios corporis sensus superet. Huius porro uirtutis officium est, ut ex definitione intelligitur, quid in rebus agendis sit rectum, quid uero contrarium, inuestigare. Propterea mentis ille habitus, à quo hæc ueri inquirendi solertia oritur, prudentia nominatur: prudensq; ille, qui rectè uerum explorare in rebus agendis potuerit. Eius uerò subiectum, circa quod uersatur, humanæ actiones sunt: quæ cum subinde uariantur, ex opinione illa ipsa nascitur. Iam uerò finis eiusdem est, summum illud bonum à nobis ante propositum, quamuis à quibusdam esse honestas dicatur: quòd nihil fieri prudentia possit, quin idem ad honestatem referatur. Quo nomine ipsi temperantiam quoq; adiungunt, quòd ea prudentiæ actiones moderetur, & ad honestatem dirigat. Sed honestatem quidem finem ultimum huius uirtutis uelle statuere, idem esset, ac si iterum de summo bono disputemus, ipsumq; denuò ueri uelimus. Quocirca felicitas honestas non est, sed præfens, ut docuimus, Dei intuitus: ipsaq; honestas non finis uirtuti est propositus, sed radix & origo eius potius. Siquidem quidquid rectè fit, ex honestate fit etiam, non tamen ob eam ipsam. Sed iam ad officia prudentiæ tradenda, nostra reducatur oratio. Quoniam

niam ergo magna rerum agendarum cautio adhibenda prudenti est, nemoq; facile ingenio quantumuis acuti, quid sit agendum, dijudicare potest, nisi longo experimento, multarumq; rerum notitia excellat: æquum est, ut quid prudentia requirat, exponamus. Ad eò enim multa incidunt in hominum actionibus, ut dubium sæpe sit, quid potissimum agatur, aut quid cuiq; præferatur. Quapropter in primis diuersarum rerum memoriam prudenti necessariam esse ducimus, ut earum causas, progressiones, & euentus cognoscat, similitudines comparet, & ex præcedentium cognitione præsentia dijudicet, futuraq; faciliè longè antè præuideat. Vnde iuuenes, auctore Aristotele, prudentes esse nequeunt, ut senes, quia rerum usu notitiq; carent. Nec uerò satis est, rerum multarum memoriam tenere, nisi præsentium quoq; habeas cognitionem, ut de ijs faciliè deliberes. Frustra enim ibi prudentiam requiremus, ubi nulla adsit cognitio. Ideoq; rei semper propositæ intelligentia, consilium, iudiciumq; mentis antecedit, ne incognita pro cognitis capiamus: turpeq; sit postea illud dicere, quod de imperatore imprudente Scipio Africanus aiebat, Nō putaram. Quoniam etiam prudentia iudicio mentis recto connexa est, ac in rebus potissimum dubijs uersatur, solertia quadam naturali eget: ut quid sit agendum, fugiendum uero, præuideat. Sunt enim quidam ingenio adeò stolido, ut quid quaq; in re oporteat inquirere, ignorent, dubioq; animo suspensi sint. Atq; hæc animi naturalis uis non ad res faciliè dijudicandas solum conducit, sed etiam

ad prudentiæ actiones maximè necessaria est. Idcirco enim quis prudens appellatur, quòd animo res agendas circumspiciat, ac peruideat. Prudentia enim aspectus animi est, aspectu corporis longè præstantior. Siquidem oculi, quod præsens est, solum cernere possunt: at prudentia, et rerum antecessiones, et progressus, et euentus nouit, multaq; præuidet, sine quibus uita constare nostra nequiret. Hinc demum liquet, prudentiæ uim omnem in officijs, sineq; actionum humanarum uersari, quòd ipsa fines, mediaq; uirtutum aliarum inquirat. Et cum cæteris necessitas ad res agendas sit proposita, soli tamen prudentiæ subiecta est ueritas: id est, ueri explorandi ratio. Quocirca tres eius partes ab Aristotele cõstituantur: una *σβουλία*, id est bona consultatio: altera *σύστασις*, quam perspicentiam, sagacitatemq; uocamus: tertia *γνώμη*, id est sententia, et institutum agendi. Consultatio quidem recta est, exacta mentis dijudicatio in rebus agendis, quæ coniectando et ratiocinando uerum inquirimus. quæ non ex arte, usuuè, sed ex ingenij naturali ui nascitur. Hanc sequitur Perspicentia, quæ quid in quaq; re fieri debeat, excogitat. Vltima est Sententia, quæ boni atq; æqui iudicium Aristoteli dicitur. Itaq; quid agendum sit, primò recta consultatio inquirat, tum rem perspicentia dijudicat: sententia demum, quod utile, rectumq; sit, statuit. Ideoq; huic adiuncta est animi quædam calliditas, quam *δυσόπτηα* uocant, quæ iudicio acriori res agendas instituit. Quam ipsam adeò magnificat CHRISTVS seruator noster, ut in Euangelio eius nos admoneat, dicens: Estote prudentes sicut

sicut serpentes, et simplices sicut columbæ. Non iubet is, nos serpentium uersutiam imitari, aut columbarum soliditatem: sed solertiam et cautionem illius, sinceritatemq; huius. Multum enim refert, quopacto quis prudens esse uelit: cum uitæ sinceritas satis esse non possit, sed magna sit multis in locis cautione utendum. Sæpe enim simulatio quædam in actione necessaria est, ac nonnunquam fingenda stultitia, ut locus ac tempus postulat. Quemadmodum de Iunio Bruto, primo Romanorũ consule, qui reges exegit, legimus: qui Delphici Apollinis oraculum unà cum filijs Tarquinij adiens, insanire se finxit, ut concessam à Deo liberalitatem simulatione obtegeret. Vnde illa ducum stratagemata in bellis, insidiæq; laudantur, quòd sine magna prudentia fieri non possunt. Hoc igitur est prudentiæ officium, breuiter descriptum. Superest, ut explicemus, quale nam sit eius subiectum, circa quod uersatur, cuiusmodi uic actiones, quâdo pro illarum uarietate prudentiæ officia mutantur: nec satis est ostendere, humanas actiones illi ipsi subijci, quin actiones eadem prius distinguantur. Quamobrem, quotuplex sit eadem, doceamus. Triplicem uim esse prudentiæ, humanarum actionum uarietas declarat. Quoniam enim illæ aut priuati cuiusq; hominis sunt: aut familiares, quibus quæq; utitur familia: aut ciuiles, quæ in publica hominum societate uersantur: triplex quoq; sit prudentia. una hominum singulorum, quæ communis est omnibus: altera familiaris, quæ in priuatis actionibus familiæ consistit: tertia publica, quam communi uitæ societate uti debemus. Atq; harum sanè partium

singula diuersa habent officia, quæ una ratione tradi non possunt. Quo nomine ad tres Ethicæ philosophiæ partes referuntur. nam ad Monasticam, communis pertinet prudentia: ad Oeconomicam, familiaris: ad Politicam, ciuilis. De harum ergo singulis quamquam philosophi integra uolumina scripserint, tamen nos, ut totam huius artis rationem complectamur, aliqua de iisdem breuiter differemus: præsertim cum ex eodem prudentiæ fonte, duæ ex illis nascantur, & inter se sint maximè connexæ. Itaq; primùm de familiari prudentia dicamus, tum de ciuili, quando de communi supra egimus.

De Oeconomia. Cap. 8.

Oconomia, ut nominis etymologia indicat, est ratio rectè administrandæ familiæ. Hanc putat Aristoteles à natura esse institutam, quoniam naturalis sit hominum societas, quæ illa eadem constat. Nos tamen eam rectius partim naturalem, partim usu hominum constitutam esse putamus. Siquidem res, ex quibus eadem componitur, tum naturales, tum ab aliquo institutæ sunt. Naturalia quidem sunt, hominis societas, uxoris ac filiorum communio, domus, & ad illos conseruandos pertinens alimentum. Institutæ uerò, ratio gubernandæ familiæ, rei familiaris modus, & cultus, qui uariis apud nationes diuersas est, quiq; hominum cunctorum consuetudine, dignitateq; singulorum constat. Subiectum præterea Oeconomix est familia.

milia, quam ueluti rudem adhuc, & à natura principio productam, œconomo tradimus excolendam. Finis demum eiusdem, illam ipsam prudenter, ut cuiusq; ratio ac dignitas postulat, colere. Quem quidem tum certò adipiscimur, cum partes omnes œconomi expleuerimus, earumq; simus officijs perfuncti. Porro partes Oeconomix sunt, ut Aristoteles uult, homo, ac res familiaris: quoniam duobus his constare omnem familiam necesse est. Atq; sub homine quidem intelligimus, patrem familiàs, siue dominum, uxorem, liberos, seruos: sub re autem familiari, domum, atq; opes. Quorum omnium officia, quoniam ad œconomix tractationem pertinent, ordine tradenda nobis sunt. In primis tamen breuem quasi formam reip. depingamus, eiusq; constitutionis originem tradamus. Pater familiàs, qui origo prima familiæ constituendæ est, à nobis fingitur is, qui societatem uxoris ac liberorum tueri sciat, ac possit. Hic, cum natura sit animal sociale, suo simili necessariò coniungitur, tum ut uitæ communionem iuuetur, tum ut sui generis prolem augeat. Atq; hinc prima mariti & uxoris societas constituitur. Iphis uerò iam coniugio deuinctis, liberos procreari, augeriq; numerum sociorum necesse est: ideoq; coniugum communio filiorum accessione augetur, ampliorq; fit familia. Quoniam etiam ex filijs iam procreatis liberali sunt quidam ingenio, alij abiecto & seruili, inde quoq; serui societas ad familiam accedit. Constituta igitur illa ex diuersis hominũ formis, nimirũ patre familiàs, (qui idem est dominus, si seruos habeat)

habet) uxore, filijs, ac seruis: necesse est itidem alimentū aliquod ipsis ad sui conseruationē suppetere. Quod cum non solum in uictu ac uestitu consistat, sed in tecto etiam, & latibulis, in quibus à uento, pluuia, æstu, frigoreq; se tueantur: domus etiam extruitur, in quam se recipiant uniuersi: tum opes ad alendos domesticos inquiruntur, siue ex nature prouentu, ut ex agricultura, piscatura, uenatione: siue ex artis aliquo genere, ut fabrilis, ac manuario. Atque hoc modo uniuersa familia ex hominibus, req; familiari composita esse uidetur, si ordinem nature spectemus. Nunc quoniam ratio quedam œconomiae tradenda est, quæ ad prudentiam spectat, singularum rerum, quibus illa constat, officia prescribamus. Itaq; ut in omni effectione materia ad efficiendum subijci debet: ita in familia domum ac rem familiarem tanquam subiectum ponimus, patrem autem familiam & uxorem ut causam efficiētem, liberos deniq; ac seruos ueluti instrumenta quedam. Sed nos primò de domo, deq; re familiari disseramus: deinceps patris familiam, ceterorumq; officia describemus. Primum œconomiae officium, ut auctor est Aristoteles, est, iure domum comparare, illaq; commodè uti posse. ut Hesiodi præcepto monemur:

Primò domus, uxorq; tibi, & bos habeatur arator.

Domus enim, ex qua domesticæ facultatis nomen ortum est, quasi receptaculum uniuersæ familie statuitur. Huius prima origo petita esse à natura uidetur: quoniam ob uitæ necessitatem, ut nidos aues, & latibula quadrupedes, ita homines domicilia conquirunt, & edificam.

Quæ

Quæ sanè principio (ut erat hominum ruditas) incōpta, & ad solam necessitatem iuuandam extructa sunt: postea uerò magis ornata, & ad amplitudinem, & ad dignitatem edificari cœperunt. Sed nos hic non admodum magnificam & opulentam domum œconomo extruendam precipimus, sed cuiusq; dignitati & opibus congruentem: ita ut principes ac nobiles ampliori, plebeij & uulgares minori domo utantur. Nam cum eius finis sit usus habitandi, ad quem accommodatur edificatio: spectanda erit dignitas cuiusq; & commo ditas, non sumptus immoderatus, aut dedecens magnificētia. Consideranda est quoq; in domo extruenda, loci salubritas, & utilitas: tum ratio, ac situs œdificiorum: ne uel in palustri, uel montoso, insalubriq; loco domus œdificetur, neue commo ditate œdificij careat. ut si horreum, penus, culina, caminus, cubicula, ceteraq; omnia pro ratione facultatis desint. Quæ de re cum plura Aristoteles, Xenophon, ac Vitruuius edisserant, tractationi huic supersedeamus. Res uerò familiaris, quæ domesticorū pabulum est, secundo loco ponitur, & à familia quasi continetur. Hæc esse aut naturalis, aut artificiosa, aut mixta ex utroq; genere dicitur Aristoteli: quoniam ijs modis familiaris res comparatur. Ac naturalis quidem omnium commodissima & optima est: ut agricultura, quæ principem inter omnes locum habet: uenatio, quæ saluberrima, iucundissimaq; est: piscatio, quæ non parum delectationis & lucri habet. Hæc eadem naturalis ratio rei familiaris pars est œconomiae, ut ait Aristoteles: illa uerò artificiosa, quæ alimētum ex artis ali-

quo

quo genere cõparat, totaq; in lucro posita est, nõ item, imò cauponatrix ab ea nominatur. Cuius etiam magnum est discrimen. quoniam uariæ sunt hominum artes, quibus uitam alant. Nam earum aliæ liberales sunt, ut eæ quæ ingenio, non manu perficiuntur: cuiusmodi est musica, geometria, arithmetica. aliæ sordidæ, et illiberales: ut illæ, quæ corporis labore egent, quæq; suas operas mercede uendunt. ex quibus eæ, quæ magis sordicie corpus inficiunt, sordidiores alijs sunt. Aliæ demum partim liberales, partim illiberales sunt, quod ingenij pariter et corporis labore indigeant: ut pictura, architectura. Cum ergo uariæ sint hominum artes, necessitate quadam inuenta: sic earum unamquaq; paterfamiliàs exercebit, ut necessarium sibi alimentum conquirat, nemini autem noccat uel fallendo, uel plusquam æquum est exigendo. Quo fit, ut maxime improhentur ij quæstus, qui odia hominum conciliant, ut foeneratorum, ac portitorum: tum illa mercatura, quæ ab alijs, quod uendat statim ipsa, mercatur: postremò uoluptatum ac uitiorum ministræ artes, ut coquinaria, unguentaria, aut denuum quæcunq; mollicie ac luxuria homines enervant. Quoniam ergo uariæ, uti diximus, humanæ artes sunt, ex quibus lucrum petitur: eæq; tantum in œconomia laudantur, quæ utiles sint uitæ necessitatibus, quæq; sine alterius iniuria tractentur: non minor ars erit, labore parta conseruare, et ad tempus ijs uti posse, quam ea denuò conquirere. Exposita domus ac rei familiaris ratione, officia itidem patris familiàs,

familiàs, ac reliquorum, consequenter explicanda sunt. Primum itaq; illius munus est, quando is domui uelut rex quidam præsidet, ut uxorem sibi honestam adiungat, eamq; nec pulchram nec diuitem admodum, ut rectè monebat Phauorinus, ne superba et morosa sit: nec deformem nimis, et egentem, ne contemptui habeatur. Siquidem honestam ac prudentem uxorem uanifici, longè præstabilius est, quam pulchram, et magna dote opulentam. Ipsam autem maritus sic colet, et amabit, ut seipsum: quemadmodum Dei præcepto iubetur, ut duo sint in carne una: et propter hæc relinquat homo patrem et matrè, et adhæreat uxori suæ. Hanc ueluti domesticæ administrationis sociam, semper is habebit, ac participem decentis ornatus, uictus, opum, rerumq; omnium usus æquè faciet. Et quando ad prolis generationem uxori debet maritus coniungi, alienos concubitus uitabit, ne illi faciat iniuriam: huic uni indulgebis, hanc amabit, nec nisi in uitæ exitu ab ea discedet. Quam etiam castè et pudicè seruabit, non ueluti carceribus inclusam, sed liberã, et suo iure utentem. Unde qui zelotypia uxores intra domum cõcludunt, et quasi earum obseruant uestigia, recto mariti munere abutuntur: cum durissimam eas seruitutem cogant seruire, et eiusmodi suspitione reddãt sepe magis impudicas. Itaq; semper benignitas, æqualitas, amor, cõmunis reuere usus, honesta institutio, pudicitie et honoris obseruatio in uxore seruãda est à marito. Nã si asper in eam sit, si nõ amet illam, si rebus ad uictũ uestitũq; necessarijs priuet, si prauo exemplo corrumpat, si impudicè cum ea uiuat,

si nullane

si nullam eius honoris pudicitiaq; rationem habeat, sed liberam ac dissolutam uitam agere permittat: non uxorem, sed scortum habere uidebitur. Iam uerò si liberos ex eadem susceperit, ipsq; ad ætatem iuuenilem peruenerint, summa cura educare illos pater debet, ut honestè, bonisq; artibus instituamur. Siquidem potissima Reip. pars est, ut homines ab infantia rectè educentur, & cum uirtute simul adolescant: ne si prauis sint, postea & sibi & patriæ sint perniciosi. Quæ de causa ipsorum institutionis magnam sibi partem uendicat resp. cuius agitur in eo magnum negotium. Sed antè tamen quam liberi à parentibus patriæ instituendi tradantur, munus est utriusq; ac patris præsertim, honestis ut moribus iudem instituatur, bonis artibus ac uitæ exemplis educetur, ciuitatis suæ instituta moresq; doceantur: ac cætera quæ ad priuatâ educationē pertinent, ediscant. nam quæ cõmunia ciuium uniuersis filiis sunt, ea spectant ad reip. tractationem: de quibus suo loco dicemus. Quando igitur hæc sunt patris familiæ officia, quatenus maritus est, ac pater: his proximè adiuncta sunt illa, quæ ad rei familiaris, ac seruorum administrationem conducunt. Ac familiarem quidem rem sic ille instruet, ut si nullas habeat possessiones, ex quarum fructibus uitam sustentet, ex artis aliquo genere lucretur, quod possit, idq; iustè, & ut bonum uirum decet. Nec uerè omnia quæ lucretur, unâ consumat: sed rebus necessarijs prius comparatis, aliquid sibi semper in usus euenturos asseruet: formicæ exemplo, quæ in æstate, quod edat in hyeme, recondit. Sin autem unde uiuat, habeat paterfamiliæ, bona sua

sua conseruare, ipsq; rectè opportunèq; uti debet: ut cum tempus, locus, rei conditio, temporumq; necessitas postulat, sumptibus nõ parcat: cum uerò minimè necesse est, sua conseruet, nec dissipet. Bonorum autem ipsorum habere debet delectum, ut quæ fructuosa sint, retineantur: quæ contraria, repudientur: nisi fortè personæ dignitas aliquid ad ornatum & decus postulet. Sed si augendæ opes œconomo sint, eum fugere omnem iniusti lucri speciem oportet, nihilq; indignum persona & dignitate faciet: cuiusmodi est illud,

—Lucri bonus est odor ex re Qualibet.—

Nec tamen est parui momenti res, nosse, quæ ratione augere opes honestè possimus: cum ad hanc rem multâ hominis industria ualeat, ingenium, doctrina, & experimentum. Nam aliqui inuenire facile lucri genera uaria possunt: alij experimento cognoscentes, quæ regioni alicui usui sint, quæq; in ea desiderantur, & quæ abundant, lucrum habent certissimum. Cuius generis est mercatura, quæ necessarias merces undiq; apportat, ac diuendit. Quæ tenuis si sit, abiecta: si copiosa, laudanda esse uidetur. Atq; tota hæc opum quærendarum ratio ad artem quæstuariam, quam uocant & *ἡμετερισμὸν*, & *ἡμετερισμὸν*, pertinet: quam œconomo noscendam, siue habeat unde uiuat, siue nõ habeat, præcipimus. postremum patrisfamiliæ officium est, ut si seruos habeat, ipsdem uti sciat, rectèq; illos instituat. Nam cum hi quasi actionum domesticarum instrumenta sint, tractari ab hereditate debent, ut non minus quam filij, bonis moribus & exemplis informantur, ut humaniter tractentur: ut si cõ-

ductitij sint, salaria constituta illis persoluantur: ut uictu, uestituq; necessario non priuentur: eoq; non ad luxum, & liberale ornamentum, sed ad uiuendam necessitatem, & ut homines serules decet. Ipsorum item seruorum habenda est distinctio, ut meliores liberalioresq; actionibus dignioribus incumbant: qui uerò magis sunt deiecti, uilioribus. Quocirca tria in seruis gubernandis officia domini cernuntur: primum, ut opera conuenientia illis distribuat, nec tamen eos assiduo labore fatiget: secundum, ut pro meritis dignam cuiq; mercedem concedat: tertium, ut ipsis necessariū alimentum suppeditet. Hæc demum sunt patrisfamilias officia, breuiter explicata. Nunc domesticorum singulorum munera describantur, initio sumpto à matrefamilias. Hæc quoniam ita esse mariti sociæ debet, ut ei subijciatur, domi solum residebit, resq; domesticas tractabit: maritus autem forenses. Turpe enim esset, si uxor in forū prodeat, negotijsq; publicis implicetur, contempta rei domesticæ cura. Quamobrem illa marito suo semper morè geret, nec difficilis in eūdem ac reliquos erit, ut Socratis uxor Xantippe: tum pudicitia religiose seruabit, nō solum ipsa suā, sed ancillarū etiam. Non erit etiā superba: aut bonorū, quæ maritus cōpararit, prodiga: nō ornatu nimio & indecēti utetur, sed pro dignitate atq; opibus. Domum præterea recte procurabit, rem familiarem conseruabit, filios honestè nutriet, nec eos nutricibus tradet (quod maximè uituperādum est) ac demū quietarū rerū omnium curā habebit. Tametsi ea tempora nonnunquam incidunt, ut uirilium actionum uxor pari-

particeps esse debeat: ut si absente marito rem omnem procuret, nec domi solum delitescat. Quam ad rem multum prudentia ualet, ac rerum diuersarum notitia, cum apud uarias nationes diuersi mores sint: & apud quosdam negotiari foeminas, ut uiros, uulgare sit, ut in Hollandia Batauorum hoc tempore. Iam uerò filij, quandiu sub parentum potestate sunt, sua quoq; officia exsequentur. (neq; enim nunc de ijs loquimur, qui constituto iam uitæ aliquo genere, familiam suam habeant) Nam eum tota eorum actio sit, ut rectè instituantur, parentibus semper, ac præceptoribus obtemperabunt, diligenterq; studijs sibi cōmissis incubent. Cū primis tamē otii ac uoluptatē uitabūt, quæ cum omnibus, tū huic ætati maximè insidiatur, multorumq; est uitiorū radix. Sed quoniā rei huius cautio à parētibus ac præceptoribus habēda est, hoc tantū boni filij agēt, ut ijs pareāt, mādātq; ipsorū diligēter obseruēt: tum senes, ac maiores natu, magistratusq; colāt. id quod olim Romanæ iuuentuti consuetū, Valerius Maximus scribit: qui eos seni alicui aduenienti assurgere, detecto capite loqui, ipsū comitari, signaq; alia honoris deferre solitos inquit. Serui porrò, qui heris iure quodam subiecti sunt, id agēt potissimum, ut fideles obedientēq; sint, ut imperata faciānt, ut non minus heros quā parentes colant & ament, eorum bona obseruent: nihil eo ignorante, aut etiam nolēte, surripiant. Et quando uictus ac uestitus seruitutis est quasi merces, eo erit solum contentus seruus, nihilq; amplius requiret. Ac si herus sit difficilis, morositatem eius æquo animo patietur: si facilis, non idcirco

magis insolescet. Quandoquidem naturæ quodam iure, ac Dei præcepto, seruus parère semper hero debet: ut quemadmodum ille omnia necessaria huic præbet, sic ille mutua opera ipsi subseruiat. Sed hinc tamen permagna oritur dubitatio, nunquid natura sint serui aliqui, qui iuris sui facti, expertes in alterius potestate sint, an omnes natura sint liberi. Nam Aristoteles, seruos esse aliquos natura probat: quòd barbaris & incultis hominibus, qui per se uiuere rectè nesciant, commodius sit, alijs cultioribus, prudentioribusq; seruire, quàm ipsos liberos belluarum more uagari. Et cum natura semper in rebus commoditatem requirat, hanc quoq; hominum eiusmodi seruitutem naturalem esse concludit. Contrà sentiunt Plato ac Xenophon, qui non natura, sed hominum instituto seruos esse docent. Nam & Plato in sexto libro de Legibus, cum de seruorum institutione loquitur, bello in seruitutem redigi homines inquit, Quæ quidem sententia & uerior, & religioni nostræ congruentior est. Etenim barbaros & agrestes cultioribus subijci debere, ab ijsq; gubernari, naturæ maxime cõgruit: idq; summa eorum libertas est. at eos propriæ libertatis expertes reddi, ita ut eorum uitæ necisq; ius habeant domini, nec humana natura permittit, nec rationi est consentaneum. Seruitus enim hominum institutione est constituta, ut ciuile ius etiam testatur: cum uidelicet bello capti, & à cæde liberati, uictoris clementia in seruitutem rediguntur. Unde serui, quasi à morte seruati, cum iure belli cædi possent, Latine nominantur. At si fortè sint nationes aliquæ barbaræ, & immanes, (quales illæ oc-

ciduæ

ciduæ Noui orbis, à nostris hac tempestate exploratæ) quibus sit cõmodius, alijs inseruire, uel ob agrestem uiuendi rationem, uel propter belluina uita: eæ tamen bonis moribus institutisq; sunt temperandæ, & ad cultum humaniorem adducendæ, non in seruitutem redigendæ. Quemadmodũ præclarè nuper fecit CAROLVS V. Cæsar, qui eisdem illis nationibus, quas supra commemorauimus, à nostris subactis, & religione Christiana institutis, libertatem condonauit, cum prius essent seruales. Ex quo etiam sequitur, neminem Christianũ esse seruum debere, cum æquales ac liberi in CHRISTO sint omnes: ac si qui sint uel precio, uel bello seruire coacti, id quidem iure gentium, ac reip. consuetudine cõstitutum est, non tamen religioni nostræ congruit. Cum qua nihilo minus pugnat, ut alia multa, quæ propria ciuilis facultatis cum sint, doctrinæ Euangelicæ non aduersantur. Sed hanc nos disputationem in præsentia missam faciamus.

De Politia. Cap. 9.

TRANSKO iam ad reip. explicationem, quæ postrema prudentiæ pars est ex ijs, quas antè proposuimus: quam cũ hoc loco tradere statuamus, quid sit resp. & quot eius partes, aut quæ earum optima, qualis uie esse debeat, inquiramus. Respublica ab Aristotele definitur, ordo magistratuum, quem omnes spectata eorũ, quibus communicatur, potentia, aut communi quadam ipsorum æqualitate distribuunt. A Plutarcho uerò clarius in libro de Monarchia, dicitur ordo & constitutio ciuitatis, actiones ciuium præscribens. Facultatis hu-

ius nomen à ciuitate Ciuilis dicitur, quòd in actionibus ciuium eadem uersetur. Ideo subiectum illius est, ciuium societas, quam suscipit administrandam: finis uerò, rectè posse illam gubernare. Eadem præterea resp. familijs posterior est, si ordinè constitutionis spectemus, quoniam ex singulis earum initio pagi multi, uicij; sunt cõstituti: deinde uerò, augente se hominum numero, una quædam ex ijs ciuitas coacta est. ut de Athenis, Thesei temporibus factum, scribit Plutarchus. Differt autem à familia, Respublica, ut Aristoteles docet: quòd in ciuitate iuris est æqualitas, qua cuncti superiores cum inferioribus pariter cõtinentur: in familia uerò minime. Ab hac Aristotelis sententia Plato in Politico dissentit, qui numero solum subiectorũ, non specie distare inter se putat familiam, ac remp. Sed nos hac quæstione omissa, ad reip. descriptionem redeamus. Et quando quid ea esset, definiuimus: restat ut doceamus, quæ sint eiusdem partes. nam originem ipsius explicare, parum ad rem attinet. Reipublicæ sex omnino partes à Platone, Aristoteleq; traduntur: Aristocratia, quam uiri optimates regunt: Timocratia, quam honorati: Democratia, quam populus: Oligarchia, quam pauci: Tyrannis demum, quam unus: ac Regnum, cui unus etiam, sed adhibito prudentiorũ consilio, præsit. Hæ formæ omnes ad duo quædam genera referuntur, ad paucorum & multorum imperium. Ad paucorum quidem pertinet Oligarchia, regnum, tyrannis: ad multorum autem, aristocratia, timocratia, democratia. Has ergo sex formas philosophorum pleriq; statuerunt, quòd nationum omnium societatem,

cietatem, quæ iure aliquo utatur, earundem aliqua gubernari uidebant. Ex quibus omnibus alij alias magis laudarunt. uelut in Politico Plato, regnum præ cæteris maximè commendat, secundo loco ponit aristocratiam, tertio democratiam, postremo oligarchiam, ac tyrannidem multum uituperat. Aristoteles exceptis tribus his, regno, aristocratia, & illa quæ communi nomine dicitur resp. quòd mixta ex ijs sit: cæteras reip. euerfiones appellat, planèq; ut malas improbat. Plutarchus Herodotum sequutus, huic assentitur, qui musico concentui tres illas ab Aristotele selectas comparans, cæteris anteponebat omnibus. Sed à plerisq; monarchia inter alias maximè laudatur, propter utilitatem, tranquillitatisq; rationem: ut à Platone, Aristotele, Isocrate, Homero: quem omnes in hac parte sequuntur, dicente:

ἐν ἀγαθῶν πολιτοκρασίᾳ, εἰς τοῖς ἀριστοῖς ἐστὶν, εἰς βασιλείᾳς.—

Qua de re ne nos multa differamus, quæ in utranq; partem firmis rationibus nituntur, ad optimæ reip. descriptionē nostrā se conuertat oratio. Inde enim intelligitur, num monarchia, an oligarchia, cæterarumq; formis remp. administrari melius sit. Optima igitur respublica (quanquam diuersa ratione à multis instituta est, qui dum eam describere uoluerūt, patriæ suæ institutionē alijs prætulere) à nobis est hoc loco cõstituenda ea, quæ Christianæ religioni, ac rationi maximè congruat. Et quoniā ex ciuium informatione ipsius petendæ est descriptio, quales nam esse ciues optimos iudicemus,

in primis differatur. Bonum ciuem uirtutibus ciuilibus præditum, ut prudentia, iustitia, cæterisq; omnibus esse uolumus: tum ut familiæ administrandæ ratione probe teneat, tum ut muneribus reip. fungi cõuenienter possit. Sed ex ipsis tamen uirtutibus, quæ magis in actione consistunt, ad ciuiles uiros pertinent potissimum, quoniam ij publicis in actionibus semper uersari debent: cuiusmodi est prudentia, fortitudo, iustitia. ad quas tum Plato, tum cæteri suos ciues adhortantur, quod sine ijs nequeant respublicæ recte constare. Atq; ad instituendos quidem his uirtutibus ciues, præceptores publicos constitui oportebit, ut à pueritia probe et honesti esse discant. Nam si tales homines sunt, quales à parentibus, uel præceptoribus reip. traduntur: certe si malè, rectè uel ab iisdem instituantur, eiusmodi futuri sunt ciues. Quocirca pueri bonis artibus ab ineunte ætate debent educari, ne ad remp. rudes et improbi accedant. Itaq; rectè cum primis legere, scribere, intelligereq; discant, ut nõ ea solum quæ uernacula eorum lingua scribatur, percipiant, sed etiam quæ aliena: ut commodè inter suos contrahere, et apud exteros negotiari possint. Quinetiam Christianam religionem, prout ætatis eius captus ferre possit, addiscant, ut pietati, diuinoq; cultui à teneris assuescant, religioneq; sint aliqua deuincti, sine qua nec respublicæ uniuersæ, nec humanũ genus potest constare. Liberalibus præterea studijs instituantur, si parentum copia suppetat, ut probitati doctrina coniungatur: sin autem opificij genus aliquod doceantur, ut uitam exco sustentent. Præcipuè tamen in omnibus curæ ac labori assuefieri

assuefieri iuuentus debet, ne otio torpescat, et in turpes uoluptates prolabatur. Quam ad rem maxime publicæ exercitationes, ac certaminum præmia constituta uel à singulis præceptoribus, uel à rep. ipsa, cõducunt: ut cõtentione puerorum animi magis incendantur, auidiusq; rei affectatæ studium arripiant. Quarum quidem exercitationum diuersa illis proponenda est ratio. nam qui liberalibus studijs sese dederint, liberali quoq; contentione sunt exercendi: ut si præmia scribendorum carminum, declamationum uel pueris proponantur. id quod Athenis olim in festo Apaturiorum fiebat, hodieq; Hispani statutis anni temporibus fit, cum publicis præmijs cõstitutis, pueri uel declamant, uel carmina scribunt in allicuius rei præscriptum argumentum. Quod si uerò alijs artium generibus iuuenes animum applicuerint, in ijs maxime exercendi sunt, ut honoris ac præmij cõtentione magis excitentur, in eoq; excellere nitantur. Quin ad animi robur, ac uires corporis obsfirmandas, exercendi sunt iuuenes aliqua priuata exercitatione: ut palestra, gymnastica, uenatione, saltu, equorum cursu, natatione, alijsq; huiusmodi artibus, et ad otium uitandũ, et ad animos excitandos: ut si bella necessaria ciuitati impendeant, robustiores sint ciues. Quam in re mihi iuuenum Lacedæmoniorum cõsuetudo minimè probatur, qui ubicunq; obuiam alijs occurrerent, pugnis inter se contendebant, ut bellicosi et audaces esse discerent: cum hoc magis ad odia et dissidia seminanda inter ciues pertineat, si ab ineunte ætate rixari inter se pueri assueuerint. Longè igitur laudabilior Romanorum mos in iu-

uentute exercenda fuit, qui in campo Martio, cursui, palæstræ, luctæ, natationi, huiusmodiq; alijs exercitijs assuefiebant. Sed huius rei curam omnem parentibus, præceptoribusq; delegamus, qui arbitrio suo iuuenes immaturi adhuc iudicij temperent. At quoniam non satis est per se doctrina, sine bonorum exemplorū imitatione: parentes quidem ipsi, ac præceptores studere debent, ut bono sint exemplo iuuenibus: nec, dum ipsi uiuunt liberè ac dissolutè, illorum animos corrumpant: quia cum faciles, ac cerei, ut poeta inquit, sint, in uitium facile flectuntur, & quæcumq; imitantur. Cui rei multum ciuitatis exemplum conducit, quæ bonitate ciuium efficere probam iuuentutem potest. Et præter id quod ciuis unusquisq; exemplum bonitatis per se præbere alijs debet, tollenda quoq; est de medio ciuitatis quæcumq; obscœnitatis species, aut corruptelæ, uitiorūq; occasio: ne ad libidinē ac uoluptatē, cæteraq; uitia iuuenum animi alliciantur. cuius generis sunt, prostibula, caupona, cantiones turpes, obscœna scripta, picturæ inhonestæ, aliæq; eiusmodi, quæ Plato etiam de reip. sua eiiciebat. Quærū sanè rerū cautio diligens à magistratu adhibēda est, ne suos ciues corrūpi negligenter permittat. Cū uerò iuuentus iam adoleuerit, factiq; sint ex adolescentibus ciues, qui diuersas in familias fuerint distributi, alia crit officiorum ratio, quam seruare ijdem debeāt. Nam cū reip. finis sit, tràquillè & cum pace uiuere: hoc potissimum ciues agent, huicq; rei pro uirili studebunt. At uerò cū illi uirtutibus, necessarijsq; artibus instituti iam fuerint, magistratui libenter parère incipient: seq;

non homini, aut æquali, sed Deo, qui nos omni potestate superiori obedire iussit, obtemperare putabūt. Legibus præter ea iamdiu constitutis, uel ijs quæ denuò ferātur, si iuste sint, obsequētur: sin minus, iisdē resistēt, sine similitate, aut seditione, sed quietè ac suppliciter. Quibus si ne sic quidē refragari possint, æquo animo uim ferēt, quoad ab alio meliori magistratu tanquā ab onere sibi imposito leuētur. Quid, quod religionē, ac publicas ceremonias, solemniasq; piè & sanctè colere debebūt: quādo nec per se singuli ciues cōstare, nec resp. uniuersa sine pietate potest? Porrò ciues tanquā cognatos & affines sibi charos habebit unusquisq; , nullūq; uel iniuria laesitum uiolabit, ne seditiosus & iniustus sit. Nec uerò publicis reip. muneribus se quisquam immiscebit, nisi aut adhibitus, aut in magistratū aliquē ascitus, ne se alijs anteponeat, æquabilitatēq; nō seruare uideatur. Iā uerò magistratum quasi parētes uenerari ac colere oportet, ac pro ijs mortē, si opus sit, obire: uectigalia ijs pēdere, C H R I S T I etiā præcepto, qui quod Cæsaris sit, Cæsari reddendū iussit: patriā deniq; chariorē, quàm uitā habere. Sed in his tamē officijs gradus quidā seruādi sunt: nec omnes æquè aut colemus, aut uenerabimur. Nā Deo in primis parendū est, tū patriæ ac magistratui, tum parētibus & cognatis, postremoq; ciuibus tanquā amplæ cuiusdam familie consanguineis sua sunt officia præstanda. At si qui sint in ciuitate peregrini, qui uel negotiandi, uel uisendæ eius causâ inter ciues uersentur, sua tantum agēt negotia, nec alienis implicati, æqualiter inter cæteros uiuent, non sese nimium efferentes, nec abiicientes rursum.

Præterea cum resp. omnis subditis et præfectis constat, quorum alteri imperio alterorum obtemperent: ac de ciuibus, qui subiecti sunt, hæcenus dixerimus: sequitur, ut de magistratu, eiusque officijs disseramus. Huius ergo proprium munus est, ut prudenter sapienterque segerat, ut remp. rectè possit administrare: quãdoquidem consilijs, ac non ui uti debet. Vnde Plato, cum beatas fore illas respublicas dicebat, in quibus principes essent philosophi, aut philosophi principes: non studijs philosophiæ deditos magistratus postulabat, sed prudentes ac sapientes. Quin leges ac ciuitatis instituta illi pro loco, tempore, occasione obseruari iuebunt, leges ferent, uel latas antiquabunt: atque ipsi primùm sanctè, et cum æquitate tuebuntur, ut firmiora alijs tradantur. Quemadmodum de Zaleuco Locrensi fertur, qui cum legem adulterij à se latam, uiolatamque à filio, uindicare uellet, nec populi uniuersi precibus exorari posset, sibi unum, filio alterum oculum eruit, ut exemplo alijs firmandarum legum esset. Dignitatem uerò, ac decorum suo muneri congruens magistratus seruabit: memineritque nõ suam, sed ciuitatis personam se gerere, qua nihil indignum committendum ei est. Erunt etiam moderati, probique uiri, non arrogantes ac difficiles, ne cum honoris gradu comitatem humanitatemque amittere uideantur. Cupiditatem uerò, et auaritiam in exigendis uectigalibus, uel in ambitu cum primis uitabunt: cum nihil ab homine publico uitiosius ac turpius fieri possit. In iure item dicendo, nihil amore aut beneuolentia cuiusquam moueatur, non in alios asperè ac rigidè, in alios mansuetè, plusquam

æquum

æquum sit, sese gerat: sed quãdo publicam, uti diximus, personam sustinent, non propriam, sed communem omnium utilitati prospicient: ne partem ciuitatis unam curare, altera neglecta, uideantur. Itaque dum reip. curam, quam ipsorum fidei commissam putare debent, habent, uigilantes ac solliciti sint, et quasi ouium pastores (ut Plato inquit) ouibus, ita ipsi suo ciuium gregi consulant, necessariaque suppeditent, ut annonam in egestate, quam Romanorum, ac nostrorum Hissalensium exemplo, ex regionibus alijs publico sumptu coemere, aut in magna fertilitate fructuum suorum recondere, ac seruare in tempora necessaria debent. Iam uerò pauperes, mendicosque eodem modo curare oportet, cum erga hos benignitas, humanitasque præcepto Dei sit exercenda. Hospites uerò humaniter accipiendi sunt, ut collati in hos officij gratitudo ad alias respublicas perueniat. Quinetiam operum, et publicorum ædificiorum habere curam magistratus debebit, ut ciues splendide, commodeque habitent, nec eorum negligentiã incompta inornataque sit ciuitas. Quam ad rem ex publico arario sumptus necessarios adhibebunt, curaque istorum inferioribus alijs magistratibus demandabitur, ut nulli parti reip. non consulatur. Cuius rei exemplo Romanorum ac Græcorum magistratus esse possunt, qui rerum diuersarum munera diuersis distribuiebant, ne cura omnium agendorum ad unum referretur. Nec uerò domesticis reip. negotijs consulendū modo est, sed externis etiam, ac bellicis (quibus est longè ante prouidendum) ut cum necessitas postulet, ciues ad iniuriam repellendam robustiores sint. Ac si fortè reip.

hostes

hostes immineant, contra quos bellum suscipere sit necesse, creandi sunt duces, militaresq; alij magistratus, nõ gratia aut favore senatus, principisue: sed eorũ cuiusq; uirtutis ac prudentiæ, ratione prius habita. In militum autem delectu habendo, robusti ab infirmis, probiq; ab improbis segregandi sunt: ut fortiter, humaniterq; bellum, quantum fieri possit, geratur: neq; ad illud truces crudelesq; homines, quasi ad generis humani perniciem, conducantur. His iam delectis, & sacramento adactis, statuta stipendia semper tribuantur, itemq; præmia pro cuiusq; rebus gestis concedantur, pro ut militaris disciplina exigat. Quæ omnia ut breui oratione complectar, tria demum reip. munera, tresq; personas iisdem accommodatas Platonis sententia esse concludimus: primo, ut resp. prudenter administraretur: secundo, ut fortiter ab hostium iniuria defendatur: tertio, ut utilium artium peritis abundet. Primo quidem munere principes, magistratusq; fungentur: secundo duces, ac milites: tertio artifices omnes, siue liberaliũ, siue illiberaliũ artiũ. Quæ eadem hominũ genera ita esse inter se deuineta debent, ut ad unã reip. concordiam referantur: & ueluti tres illæ animi uires, ratio, iracundia, cupiditas, ab una animi essentia dimanant, ita eadem unũ reip. corpus efficiant. Sed cum hæc à nobis de ciuibus, magistratuq; hæcenus dicta sint, nec quæ sit optima magistratus forma dixerimus, restat inquirendũ, num rex, an senatus remp. rectius administrare possit: id quod ad sex illarũ reip. formarũ comparationem pertinet. Nam esse quidem hæc propria cuiusq; magistratus officia, quæ præscripsimus, dubium non

non est: esse autem debere uel regem, uel senatũ, uel populum, eum qui huius rei curam gerat, id adhuc in dubitationem cadit. Itaq; quoniam nationum aliæ barbæræ & abiectæ sunt, aliæq; cultæ & erecto animo, illæ quidem unius imperio gubernari plerunq; malunt, hæc contra multorum. Cuius rei causa est, quod qui barbæri & agrestes sunt, propter ingenij stupiditatem cuiusq; imperio facile ducuntur, nec iniuria illata tantopere commouentur: ac si eam pertulerint, admiratione ac metu illius, cui parent, referre ipsam non audent. Contra cultiores homines nemini parere uolunt, propter infitam quandam principatus cupiditatem: quod eorum unusquisq; magistratu se non minus dignum, quàm alium quencunq; putat esse. Huius rei argumento Romani esse, ac Græci possunt: quorum utriq; reip. administratione contenti, regiam potestatem repudiarunt, & à se constantissimè repulere. At Indi, Persæ, Aegyptij usq; adeo reges suos coluere, ut honores ijs diuinos sæpe detulerint. Quæ ex re constat, eandem esse omnibus rationem gubernandi propositã, & ijs qui unius, & illis qui multorũ imperio delectantur. Nam & rex non suo, sed prudentiorũ etiam consilio debet cuncta administrare: ut de Lyncurgo Lacedæmoniorum rege Plato refert, qui regio imperio Ephoros adiunxit, ne regnũ in tyrãnidem mutaretur. Senatus etiam, atq; adeo multorũ magistratũ cœtus, unius debet rationem habere, dum cõcordi, unitoq; animo remp. temperet. Vnde qui contra fecerint, suaq; cõmoda tantũmodo curauerint, publicis neglectis, ij tyrãni, quàm gubernatores, potius appelladi sunt: siue

sint reges, siue senatus, siue deniq; populus. Nam & Athenis, duce Pysistrato, triginta tyranni fuere: & eiusdem ciuitatis populus, ut Xenophō auctor est, dum suis tantum commodis studebat, ac nobilitatem insectabatur, non minus exercebat tyrannidem, quàm Syracusis Dionysius, aut Romæ Iulius Cæsar. Quamobrem quicumq; sua tantum commoda querit, non communitatis, qui dura suis uectigalia imponit, qui gratia, ambitione, fauore, auaritia, regnandi cupiditate, simulatione uirtutis ac pietatis præest reip. leges condit, aut tollit etiam, honores ex arbitrio cuiq; tribuit, iudicia fert, bella alijs infert, cuncta demum ad seipsum refert: is tyrannus, is reip. euersor, is Dionysio, Hierone, Phalaride, Nerone, cæterisq; huiusmodi tyrannis flagitiosior est. Ex quo intelligitur, quantum ad optimam reip. constitutionem magistratus bonitas & prudētia ualeat, cum non in numero gubernatorum reip. perfectissima forma ponatur, sed in modo solum gubernandi. Ideo Socrates apud Xenophontem hoc esse discriminis inter tyrannidem ac regnum aiebat, quod illa sit nolentium, ac repugnantium: hoc autem uolentium sua sponte alicui parere. Hæc cum ita sint de reip. eiusq; personis exposita: id demum tractationi huic deesse uidetur, ut situs ciuitatis, lociq; opportunitas, ad sanitatem, cōmoditatemq; ciuium describatur. Nam ut œconomō ædificandæ domus præcipuam curam mandauimus: ita quoq; magistratui ciuitatis situs erit perspicendus, ut non tam optimis consilijs commoditati publicæ cōsulatur, quàm naturæ etiam obseruatione. In primis igitur ciuitas: quæ commode ornateq;

nateq; habitada est, in plano, & undiquaq; aperto, aut in adito, molliterq; decliui, ac cliuiue loco ædificari debet, ne si montibus undiq; cingatur, soli, ac libero aeri minime exposita, multis pateat morbis: neue si in præcipiti ac montoso loco sit sita, difficile incolatur. Accedet etiam ad eius commoditatem, ut prope flumina, uel mare constituatur: inter lacus uerò, ac loca palustria nunquam, tum ad importandorum & exportandorum commoditatem, tum ut inundatione nonnunquam à foribus expurgetur, ne si frequentibus paludum exhalationibus uitietur aer, pestilēs locus sit. Præter ipsum autem ciuitatis situm habenda est etiam ratio ædificiorum: ut mœnium, platearū, uicorum, templorū, aquæductuum, fontium, hortorum, portarum, turrium, fossarum, uiarū, cæterorumq; omnium: ut non solum ad ciuium commoditatem, munitionemq; urbis extructa hæc sint, sed ad ornatum etiam, & magnificentiam. Agri præterea fertilitas, amœnitasq; consideranda est: quædo ex eo est & annonæ ciuibus, & iucunditas petenda. Tum uillarum, ac suburbiorum, totiusq; regionis circumiacentis elegantia adhibebitur, cum hæc ad urbis opulentiam maximè pertineant. Quantum ergo horum omnium ad optimam ciuitatis constitutionem obseruatio ualeat, ij qui Athenas, & Alexandriam, cæterasq; bene fundatas ciuitates uoluerunt, indicant, cum ij alijs salubrius commodiusq; multo habitent. Idq; in nostra ciuitate Hispali perspicere poterit, quæ Beti flumine ab occasu circumdata, ad meridiem spectat: atq; in latissima quadam, apertaq; planicie posita, tenuissimo aere utitur. In qua præter gentis

humanitatem, ingeniorum præstantiam, ædificiorum amplitudinem & elegantiam, hominum frequentiam, mercaturæ copiam, nobilitatis splendore, portus cōmoditatem, hortorū amœnitatem, abūdantiāq; rerū omnīū quæ possint desiderari, fertilitate quidem agrorū, amœnitatēq; , omnes Hispaniæ urbes antecedit. Verūm hæc satis ad civilis facultatis descriptionem sint: nunc ad reliquam de Prudentia tractationem ueniamus.

De uitij prudentiæ contrarijs.

Cap. 10.

Post explicatas prudentiæ partes, & earum officia, consequens est ut de uitij illi contrarijs dicamus: quod idem in omnibus uirtutibus est considerandum, ut à bonis mala distinguantur. Itaq; ut prudentiā, rectam animi in rebus agendis solertiam definiuimus: ita illius contrarium uitium, imprudentiam appellabimus, eamq; ignauiam & insciam in agendis definiemus. Et quemadmodum uirtutes omnes iudicio prudentiæ subiiciuntur, nullaq; recta actio potest illa uacare: sic uitiorum radix est imprudentia. Vnde Solomon: Vir, inquit, imprudens mala sibi defodit, & in labijs suis ignem thesaurizat. Siue enim quis sit iniustus, siue intemperans, imprudens cum primis erit: quandoquidem recta ratio, ex qua uirtutes nascuntur, in eo nulla est, cui nec insit prudentia. Num enim consensum L. Catilinā remp. prodere tentantem, prudentem fuisse, cum eiusdem conatus & consilia detecta à Cicerone fuerint. Num eo prudentiorem Casarem, dum patriæ libertatem euertere uoluit, cum à Bruto postea, & Cassio, cæterisq; fuerit interfectus

fectus? certè nullo modo. Rectè igitur Stoici stultos & imprudentes insanos esse dicebant, quòd eorum mens prudentia consilioq; uacans, ab insaniemibus nihil differret. Quod ipsum in Alcibiade Plato confirmans, imprudentiam uocat insaniam, animiq; morbum acerrimum. Hinc fit, ut temeritas, errorq; animi imprudentiam sequantur: quòd homo imprudens ueluti casu quodam feratur, dum quid agendum sit, ignorat: uel si egerit, nullo utatur consilio. Nisi forte prudentem Scipionem Africanum fuisse putemus, cum duabus tantū quinqueremibus ad Syphacem traicere, suamq; hostibus ac reip. salutem cōmittere ausus est? Quæ quidem temeritas cum alijs prosperè succedere, alijs uerò aduersè solet, hinc deam Fortunam faciūt, illam cunctis dominari dicunt: huic opes, honores, dignitates, imperia, bona demū omnia tribuunt. cū imprudentiam suā accusare potius debuissent, nec rerū euentū falso numini attribuere. Rectius ergo Iuuenalis in Satyra:

Nullum numen habes, si sit prudentia: sed te
Nos facimus Fortuna deam, cœloq; locamus.

Porro cum imprudentia ex inertia quadam animi, & inscitia circa res agēdas nascatur, suas quoq; partes habet: quemadmodum contraria eius uirtus. Quarū prima est, animi cōcitatio uel ex affectu, uel ex ignoratione profecta, quæ nullum rectæ rationi locum relinquit. Ex quo maximi errores, pessimēq; facta nascūtur, quorū postica quieti agimus poenitentia. Nam si, ut est in fabulis, uxoris querelis Theseus minime paruisset, sed quieto animo re melius cōsiderasset, antequā Hippolytū occidi

K * Neptuno

Neptuno peteret, nec filij orbitatem lugeret, nec in Phædrum commoueretur. Vitanda igitur est eiusmodi animi concitatio, ne ut equi effrenati, præcipientes agamur sine consilio, sine iudicio ac ratione. Quod facile consequemur, si cum iudicio ac deliberatione cuncta egerimus, tardiꝫ; semper in deliberando agendoꝫ; simus. Ut enim Sapiens inquit: Sine consilio nihil facias, & post factum non pœnitebis. Concitatiōni animi contraria est negligentia: quæ quamuis non adeo sit turbulenta, non minus uitiosa est, quàm illa, cum utrunꝫ; secum errorem afferat magnum, siue multum in consultando celeres, siue tardi in deliberando simus. Ut si quis liberos moribus corruptissimis uiuere, si uxorem esse adulteram, si seruos dissolutos, si rem totam familiarem perire uidēs. Sēgnitia nihil deliberet, nihilꝫ; agat: is quidem non minus peccat, quàm si præcepti cōsiliij sit in rebus agendis. Negligētia hæc, præterquam quod est uitium uel maximū, summa secum adfert incommoda: quæ cum euenierint, uitare homines nequeunt. Sape enim ducum inertia deletos exercitus, expugnatas ciuitates, aliãꝫ; incommoda non pauciora contigisse alijs accepimus: quæ non ipsos solum qui perire, in miseram calamitatem adduxerūt, sed totas etiam respublicas. Hannibal Carthaginēsiū dux, is qui Romanos magnis cladibus afflixit, si deleto eorum exercitu, trementeꝫ; Italia, Romam, cui erat proximus, inuassisset, nec eius oppugnandæ occasionem distulisset, & ditioni suæ illā subiecisset, nec ex Italia suisset à Scipione turpiter auocatus. Festinanda igitur sunt bona consilia, nec torpore animi differenda: ne elapsa

occa-

occasione, nihil agere postea ualeamus. Præter has duas imprudentiæ partes, quas commemorauimus, sunt & alie, quæ cum habeant prudentiæ similitudinem, uitiosæ tamen sunt, & à uiro probo uitandæ, quâdo obscura mala nocere grauius solent: & hoc ipsum prudentiæ munus est, uera bona à fictis diiudicare posse. Huius generis est uersutia, siue astutia, quæ cum solerter etiam quid sit agendum perspiciat, id tamen ob finem malum agit: nec ueritatem, quæ prudentiæ subiecta est, sed errorem simulatum præsefert. Hanc ipsam prudentiam carnis CHRISTVS appellat, ac Paulus apostolus fugendam esse præcipit, ad Corinthios scribens his uerbis: Abijciamus occulta dedecoris, & omnem immundiciam, nō ambulantes in astutia. Est tamen recta quædam & honesta calliditas, quæ quoniam ad finem bonum refertur, laudanda summopere est: non quod ea uti semper debeamus, sed quod aliquando eiusmodi res incidant, in quibus illa sit maxime necessaria. Quæ Anaximenem philosophum Alexandri præceptorem usum fuisse dicunt: qui cum ad eius patriam Lampscacum diruendā idem ille Alexāder properaret, uideretꝫ; ipsum ad se pro patria oraturū accedere, iuraretꝫ; prius nihil se facturum eorum quæ Anaximenes peteret, Orote (inquit) Rex, ut Lampscacū uclis diruere. Hac subita calliditate Alexander philosophi patriam ab exitio liberauit. Nec uerò hæc ipsa calliditas bona semper est, cum ad bonum, malumue finem referri possit: sed tum demum bona erit, cum finis eius bonus sit. Ut in superiori exemplo comprobauimus: & Rebecca Iacobi

Et Esau mater ostendit, cum illum pro hoc coram Isaac patre supposuit, ut eius benedictionem, quæ fratri maiori natu debebatur, acciperet. Hæ igitur sunt imprudentiæ partes, & actiones: quas corrigere facile poterimus, si ad prudentiæ præcepta persequamur.

De iustitiæ toto genere.

Cap. II.

PRUDENTIÆ proxima est iustitia, cuius multe quoque sunt partes, variaque officia, quæ ad hominum societatem, uitæque communionem pertinet, de quibus ordine dicemus: sed quid sit eadem, primò definiamus. Iustitiam Plato definit, animi similitudinem ad seipsum, cum uidelicet facultates eius omnes rationi rectæ consentiunt, rectumque ordinem seruant. Aristoteles affectionem animi eam uocat, qua homines apti sint ad res iustas agendas: quaque & iuste agant, & agere cupiant. Iurisconsulti constantem ac perpetuam uoluntatem tribuendi ius suum cuique, eandem definiunt. Nos demum cum Cicerone iustitiam esse dicimus habitum, qui communis utilitatis ratione seruata, quod suum est cuique tribuit. Huius sedes est, non aliqua certa animi facultas, ut aliarum uirtutum: nec in uoluntate tantum ponitur, ut falso quidam existimant: sed in toto ipso animo, ad quem æquè pertinet. Ideoque Plato, consensionem omnium animi uirium iustitiam esse dicit. Nam quemadmodum corporis æquilibrabilis constitutio sanitatem efficit, ac conseruat: sic animi sedati motus, consensensusque affectuum, cum ratione iustitiam efficiunt. Quam ob causam Plato idem nunc non uirtutem uniuersam eam uocat,

cat, nunc perfectionem uirtutum, nunc animi tranquillitatem. Itaque ut prudentiam uirtutibus omnibus coniungi debere diximus, sic quoque de iustitia putandum est, quæ eo maxime quòd ad bonum commune refertur, uirtus uniuersa dici potest. ideo subiectum illius humanæ actiones sunt, quæcumque ad bonum commune, uel priuatum referuntur: finis uerò idem, qui uirtutum aliarum, id est summum bonum. Eadem præterea non hominum assuetudine aut experimento comparatur, sed eius uis nobis natura est ingenita. Nam si ius, ut philosophi plerique fatentur, naturale est: & iustitiæ uis etiam, quæ illi coniungitur, natura nobis inerit. Ac si homo, ut ait Aristoteles, sociale animal est, societasque omnis natura constat, iureque continetur: profectò & ius, & iustitia, naturalia erunt. Cuius sanè sententiæ auctores sunt principes philosophorum, Plato & Aristoteles, itemque M. Tullius in libris de Legibus. At cum nos hic iustitiam naturalem esse contendimus, minime putamus, habitum uirtutis ipsum nobis à natura tribui: sed eiusdem radicem, ac facultatem. Ex quo liquet, ut duplici ratione constet iustitia, si M. Tullio credimus, natura, & consuetudine. Natura quidem, eius principium, quòd tota illius actio rectæ rationis iudicio, Deique præcepto commissa est: consuetudine uerò, quòd hæc eadem naturæ uis usu confirmetur, & consuetudine humanæ societatis. Hoc ita statuto, quòd ad iustitiæ originem spectat, dubium adhuc est, nunquid in mediocritate aliqua sit posita, quemadmodum morales uirtutes: an contra, ut prudentia, ceteraque

intelligibiles, eadem non egeat. Qua in re, ut Aristotelis sententiam, quæ nobis in plerisque maximè probatur, sequamur, esse aliquod iustitiæ medium non quidem rationis, ut in fortitudine ac temperantia, sed rei ipsius, doceamus. Mediocritas in alijs uirtutibus, ut deinceps explicabimus, intelligitur, cum rationi affectus obtemperant, eiusque consilio à uitioforum extremorum utroque abesse uidentur. At uerò iustitiæ uera est mediocritas, si ius, à quo ipsa deriuatur, seruetur: Iusque idem non cogitatione, sed reuera inter homines existit. Siquidem hoc respublikas, hoc imperia, hoc cætus hominum, societatesque omnes conseruat. In quo tuendo cum iustitia uersetur, illudque uerè sit inter homines, idem esse mediū illius relinquatur. Nam ut fortitudinis iræ mediocritas, temperantiæ moderata uoluptas subijcitur tanquam materia: ita iustitiæ ius ipsum, quod eius est, uti diximus, medium. Sed quaenam, rogabis, ratione ius medium esse iustitiæ statuis? Certè quia iustitiæ munus est æqualitatem ciuium seruare, hanc autem ius parit: proindeque ut illa est medium, ita quoque hoc idem. Quemadmodum in commercijs, negotiationeque ciuium mutua fit, ut qui calceos conficit, eos pro frumento commutet, uel ipsorum loco pecunia tanquam rei emptæ precio coemat. Itemque ut magistratus fontes, ac bene de reip. meritos dignis præmijs, aut supplicio afficit, ius distribuendi exercetur. Itaque duplex inde ius inter homines constituitur, unum commutandi, alterū distribuendi: quòd iustitiam uel ciues in contrahendo inter se, uel magistratus in iure cuique distribuendo pro meritis tueri debeat.

Et

Et cum his modis æqualitas ciuili societatis conseruetur, hocque ipsum iuris sui fiat: perspicuum est sanè, iustitiam eo uti quasi medio actionum omnium. Atque etiam ut ius ipsum uel naturale, uel legitimum est, ita quoque iustitia in easdem partes diuiditur. Naturale quidem ius est illud, quod à natura est instum hominibus: ut Deum colere, neminem ledere. Legitimum uerò, quod nationum diuersarum legibus continetur: ut Romanorum, Grecorumque iura. Eodem item modo uel naturalis est iustitia, uel legitima etiam, ut nos antea distinximus. Ex quibus omnibus intelligitur, et iustitiæ mediocritatem ius esse, et illam ipsam uariari pro eiusdem iuris formis: et idem in hominum æqualitate seruanda uersari, quemadmodum iustitiam ipsam. Unde uitium iustitiæ contrarium, non est inter duo uitia extrema maioris aut minoris iuris: sed in iniuria, quæ iuri contraria est. Nam ut iniuria humanæ societatis æqualitatem perturbat, idque uitium iuri est contrarium: ita iniustitia, quæ ex illa nascitur, iustitiæ aduersatur. Sed hæc satis de uirtutis huius mediocritate dicta sint.

De iustitiæ diuisione, ac partibus.

Cap. 12.

Explicato iustitiæ uniuerso genere, nunc de partibus illius dicamus. quaquam enim una sit iustæ agendi ratio, ex qua illa oritur: tamen ut cæterarum uirtutum actiones uariantur, ita etiam iustitiæ. Quo fit, ut tota illius ratio uel in debiti reddendi ratione, uel in humanæ societatis æqualitate seruanda consistat. indeque due iustitiæ partes nascuntur: una, quæ communis appella-

K 5 tur

tur iustitia, quòd ad bonum commune spectet: altera, quæ priuata, quòd ad peculiare referatur. Ac communis quidem illa in duas alias partes distribuitur: & in eam quæ leges continet, quam Legalem appellant: & in *ἐπιείκεια*, id est æquitatem. Rursum priuata in distributricem, & commutatricem iustitiam diuiditur. Itaq; una & eadem iustitia, prout uarijs in rebus cernitur, quadripartita fit: quemadmodum una hominis constitutio corporea quatuor ex humoribus, flaua bili, atra, pituita, sanguineq; componitur. Et ut in eodem corpore, si eorundem humorum æqualitas seruetur, sanitas est: si uerò perturbetur, morbus: ita si affectus rationem commoueant, iniustitia: si ei pareant, iustitia seruetur. Sed nos totam hanc rem clarius doceamus, partesq; singulas iustitiæ persequamur. Iustitia communis, quam primo loco statuimus, habitus est, quo homines ad iustè agendum propensi sunt, iusteq; agunt, idq; animo libenti. Hæc cum ad bonum commune pertineat, ad alios potius, quàm ad nos ipsos diffunditur: ideoq; uirtus uniuersa nominatur. non quòd uirtutes omnes sint iustitiæ, sed quia uirtus eadem latissimè pateat, & ad bonum commune referatur, cuius participes reliquæ omnes sunt. Huius prima pars est ea quæ Legalis appellatur: quoniam iustitiæ communis officium est, leges & iura cuiusq; societatis conseruare. Vnde iustos uocamus eos, qui secundum leges uiuant. Legem uerò definimus, rationem summam insitam in natura, quæ iubeat ea quæ faciendæ sunt, prohibeatq; contraria.

Ergo

Ergo iustitia eadem Legalis, institutorum, scripturarumq; legum obseruatio est: quæ quamuis à natura sit orta, consuetudine tamen comparatur præcipuè: quia uariæ sunt apud homines leges, diuersaq; instituta, in quorum obseruatione diuersa est eiusdem iustitiæ ratio habenda. Quomobrem certam eius rationem uelle tradere hac in parte minimè possumus, cum diuersarum legum una esse scientia nequeat, cumq; rei huius tractatio ad iurisperitos pertineat. Id tantum ad eiusdem Legalis officium pertinet, ut leges à maioribus, principibusq; latas obseruemus: quando in earum obtemperacione iustitia, in uiolacione iniustitia consistit. Nunc ad alteram communis iustitiæ partem, uidelicet æquitatem ueniamus. Eadem autem tamen si Legali adiuncta sit, adeò ut ad æquitatem leges omnes referantur: tamen longius patet, quàm illa: quoniam ad iudicium rectum rationis, præter legem ipsam scriptam, confugit. Nam si lex iubeat homicidam capite punire, & tyrannum quis interfecerit, æquitas quidem in hoc legis uim esse remittendam præcipit. Quo nomine clementia illi coniungitur, ut legis seueritatem moderetur, nec exactè omnia quæ scripta sint, exequatur. Sed hæc de communi iustitiæ, & illius partibus, dicta sint. Iam uerò priuata, quæ circa bonum peculiare uersatur, sic solet defini, ut habitus bonus sit, quo ad aliquid iustè agendum feramur. Eadem à superiori solum hoc distat, quòd priuatam cuiusq; utilitatem spectet: unaq; sit ex

ijs quatuor uirtutibus, quæ uulgò cardinales dicuntur: contra quam communis, quæ uirtutem uniuersam spectat. Huius duæ partes cum sint, uti diximus: una commutatrix, altera distributrix: Commutatrix quidem est ea, quæ ordinem et æqualitatem distribuendi commodi, incommodiue, cuiq; pro conditione ostendit. Quæ cum non in honoribus tantummodo distribuendis, sed in pœnis etiam irrogandis uersetur, magistratum ac principum propria est: ad quos spectat potissimum, multitudinis æqualitatem conseruare, pari iure omnes retinere, bonisq; præmia, malis supplicia conuenientia distribuere. Itaq; tota illius uis in æqualitate seruanda consistit: ac Geometrica proportioni idcirco comparatur, in qua ut maiorum ac minorum numerorum æqua ratio seruetur, ita ipsa eundem ordinem obseruet. Sed tota huius distributricis iustitiæ actio est principum et gubernatorum propria: ideoq; à nobis in præsentia prætermittitur, ne longius extra rem euagetur oratio. At uerò Commutatrix, quæ priuata pars altera est, in hominum commercijs, uitæq; negotijs uersatur. Ut enim eorum societas, quæ communi contractione indiget, tranquilla seruetur, necesse est, huius Commutatricis ui uti, quæ suum cuiq; distribuat: non illa quidem iustitiæ Distributricis æqualitate, sed ratione quadam debiti: ideoq; Arithmeticæ proportioni assimilatur, in qua æquale numerorum est incrementum, non autem æqualis ratio. Ergo proprium distributricis est, dignioribus distribuere digniora: commutatricis, suum cuiq; debitum restitucere. Ad hanc ipsam illa omnia pertinent, quæ in hominum societate

tate cernuntur, consuetudine quadam reip. instituta: ut emptiones, uenditiones, ususfructus, locationes, deposita, fideiussiones, ceteraq; generis eiusdem: quorum omnium tractatio ad iuriconsultos pertinet. Proprium igitur est iustitiæ cuiusq; munus, siue sit ea communis, siue priuata, ut rectè semper agamus, mali autem nihil committamus (neq; enim si nec boni, nec mali quicquam agamus, iusti erimus, quemadmodum nec cum male agimus.) Sed his quidem duobus propositis, præstabilius est rectè agere, quam mali nihil committere: cum illud habitus, et hæc agendi priuatio atq; otium sit. His ita statutis, de uniuerso iustitiæ genere, eiusq; partibus: restant et uirtutes aliæ, quæ ex illis tanquam è fontibus oriuntur, de quibus est deinceps à nobis differendum. Itaq; tota cum iustitiæ uis partim naturà constet, partim etiam consuetudine, harum sanè duarum alterutri diuerse uirtutes subiiciuntur: ut naturæ, religio, pietas, obedientia, ueritas, uindicatio: consuetudini uerò, idem illi hominum contractus, quos ad iuriconsultos spectare retulimus. Ex quibus omnibus illæ quæ naturæ subijciuntur, cum ratione quadam æqualitatis consent, ad iustitiam distributricem referri posse uidemur: quæ uerò consuetudini, ad commutatricem. Quibus etiam adiungi uirtutes aliæ possunt, quæ sub eandem rationem cadere uidentur: ut gratitudo, liberalitas, magnificentia, amicitia. Quæ omnia cum tractationem peculiarem exigant, sigillatim explicanda sunt, initio à religione sumpto.

De Religione, pietate, obedientia, ueritate,
uindicatione, & earum uitijs con-
trarijs. Cap. 13.

Religionem Cicero definit, eam quæ superioris cu-
iusdam nature, quam diuinam uocant, curam,
ceremoniamq; afferat. Nos autem, qui uerè Deum a-
gnosimus, illam appetimus uirtutem animi, qua uni-
cum Deum colimus, & adoramus. Hæc cum uirtu-
tum omnium fundamentum sit, iustitiæ quoq; erit. Re-
ligione enim deuincti homines, à malis cauent, cum di-
uinam punitionem uereantur: recteq; agunt, cum hac
uia foelicitatis patère aditum credant. Vnde religio iu-
stitiæ usq; adeò est coniuncta, ut qui illa caruerit, protin-
us sit iniustus, cum Deo debitum cultum non adhi-
beat. Ideoq; legum ac iustitiæ doctores cum primis re-
ligionem instituunt, quòd sine hac nequeant respubli-
cæ contineri. Nam omnes quidem nationes, quantum-
uis barbæræ, & immanes nature, instinctu Dei no-
tionem aliquam habent, eiq; cultum diuinum & ho-
nores summos attribuunt. Ex quo fit, ut iustitiæ, uir-
tutumq; omnium religio parens sit, uel auctore Ari-
stotele: & qui hanc rectè, pieq; seruarit, non potest
non in hominum negotijs esse iustissimus. Præterea
cum religionis (Christianæ uidelicet, de qua hic nos lo-
quimur) fundamentum sit fides erga Deum, atq; eius
filium IESVM CHRISTVM: ut illa est iustitiæ
fundamentum, ita quoq; hæc ipsa. Quocirca tota iu-
stitiæ uis ex fide tanquam è fonte nascitur, & in ea ue-
lut cardine uoluitur. Sine illa enim non modò iustitiæ
inter

inter homines extare minimè potest, sed ne religio qui-
dem aliqua. Hoc Paulus ad Hebræos scribens testatur:
Sine fide, inquit, impossibile est placere posse Deo. At
cum nos fidem iustitiæ fundamentum esse dicimus, mini-
mè intelligimus illam, quam Cicero in Officijs constan-
tiam & ueritatem dictorum & factorum erga homi-
nes appellat: sed fiduciam erga Deum, & eius doctri-
nam per IESVM CHRISTVM nobis traditam. Hæc enim uera fides est, qua imbuti homines colunt re-
ligionem, ac uera iustitiæ officia exequuntur: quæq;
nos Deo, actionesq; nostras gratas facit. Quam etsi phi-
losophi luce ueritatis orbati in uirtutum aliarum nume-
rum non retulerint, aut eam saltem, sicut nos, animo
non cogitarint: ponenda tamen hoc loco nobis fuit, qui
ueras uirtutes, & earum actiones tradere statuimus. De
qua longam orationem habere nunc minimè oportet,
cum eiusdem explicatio ad Theologos pertineat. Reli-
gioni adiuncta sunt alia permulta, quæ hic persequi lon-
gum esset: ut Preces, quibus à Deo quicquã petamus, uo-
ta, iusurandũ, inuocationes, sacrificia, ceremoniæ, cul-
tus: quorum omniũ explicatio ad eosdem spectat Theo-
logos. Huic cõtraria est Superstitio, per quã Deo cul-
tũ minimè decentem adhibemus. Quæ eadem non tam à
nostris multum abhorret, sed ab Ethnicis etiam, à quibus
explosa est: ut ex Plutarchi libro *τῶν ἀσέβων ἠθῶν*, uarijs,
id est de superstitione, intelligitur. Sed hoc uitio dete-
rior multo est Impietas, quæ religionem omnem euertit,
multorumq; malorum est causa: ut sacrilegij, periurij,
contemptus diuinorũ, aliorumq; uitiorũ innumerabilium.
Ad

Ad religionem proximè accedit pietas, per quam (ut Cicerò definit) sanguine coniunctis, patriæq; beneuolis officium, ac diligens cultus tribuitur. Hæc secundo post religionem loco ponitur, quòd sacrarum literarum oraculo præcipiatur, honorem primum Deo, à quo sumus facti, exhibendum: secundum parentibus, à quibus geniti & educati: ultimum consanguineis, cæterisq; omnibus, quibus propinquitatis iure chari esse debemus. Et ut uirtutis huius summa est omnium post religionem laus, ita eius uitij contrarij maxima uituperatio. Nam quid obsecro immanius, & à feris ipsis alienius, quàm uel parentes uiolare, uel in consanguineos sæuire: ut de Nerone, qui matrem occidit, ac reliquis eiusmodi monstribus legimus. Hi cum legem ipsam naturæ uiolent, non homines, sed belluæ sæuissimæ, effratissimæq; dicendi sunt. Contra quos Solon nullam condere uoluisse legem dicebat: quòd neminem tam sæuum fore putabat, qui eiusmodi crimine polluere se auderet. Magna igitur est pietatis uis, magnumq; momentum in hominis uita: quam qui sanctè, riteq; tueatur, religionem etiam in Deum cultumq; seruabit: cuius præcepto parentes uenerari iubemur, ut in terris lögæui simus, ac ipsi (quod maius est) placeamus. Nec uerò solum præmium hoc pijs, & parentum cultoribus proponitur, sed futura etiam foelicitas promittitur. Pietati quasi ex altera parte respondet Obedientia, id est, cultus & honor, quo homines dignitate aliqua excellentes dignamur. Cum enim iure naturæ superiores omnes colere debeamus, ut principes, ac parètes: alteros, quòd nos genuerint & edu-

carint:

carint: alteros, quòd legibus gubernent: in utroq; sanè & pietas, & obedientia seruanda est. Vnde respublicas omnes, societatesq; humanas uirtute hac continerè necesse est, quãdo sine hoc ordine ne naturæ quidem uniuersitas constare ullo modo posset. Hinc Paulus, Animam omnem potestatibus sublimioribus subijcè debere iubet, quoniam potestas omnis à Deo sit: & qui ei uelit obistere, Deo etiam obistat. Itaq; ut parentes uiquadam naturæ charos habere, ac colere impellimur: ita omnes aut dignitate, aut honore præstantes, obseruare debemus. Ex quo fit, ut magnum inobedientiæ sit uitium: quando ex animi elatione profectum, uel naturalè etiam ordinè, & à Deo confirmato, sese opponit. Quòd idem ut nos primum ab eodem Deo parentis nostri Adami culpa auocauit, eiq; reddidit infestus: ita quoq; reddidit semper. Hac de causa obedientiæ contraria est iactatio, qua quis sibi, plusquàm æquum est, tribuit, uel factis, uel dictis, uel cogitationibus. Ex qua uitia alia non parua exoriuntur, quæ nõ Deo solum inimicos nos reddunt, sed hominibus etiam, qui arrogantes & inobediètes iniquo animo ferunt. Sequitur iustitiæ pars quarta, quæ Veritas, seu ueracitas appellatur: quam Plato habitum rectum in affirmando, negandoq; definit. Hæc cū in hominum commercijs cernatur, omnino necessaria est & ad societatem, & ad uitæ tranquillitatem: qua qui præditi sunt, ueraces, ac ueritatis amatores uocantur. Ut enim ueritas cõmuni nomine dicitur, consensus quædam rei intellectæ cum ipsa intelligentia: ita uirtus ea animi, qua & uerum dicimus, & nihil falsum simulamus, ueri-

L

146

tas seu ueracitas nominatur. Eadem si negotijs contrahendis accommodetur, fides dictorum & factorum erga homines, à Cicerone in Officijs appellari uidetur. Atq; uirtus hæc iustitiæ propterea coniungitur, quòd qui eam rectè in omnibus actionibus seruarit, suū cuiq; reddere, quod iustitiæ munus est, uidetur. Contrà, is qui mentitur, uel simulator est, cum debitam alijs fidem non seruet, iniustus est. Quapropter uirtuti eidem contrarium est Mendacium, id est falsitas, aut in sermone, aut in actione: itemq; Simulatio, quam Græci *εἰρωνία* appellant. At mendacium quidem, ut de illo primum loquamur, præterquam quòd Deo, qui ueritas ipsa est, displicet: societati hominum maximè aduersatur. nam qui mentitur, præsertim si eo noceat cuiquam, humanæ congregationis fidem peruertit, ac uiolat. Ex quo fraudes, periuria, dolus, testamentorum suppositiones, fidei uiolatio, innumerabiliaq; alia uitia oriuntur, quæ magna inter homines dissidia odiaq; seminant. Hoc est illud, quod Demetrius à quodam rogatus, quæ poena digni essent mendaces? respondisse fertur: Vt ne dicentes quidè uera, digni fide haberentur. Itaq; ut ueritatem in dictis, factisq; omnibus seruare, iustitiæ officium est: ita uelle mentiri, iniustitiæ. Plato in politia non minus iniustum esse inquit, quencūq; mēdacio fallere, etiam si hostis sit, quàm factò aliquo lædere: cum fides illi contraria, non modò singulas ciuitates contineat, sed hostes etiam ipsos, inter quos iura aliqua seruantur: quæ qui uiolat, sedifragus & perfidus censetur. Iam uerò Simulatio non minus uitiosa est, cum eius quasi forma quædam sit: quæ

Theo-

Theophrasto in libello de Typis moralibus, fictio uerborū, factorumq; mala esse dicitur. Vt si quis nihil eorū quæ agat, fateri uelit: uel si agnita etià deneget & occultet: si præsentè laudās, absens uituperet. Hæc cū bono alieno repugnet, cui iustitiæ fauet, uitium est illi cōtrarium. Et quauis ad eam excusandā Socrates alicuius esse momenti uideatur, & quòd is iustus iudicetur, & quòd ea uti frequēter sit solitus: nō tamen uitio iniustitiæ caruit, cū detegendæ aliorū ignorantia, nō docendi causa, nihil se scire fassus, eos, ut sibi ipsis repugnarent, adducebat. Quò fit, ut bonū si ad finem simulatio referatur, rectaq; de causa occultare alijs cōsilia nostra uelimus, uirtus etià sit, ac prudētiæ maximè cōiuncta. Huius generis sunt, simulatæ ducū fugæ in prælijs, ut spe uictoriæ hostes in locū iniquū descēdant, pugnādīq; faciāt potestatem. Sed hæc de re in Prudētiæ officijs explicādīs tractauimus. Postrema omnium iustitiæ partium est uindicatio, per quā (ut Cicero definit) uis, & iniuria, & omnino quidquid obscurū est, defendēdo, aut ulciscēdo propulsatur. Hæc ipsa ille, libro primo Officiorū, nūquā esse uendū docet, nisi simus iniuria lacepsiti. Duo enim iniustitiæ genera ponit: unū eorū qui iniuriā inferāt, alterū illorū qui patiātur. quorū is qui se minimè defendat, nec lædētī obstat non minus in culpa esse illi dicitur, quàm si parentes, amicos ac patriam deserat. Quæ profectò sementia, præter id quod nostræ religioni est contraria, quæ nos æquo animo iniuriam ferre iubet, à magnis etià philosophis improbat. Nam & Plato in libris de Rep. & in Gorgia, melius esse iniuriā pati inquit, quàm facere: idemq;

L 2 Aristo-

Aristoteles in quinto de Moribus libro confirmat, quoniam uidelicet inferre alicui iniuriam non sine iniustitia, pati uerò etiam iustissimè licet. Ex quo intelligitur, æquo animo iniuriam iusto homini perferendam, nec ledenti resistendum: nisi uim ui repellere, non animo infesto illi nocere uelimus. Nam si nocendi cupiditate ledenti obistere, uel referre iniuriam conemur, non iusti, ut falso Cicero putauit: sed æquè iniusti, ac lesores ipsi erimus. Quocirca ex eadem hac iniuriæ perpeffione, quam ille animi deiecti esse putauit, præstâtissima quedam uirtus Patiëntia proficiscitur: de qua deinceps differemus, cum ad tractationem de fortitudine fuerit peruentum. Inde etiam Carneadem Academicum in illa nobili oratione, quam Græciæ nomine legatus in Romanorum senatu dicitur habuisse pro iustitia, et contra eandem, errasse perspicitur: sicuti contra ipsum, ac Cicero nem, Lactantius scribens contendit, dum iniuriam homini iusto ulciscendam, nisi uellet esse iniustus, assererat: Sed quo pacto id uerum esse possit, non uideo: cum in eo solum qui iniuriam facit, ab eo qui ulciscitur, differat, quòd ille prius iniustus fuit, quàm hic. cætero qui tamen uterq; nocendi alteri animum habuit, id quod iniustitiæ proprium est. Verùm hæc satis de ijs iustitiæ partibus dicta sint, quæ naturæ subijciuntur: nunc ad reliquas ueniamus.

De reliquis iustitiæ partibus, ac primò de gratitudine. Cap. 14.

Reliquæ iustitiæ partes, quæ superioribus annexuntur, sunt, Gratitude, liberalitas, magnificentia,

tia, amicitia: de quibus omnibus, quoniam longiori tractatione opus est, sigillatim differemus. Gratitude, seu gratia, ut ab ea primùm exordiar, à Cicerone definitur ea, in qua amicitiarum et officiorum alterius memoria, et alterius remunerandi uoluntas cõtinetur. Eadem autem in accipiendo uersatur potius, quàm in dando: quoniam qui dat, liberalis esse uidetur: qui accipit, gratus, si libenter beneficium collatum accipiat, et referre uelit. Ideoq; tota gratitudinis actio in reddendo, nõ in dando, accipiendouè consistit. Cum enim hominis uita mutuo adiumento indigeat, si quid gratis ab alio quisquam accipiat (nam acceptionis eius quæ per emptionem fit, diuersa ratio est) grato quoq; animo id debet compensare. Ergo primùm grati hominis officium est, ut libenter beneficium accipiat, referatq;. Vnde Senecæ nostri illud: Si uis reddere beneficium, accipe benignè.

Nam si cupiditate retinendi eius quod datur, accipiamus, nec in reddendo animi gratia respondeat, non reddere beneficium, sed debitum soluere uidebimur. Quocirca necessaria est utriusq; benignitas, et dantis, et accipientis: illius quidem, ut sine spe remunerationis, aut commodi sui donet: huius autem, ut animo prompto accipiat, cupiatq; cum primùm possit, par pari referre: uel si gratior esse uelit, cum fœnore etiam maiori, ut boni agri fructum uberiorem officij collati proferre. In quo tamen cauendum est, ne tardi admodum, ac duri in gratificando simus: ne in hoc maximè uideamur ingrati, quòd quasi extorqueri beneficium à nobis non possit, ne uè obliuioni benignitatem tradamus. Quod poeta

Ouidius præclare admonet:

Gratiâq; officio, quod mora tardat, abest.

Nec uerò adeò in reddendo beneficio celeres simus, ut quasi ere alieno cōtinuò dissolui uelimus, nullâq; grati animi memoriam retineamus. Qui enim reddere festinat, ut idem ait Seneca, non habet animum grati hominis, sed debitoris: & qui nimis citò cupit reddere, inuitus debet: cū eo maximè ingratus sit, quòd inuitus compēset beneficiū. Quamobrem grati hominis est, si cū uel reddit officii, parum se reddere pro accepto putet: uel plus etiam ei addere cupiat, quanquā id minus sit, quod acceperit. Hoc solet arctissimè homines hominibus conciliare, estq; magnum generosi animi signum: quale in Aenea eleganter depinxit Vergilius,
Non opis est nostræ Dido. —

Dij tibi, si qua pios respectant numina, si quid
Usquam iustitiæ est, & mens sibi conscia recti,
Præmia digna ferant. —

Hinc magna dubitatio nascitur, nunquid referendæ gratiæ officii, eius qui accepit utilitate, an illius qui dedit beneficio ponderandum sit? Nam si referas plus quam acceperis, iniquo fortasse animo id ab altero accipietur, cum se uideat à te superatum: uelle autem plus reddere, per grati animi est. Ideo, ut præclare Aristoteles, tantū erit reddendum, quantū acceperis: aut eo interdum plus, si commodè collocari uideas. Est etiam hic aduertendū, ut quod danti redditur, utile ipsi sit, iusteq; detur, nam si uel ei sit incommodum, uel iniuste tribuatur, in uitium potius incidet. Sed huius rei explicatio in translationem

de Li-

de Liberalitate differenda est. Gratiæ contraria est Ingratitudo. Eadem autem est, cum uel collati beneficii sumus immenores, uel cum inuiti gratiam referimus, uel pro officijs malum reddimus. Totidem enim modis ingratus est aliquis, quot gratus, si officijs commemoratis contrariæ opponantur actiones. Est uerò ingratitude uitium deterrimum, & charitati hominum mutue contrarium. quoniam ingratos non minus odio habemus, quam aduersarios: cum ijs malè uelimus, quòd nulla de causa uel beneficijs prouocati, nobis aduersentur. Cōtra quos bene in Asinaria Plautus:

Ingrata, atq; irrita esse omnia intello,

Quæ dedi, & quod benefeci. at posthac tibi

Malè quod potero facere, faciam:

Meritoq; id faciam tuo. —

Malè se inquit illi cupere, idq; ipsius merito. Siquidem ingrati homines nō ab ijs solū quibus sunt ingrati, odio habentur: uerumetiā ab alijs, qui eos ueluti pestem deuitant. Ut enim foeneratori nemo putat gratiam habendum pro collato beneficio, cum suo id commodò faciat: ita hominem ingratum, quòd commoditati suæ tantum studeat, nemo posse amicū esse existimat, nemoq; bonum uirum esse censet. nisi fortè Pop. Rom. laude dignum putemus, cum Scipionem Africanum, Nasicam, Halam Seruiliū, homines de rep. bene meritos, aut afflixit, aut in exilium relegauit. Et ne plura huius uitij exēpla producam, sæpe Deus Israelitico populo ingratiudinē exprobrās, manifestè nos docuit, tāto esse magis illam fugiendā, quanto maiorem debite gratiæ obliuio-

nem afferat. Nam ut agro sterili nemo semen temerè committit, quòd nullum inde fructum sperat: ita hominem ingratum nemo uult beneficijs ornare, ne totum id amittat, quòd elargiatur, neue oleum et operam (quòd aiunt) perdat. Sed hæc hæstenus de Gratiitudine: nunc ad Liberalitatem ueniamus.

De liberalitate. Cap. 15.

Liberalitas, quæ alio nomine Beneficentia uocatur, adiuncta est iustitiæ: quòd nemo esse liberalis possit, quin idè sit iustus: nemoq; auarus, quin iniustus. Hæc definit Aristoteles, mediocritatem in erogando et accipiendo positam, circa rem pecuniariam. Plato uerò habitum, qui in querendis erogandisq; pecunijs decorum seruet. Sed nos melius liberalitatem uirtutem esse dicimus, qua quis pecunias comòdè et honestè largiri possit. Hæc enim in dando, non in accipiendo, aut accepta seruando consistit. Idcirco libenti animo debet omnia largiri liberalis uir, cum uirtutis habitus iucundam gignat actionem, uirtusq; semper uoluntaria sit. Et quanquam liberalitas nullam habere debiti rationem uideatur, qua propter iustitiæ adiuncta sit, tamen id illi conuenit cum hac, quòd ut iustitia pertinet ad alios, ita quoq; liberalitas: et ut illa sese ad multos diffundit, ita hæc eadem. Quocirca huius potissima radix est in uoluntate: cum liberalitas omnis usq; ad eò uoluntaria esse debeat, ut si nõ sit, ne liberalitas quidem dici possit. Finis præterea illius idem ab Aristotele statuitur, qui uirtutum aliarum, id est honestas: à nobis tamen Deus, et eius præcepta: quibus si pareamus, ueram liberalitatis uirtutem nascemur.

discemur. Quo nomine hanc inter duo uitia extrema, sicuti uirtutes alias, ponit Aristoteles: auaritiã et luxum, seu prodigalitatẽ. De quibus nos, explicata liberalitatis ratione, deinceps disseremus. Cum ergo liberalitas ad hominum aliorum utilitatem referatur, totaq; ipsius uis in dãdo uersetur, multas habet, ut ait M. Tullius, cautiones. Quarum prima est, ut sine molestia demus: quando in hoc potissimum libera uoluntas exigitur. nam si quis, ut uitet turpitudinẽ, id elargiatur, quòd alioqui non erat daturus, minimè dicendus est liberalis. Secunda uerò, ut in beneficio conferendo uitemus, ne plus illud ei noceat, in quem collocatur, quàm profit. ut si sceleratis hominibus multa largiamur, quæ ipsi in suã, aut in aliorum perniciem conuertant. Tertia cautio est, ne iniustè quicquam ab alio capiamus, ut alijs demus: ne in pessimum iniustitiæ uitium incidamus. Itaq; nostris ex rebus largiendum est, quidquid dederimus, non ex alienis: cum iusta liberalitas nemini nocere debeat. nam si uel danti sit incommoda, non minus erit uitiosa cum nos bonis necessarijs priuemus, ut benigni erga alios simus. Quam ob causam uidendum est, ne plus quàm opes nostræ patiantur, largiamur: neue profusi, ac immoderati simus. Postremò nihil cuiquam, nulla eius dignitatis habita ratione, tribuemus: nec quibusuis, aut quæcumq;, aut cum non oportet: nec spe lucri, ne uirtutis huius officium malè pereat, nosq; iniusti efficiamur, dum maxime liberales esse studemus. Sed cum harum omnium cautionum obseruatio ex recto rationis iudicio nascatur, nec actionum singularum certa reddi ratio possit:

cauendum est in omnibus, ne modum iustitiæ excedamus, ne uic quidquam agamus, cuius poenitentia postea ducamur: cum uirtutis actiones uoluptas, uitij autem dolor sequatur. Recta enim ratio, quæ actionum bonarum est iudex, liberalitatis etiam officia perpendit, & examinat. ut si quis esse liberalior uelit, quam propria facultates permittant, cum ratio sui esse profusum, atq; imprudentem conuincit. Euripidem Archelao regi dixisse, inquit Plutarchus, se pauperem illi diuiti nihil uelle donare, ne imprudens iudicaretur; ne uic eo dono aliud maius uideretur ambire. Id ipsum quotidie in hominum uita cernitur: uulgariq; dicto iam circūfertur, pauperis & egeni hominis donum maiorem officij gratiam expostulare. Ex his fortè aliquis addubitet, nunquid egeni homines esse liberales possint, cum in tribuendo liberalitas consistat, hiq; illam exercere nequeant. Sed uerè quidem illis uti liberalitate posse, nihil obstat: cum in omni uirtute nō minus agendi uolūtas, quam factum spectetur: & qui sola est uoluntate liberalis, reuera etiam talis est, quamuis id quod animo cupit, opere non possit exequi. Ergo ij uerè liberales & animo & re sunt, qui cumq; non donandi cupiditate, quales sunt multi, sed iudicio donant: ac tribuere possunt, nō cuiuis, sed egentis: nec ubicumq; aut semper, sed cum res, locusq; postulat. Huiusmodi paucos liberales inueniri, non dubito. Sed uera profectò uirtus non hominibus, sed recta ratione erit ponderanda. Nec enim uerè liberalem Alexandrum esse unquam putauī, cum ut suis daret, alios spoliabat: non Iulium Cæsarem, non alios, qui popularem

gratiam

gratiam ambire, non uera uirtutis munus obire uoluerit. Nec illi rursus, qui multa suarum rerum incommodo largiebantur, modò egenis ac miseris succurrendum putarint, uitio prodigalitati notandi sunt: cum nullus sit liberalitatis modus, si id rei postulet necessitas. Eiusdem enim est uitij, ut Alexander idem aiebat, nihil prorsus dare, atq; ei dare cui non oporteat. Et enim si diues sit is, cui dederis, tu uerò pauper, ad usuram dare uideris: si ambo diuites, ambo opulenti, ambo foelices, etiam cum das, uicem repetere putaris. Ex quo fit, ut si animo ingrato, utilitatisq; spe allecto dederis, liberalis non sis. Itaq; uera liberalitatis est, non solum eo modo, quo diximus, donare: sed egenis etiam, & illis, à quibus nihil speres: idq; ut Deo placeas, ac iuri humanitatis inferuias. Hoc Tobiam facere solitum, sacræ literæ testantur: quòd is omnia penè bona in captiuis redimendis, miserisq; iuuandis consumeret. Idq; Gilliæ cuidam Agrigentino, probo quidem homini, ac diuiti facultatum, memorie proditū est: quòd is omnes suas opes egenis, & hospitibus impertiret. Hinc etiam dubium alicui fortasse uidebitur, cur nos hic liberalem sua bona profundere uelimus: cum supra liberalitatē maiore, quam pro cuiusq; opibus, debere esse negauerimus. Duplicē liberalitatis uim esse, intelligendū est. unā, qua solū beneuolentiæ causa, nō habita egestatis ratione, damus cuiquā: quæ Ciuilis appellari potest, quòd inter ciues exercetatur. alterā, quæ in subleuandis egenis, propter humanitatis ius, Deiq; præceptū uersatur: quæ ἐλεημοσύνη Græcè, Latine benignitas nominatur.

Harum

Harum quidem illa maior esse, quam opes sinant, non debet: exercendaq; semper ijs omnibus modis est, quos hactenus præscripsimus. hæc contra benignior cum sit, nullam mediocritatem requirit: sed eo est perfectior, quo largior in egenos fuerit. Nec tamen omnia sic uolumus profundi, ut uxor, liberi, domestici, familiaq; tota bonis necessarijs priuetur: neq; enim id Deus postulat. sed ijs potissimum hoc præcipitur, qui nullo sunt alendæ familiæ iure astricti: quiq; paucis contenti, domi uiuere, reliqua uerò alijs dare Dei causa possunt. Quorum certe benignitas Deo est tam grata, ut uera sit liberalitas, ueraq; iustitia, qua & uitiorum labe purgamur, & æternam foelicitatem consequimur. Sed de hac ipsa, plura Theologi. Propositis ergo liberalitatis officijs, contraria ijs uitia subiugamus, ut tota huius rei ratio commodius intelligatur. Liberalitati Aristoteles duo uitia contraria opponit: auaritiã, quæ in defectiõne est: ac prodigalitatẽ, quæ in exuperantia. Atq; illa quidem, ut ipsemet ait, est tenax pecuniarum cupiditas, quæ suo commodo cuncta metitur, omnibusq; , ac sibi ualde inimica est. Eadem autem duabus in rebus cernitur: ut si minus quam decet largiari, aut si in accipiendo modum non serues. siquidem auarus utcunq; , & quomodo cunq; possit, uel bonis alienis inhiat: ijsq; iam adeptis usq; adeo parcit, ut nec sibi, nec alijs eorum usum aliquem præstet. Quo nomine auaritiæ malum, ut inquit Aristoteles, curari non potest: præsertim si senibus, qui natura sunt ad rem auidiõres, contigerit. Hanc Diogenes morbo a quæ intercutem, quam Græci uocant ὑδρωπικόν, comparabat:

parabat: quod avarus nunquam uel multis opibus expleatur, quodq; ipsius cor perpetua auiditate inflammetur, & angatur. Ab hoc uno uitij genere infinita alia nascuntur, ad quæ homines effrenatæ cupiditatis incitantur: ut rapinæ, cædes, scenora, suppositiones testamentorũ, præditiõnes, bella, contentiones, aliãq; huiusmodi, quæ perpetrare homines spe lucri solent. Indicauit hoc illa scemina Demonica, quæ patriam Ephesum à Gallis obsessam duci eorum Brenno prodidit, ut eius torques aurei, ac monilia sibi darentur. Quam ob causam Timon, is qui μισάνθρωπος ab inhumanitate appellatus est, insatiabilitatem hanc malorum elemēta nominabat, quod ex hac nimia habendi cupiditate, infinita mala exoriantur. Nam omnium profectò cupiditatum finis est, ac modus aliquis, cum rei auiditas expletur. at uerò auaritiã nunquam extinguitur: sed uelut ignis subiecta materia, ita opum incremento magis augetur. Semper ergo turpis est auaritiã, semper abiecta, & timida: quodq; summum est uitium, Deo ingratißima. Et cum tres sint illius partes ab Aristoteles commemoratæ, turpis quæstus, tenacitas, & illiberalitas, quam *νεβουλία* appellat: nulla profectò earundem uacare potest iniustitiã. Nam turpitudinem quæstus iniustam esse, nemo dubitat: cum eius causa quæcunq; , & quomodo cunq; possit, lucrari uelit auarus: ut in sceneratoribus, mercatoribus, piratis, raptoribusq; omnibus cernimus. Tenacitas uerò quamuis non adeo perniciofa est, nihil tamen honestè ac decenter fieri permittit, dum omnibus multo parce re, uel necessarijs etiam. Cuiusmodi est illa senis Plautini

tini in Aulularia, qui ut nihil consumeret, tamen inuentum thesaurum adeò seruabat, ut ei uni totus inuigilaret. Illiberalitas demum magnopere iniusta est, cum nec decorum, nec temporis occasionem, nec rerum honestarum usum consideret, dum parcissima esse uult. Hanc propterea uitæ sordes, ægritudo, pusillanimitas, deiectio animi, immoderatio, uilitas, odium in homines, turpissimiq; affectus alij consequuntur. Auaritia contraria est prodigalitas, quam *αὐωρία* Greci uocant: quæ tametsi uitiosa est, & liberalitati contraria, illi tamen aduersatur. Eadem uerò uitium Aristoteli dicitur, quod ad immoderatè dandum, ac sine causa rationi congruente, hominem inducit. Nam ut auaritia nimia est in accipiendo, retinendoq; semper: ita luxuries in profundendo modum omnem exuperat. Vtraq; uerò ualde uitiosa est, & à ratione auersa. Sed luxuries auaritia est longe commodior, ac liberalitati similior, quoniam alicui prodest: & qui prodigus est, facilius ad liberalitatem reuocari potest, quàm auarus. Quemadmodum in Euangelio, exemplo est iuuenis ille prodigus, qui cum omnem hereditatem excidisset, tandem resipuit, & in patris gratiam redijt: contra uerò diues auarus, inferni poenas non effugit. Porro omnis prodigalitas ex immoderata dandi auaritate proficiscitur: præcipuè in iuuenibus, qui rerum ignari, nullis sumptibus parcunt, neq; antè se colligunt, quàm egestatis ui cogantur. Quapropter uitium hoc solum ipsi prodigo incommodum est, non alijs, in quos beneficia conferuntur. Nisi fortè ab alijs rapiamus, quod alijs sit dandum, tunc enim duplici de causa peccatur:

peccatur: & quòd nobis ipsis, & quòd alijs affertur incommodum. Hinc perspicuum est, multa prodigalitati uitia esse cognata: quæ prodigus non committeret, si bonis moderatè uteretur: ut sunt, libido, cupiditasq; rerum multarum, de quibus suo loco dicemus. Exposita uitiorum liberalitati contrariorum ratione, ad magnificentiam nos conuertamus: quæ quamuis à quibusdam fortitudini subijciatur, propriè tamen liberalitati annexenda est: quoniam non ad animi magnitudinem, in qua cernitur fortitudo, sed ad actiones magnificas refertur. Itaq; magnificentia liberalitati debet coniungi, cum circa idem subiectum uersetur: non magnanimitati, seu fortitudini, à qua suam originem deducit. Eadem præterea Ciceroni definitur, rerum magnarum & excelsarum, cum animi ampla quadam & splendida propositione, agitatio, atq; administratio: magnificus uerò is, qui magna & admiranda faciat. Quales sunt ij qui templà edificant, familiam alunt amplissimam, egenis omnibus subueniunt, eiusmodiq; alia tum commoda, tum magna administrant. Ex quo sequitur, ut cum magnificus largitionis magnitudine excellat, nec magna solum animo comprehendere, sed exequi etiam debeat, pauper esse non possit, ut Aristoteli placet. Quapropter illam regibus, principibus, uirisq; amplissimis tantummodo concedit. In qua tamen modum, ut in liberalitate, seruari iubet, ne opes exinaniantur. Sed ut hanc nos Aristotelis sententiã examinemus, uidendum est, nunquid magnificentia uerè diuersa sit à liberalitate: an cum eadem confundenda, cum circa subiectum idem uersetur. Equidem hoc unum magni-

magnificum à liberali differre arbitror, quòd amplior sit largitio in magnificentia, quàm in liberalitate. Officia uerò uirtutis utriusq; omnino eadem sunt. Et qui liberalis esse uult, animu magnifici debet habere: et qui magnificus, liberalis. Quamobrè una uirtus erit utraq; nisi quòd liberalitas, si minus demus, uocetur: magnificentia, si plus. Ceteroqui uoluntas benefaciendi, conferendiq; beneficij cautio, et ratio eadem est. Nec enim Gillias ille Agrigentinus, quem supra commemorauimus, dum egenis et hospitibus fortunas omnes suas communes faciebat, magnificus potius, quàm liberalis fuit: si eius animum consideremus. Nec Alfonso decimus Hispaniaru rex, is qui tabulas Astrologicas scripsit, nostrisq; leges tulit, magnificus magis dici, quàm liberalis debuit: dum in omnes sibi subditos largissimus erat, dum templa amplissima et ornatisima extruebat, ciuitates donabat, ac imperatorem Constantinopolitanum à Sultano captum ingenti aere solus redimebat: cum id quòd prius illius uxor ab alijs Christianis principibus collegerat, ipsis reddi iussit. Quòd si ergò magnificentie ac liberalitatis eadem ratio est, idemq; officium, si animum benefaciendi spectemus, ne beneficij magnitudine commoueamur: certè commodius erit, ut una statuatur uirtus beneficentia, quæ prout multa, paucaue largiamur, uel intendatur, uel remittatur. Quòd etiam ex magnificentie uitijs contrarijs confirmari potest, nimirum ex *μνησκολία*, id est paruificentia, (ut ita dicam) et *βαρυσσία*, id est profusione immoderata. Quarum illa quidem auaricie affinis est, hæc uerò prodigalitati. Nā qui

auarus

auarus est, idem etiam in sumptu est timidus ac parcus: quòd ex paruificentia nascitur. qui autem profusus, idem quoq; prodigus dici potest: cum temerè, dum opus non est, multa immoderatè consumat. Hæc igitur habui, quæ de Liberalitate dicerem. ueniamus ad amicitiam.

De amicitia. Cap. 16.

Postrema omnium iustitiæ partium est amicitia, cuius explicatio, cum longam tractationem requirat, breuissimè est à nobis comprehendenda. Amicitia à Cicerone definitur, uoluntatum, studiorum, sententiaruq; summa cõsensio: quæ ab amore hominum naturali, quo cuncti inter se mutuo copulatur, exoritur. Hæc iustitiæ coniuncta esse dicitur: quoniam ut debitum creditori, ita nostro generi beneuolentiam debeamus: et qui odio alios habeat, iniustus et inhumanus censeatur. Quo fit, ut omnibus animantibus beneuolentia erga suum simile ingenta à natura sit: eaq; hominibus præsertim, qui nõ ui solum nature, sed Dei etiã præcepto sese mutuo debent diligere. Quocirca rectius amicitia Aristoteli dicitur beneuolentia quædam, minimè latens in animorum affectione: quoniam uidelicet necesse est mutuo sese homines amare, idq; minimè latenter, ut uera existat amicitia. Vnde nec in belluis amicitiam ille ponit, sed beneuolentiam: quam itidem animatis solum rebus attribuit, nõ anima carentibus, in quibus est solum sympathia, et similitudo. Quapropter hi sunt amoris gradus unicuiq; rei à natura constituti, ut inanimæ res mutua sympathia conferuentur: animantia bruta, beneuolentia erga suum genus: homines non tantum ijs omnibus, sed amicitia

¶

quoq;

quoq; quæ cum ratione ac uirtute coniungitur. Porro sedes amicitiae quamuis in appetitoria facultate ponatur, rationi tamen adhaeret: quod amicitia non impetu cupiditatis naturalis, sed ratione moderanda est, quæ illam magis confirmat. Quo nomine magnum amicitiarum est discrimen, magnaq; uarietas, cum non omnis beneuolentia ueram efficiat amicitiam: nec quicumq; amat, uerus sit amicus. Triplex enim est genus eorum quæ amantur, uel iucundum, uel utile, uel honestum. Iucundum quidem, & honestum, ueluti finis expetitur: quoniam alijs honestas, alijs uoluptas magis probatur: utile autem nunquam propter se ipsum, sed ob aliud diligitur. Hinc oritur triplex amicitiarum genus (nam ab amore amicitia nascitur, & amorum discrimen differre amicitias facit) unum eorum qui uoluptatis causa amant, ut pueri & adolescentes: alterum illorum qui propter utilitatem, ut mercatores, atq; adeo ij omnes qui spe lucri deuincti inter se sunt: tertium deniq; eorum, qui sola honestate sese diligunt. Ex his omnibus nullum est ueræ amicitiae genus, præter illud quod honestate conciliatur: reliqua uerò duo ficta sunt, facileq; dissoluntur. Nam qui uoluptatis causa diligit, eadem expleta, satiatur, ac deficit: qui uerò utilitatis, hac adeptæ, frigescit. at qui honestatis nomine colit amicitiam, is constans, is uerus amicus est: qui non modò in hac uita amare nõ desistit, sed post mortem etiam. ut apud Ciceronem Lælius, erga demortuum Scipionem fuisse se fatetur. In hac autem perfecta amicitia, quam sola parit honestas, multa spectanda sunt, quæ in uulgari beneuolentia desunt, quæq;

quæq; amorem maximè confirmant. Primum, ut amicitia inter bonos sit solum, quando ipsa nascitur ex uirtute: quæ cum in prauis hominibus non sit, horum profectò beneuolentia non amicitia, sed coniuratio, ut ait Cicero, dicenda est: ijs siquidem non honestatis, sed aut uoluptatis, aut sui commodi causa copulantur. Huius generis illi erant, qui cum Catilina coniunctissimè uixisse à Sallustio dicuntur: itemq; grassatores, ac latrones omnes, qui inter se societate deuincti sunt. Præterea cum in amicitia animorum summa consensio postuletur, amicitq; sibi Platonis præcepto debeant æquè bene uelle, non potest illa nisi inter æquales ac similes existere. pares enim cum paribus, ut in prouerbio est, facillimè congregantur: & amicitia plerunq; ex morum ac uitæ similitudine, æqualitateq; nascitur. Nec uerò inter principes ac subditos, aut inter summos & infimos, amicitia uera esse potest: cum neq; ipsorum æqualitas, neq; similitudo sit aliqua. Certè in hoc est uirorum principum conditio planè miserrima, multumq; deploranda, quòd nulli magis adulatorum illecebris irretiuntur, fallunturq; quàm illi: dum ne desipere quidem unquam, ac ludere possunt, quin ab alijs id quasi prudentissimè factum laudetur. Nec minus miserij sunt, què, eorum uoluptati inseruientes, seq; ipsi deuinctissimos fingentes, seruitutem abiectissimam seruiunt. Spes nimirum lucri eos obcæcat, fauoris spectatio delectat, superba beneuolentia tenet suspensos, quousq; magno suo malo poenas stultitiæ suæ pendant. ut præclare Horatius,

Dulcis inexperitis cultura potentis amici,

Expertus metuet.

Ergo cum æqualis officiorum gratitudo, æquales uoluntates, ac uitæ æqualitas inter maiores atq; inferiores non sit: relinquitur sanè, amicitiam inter eosdem esse nō posse, in qua nihil prius est, quàm ut æqualitas animorū sit. Est & aliud in amicitia præceptū, idemq; à magnis philosophis traditum, & experimento cōfirmatum, amicitiam ueram inter plures esse non posse: quia, ut fluiuius, si multos in riuulos diducatur, angustior, minorq; fit, ac tandem exinanitur: ita qui multis amicus esse cupit, neminem diligere rectè potest, nunquamq; fidus aut constans amicus erit. Eo fit, ut pauci ueri amici ab antiquis celebrentur, paucioresq; nunc sint: præterquam illa apud omnes celebrata amicorum paria, Thesei & Pirithoi, Achillis & Patrocli, Orestis ac Pyladis, Pythiæ & Damonis, Epaminondæ ac Pelopis: Davidis ac Ionathæ, quos Sacræ literæ plurimum amicitia nomine cōmendant. Attamen nec amicitiam multorum ita fugiendam arbitramur, ut amicum unum, reliquos inimicos habeamus: sed quod in amore magnam cuiusq; habere rationem oporteat, neq; omnes ex æquo diligamus. Nam unum semper nobis deuinctissimum, quasi nos ipsos, habebimus: reliquis uerò tantum bene uolumus. ut de Scipione Africano dicitur, qui nunquam è foro domum prius redibat, quàm alicuius beneuolentiam sibi conciliaisset. Sed quoniam de amicitia multa uerba facimus, nec satis adhuc eius discrimen docuimus, diuersos esse amoris gradus inter homines putandum est, quos naturæ uel quadam

tueri,

tueri, colereq; debet. Primus est parentum ac filiorum, secundus fratrum & propinquorum, proximus beneficorum ac ciuium, postremus hominum omnium. Sed his omnibus uera amicitia longè antecellit, quæ uel parentum amorem sæpe superare solet. Cum amicum pro amico libèter mortem subire uoluisse legamus, ut de Damonæ ac Pythiæ Pythagoricis memoriæ proditiū est: quorum alter cum mortis uadimonium pro altero ad tempus constitutum suscepisset, alterq; ut amicum illo solueret, ad idem tempus rediisset, sese morti animo libèti obtulit. Hoc ipsum de Pylade atq; Oreste narrat poetæ, qui apud Tauricam Dianam enixè de morte subeunda contendebant. quod Ouidius de illis cecinit eleganter: Ire iubet Pylades charum periturus Orestem,

Hic negat, inq; uicem pugnat uterq; mori.

Nec uerò hanc tam raram, tamq; præstantem amicitiam facile reperiri putamus, quæ longo amoris usu confirmari debet: ac priusquàm ad eam perfectionem perueniat, multi (ut ait Aristoteles) salis modij sunt nobis edendi. sed nos perfectam, ueramq; amicitiam describimus. In eo uerò cuncti sic præcipiunt, ut initiò tardi ad amandum simus, contineamusq; impetum cupiditatis: ut perfectis illius, quem diligimus, moribus, nos eidem astringamus, ne magis impetu quàm consilio fieri amici uideamur. Amicos enim, nō quoscunq;, ut rectè Isocrates: sed optimos ac probatissimos deligere debemus. Initia autem iam amicitia, efficiendum cūprimis est, ut constantes simus, ne more puerorum facile diligamus, citoq; amicum deseramus. Vt enim nemo prudēs de rebus du-

bijs quicquam statuit, donec id habeat perspectum: ita nulla incunda est amicitia, quam non diligens examinatio præcesserit, quæ et amoris impetum moderetur, et benevolentiam diu conseruet. Porro in amicitijs vitandæ sunt semper contentiones, ac dissidia, itemq; amicorum contemptus: ne quod nimium familiares ij sint, consuetudo pariat contemptum. Vnus itaq; sit semper amicorum animus, una uoluntas, unaq; in omnibus consensio, ne ex amicis nostra culpa fiant inimici: qui plerunq; solent infestiores esse alijs. Nec uerò in omnibus obsequi, moremq; gerere amicis debemus, præterquam in bonis, ne participes eorum malitiæ simus: sed à malo eos instituto reuocabimus, rectisq; consilijs temperabimus, ne amici causa uirtutis officium deseramus. Amicis enim, ut uulgari etiam dicto circumfertur, parendum est, sed usq; ad aras. Quod si uerò eueniat, ut amicus à proposito nequeat abduci, eiusq; causa peccare necesse sit, ei minimè assentiendum est: et ut Cato rectè monebat, amicitia eiusmodi paulatim dissuenda, non discindenda est. Totam ergo benevolentiae coniunctionem honestate metiri oportet, non impetu, aut utilitate: semperq; amico parendum est, nisi turpe ac uitiosum sit illud, in quod adducimur. Nulla enim est, ut ait M. Tullius, peccati excusatio, si amici causa peccaueris. Iam cum amicos idem, si fieri possit, sentire uelimus, dubium adhuc est, uter suorum debeat plus amare, aut in quo amicitia uis magis cernatur. Certè, si Aristoteli credimus, in eo potius sita est amicitia, ut quis amet, quam ut ametur. Nam qui, dum

amatur,

amatur, minimè redamat, nō amicus, sed beneuolentiæ simulator est. Quapropter æquam utriusq; beneuolentiæ esse debere Plato iubet, ut nemo alterū amet plus, quam alter. Quod ipsum sacrarū literarū oraculo præceptū nobis est: Diliges proximū tuū, sicut te ipsum. Sed de amicitia hæc quidē hactenus: de qua Plato, Aristoteles, Cicerog; multa accuratè disputāt. Amicitia cōtraria est inimicitia, qua nihil humano generi perniciosius, nihil Deo magis ingrātū est. Ut enim omnia amicitia conseruātur, ita odio dissoluūtur ac pereūt: et qui alijs inimicus esse uult, is omnē humanitatē deponit, belluisq; ipsis detestabilior est, quæ mutuā sui generis beneuolentiā nūquam uiolāt. Timon ille Misanthropos, qui ab omni humanitate dicitur abhorruisse, habere se odio homines aiebat, quod mali esset, ac malos nō odissent: ipse tamē usq; adeo immanis ac sæuus nō fuit, ut apertè suū odiū in homines profiteretur sine causa. Inimicitia autem ipsa exindomita quadam animi cupiditate, duricieq; nascitur, quæ non modò alijs plurimum nocet, sed animum prius ipsum exedit. Et quemadmodū amicitia leni quadā suauitate amicorū animos delinit, et māsuefacit: ita odiū effe-ratos reddit. Quapropter ab eo ingētia mala nascūtur, uitiaq; uix numerabilia. Nec enim Abelē Cainus, ut à nostri odij origine exordiar, occidisset, nisi eū prius odisset nec Sylla et Marius populo Romano clades tātas intulissent, nisi eos inimicitia exagitasset: nec Thomyris Scytharū regina tā crudeliter Cyrū necasset, eiusq; caput in utrē sanguine opletū inclusisset, nisi odio esset in eū effe-rata. Ac ne pluriū exēpla in mediū adducam, odiū sanè

M 4 omne

omne teterrimum uitium est, multorumq; malorum causa. In primis, quia humano generi fit iniuria, dum tui similem odio persequaris: deinde, quod ipse tibi met nocet, animumq; cura ulciscendi, ac sceleris cōscientia torques, id quod te reddit Deo infestissimum. Nam quo pacto te fore illi gratum speres, si eiusdem præceptorū caput, id est charitatem, nō habueris? Bene quidem Ioannes apostolus: Si quis dixerit, quod Deum amat, fratrem autem suum oderit, mendax est. quoniam qui diligit, ex Deo est: qui non diligit, nec Deum nouit. Et qui fratrem suum odit, homicida est. Declinanda est igitur omnis inimicitia, nullumq; nobis infestū esse patiemur, si benignitate nostra leniri, officijsq; prouocari potest. Sin autem malum malo reddere uelimus, nunquam erit odij et inimicitiarum finis. Adde, quod ex inimicis uel hoc utilitatis capi potest, ut rectè monet Plutarchus, quod ab ijs quasi æmulis admonitus, bonitate tua ipsos uincere, ac tibi conciliare potes: quodq; tibi magis illorum causa circumspicies, ne quam ijs maledicendi, detrahendiq; occasionem præbeas. Præcipuè tamen nos ipsi cauere debemus, ne in causa inimicitie simus, ne uel contentione, aut nocumento aliquo quenquam à nobis abalienemus. Est et aliud amicitie uitium contrarium, quod quamuis æquè perniciosum non sit, depriimit tamen animum, seruilemque facit. Idem autem est Adulatio: qua nihil est deiectius, nihil homine indignius. Nā aperta quidem inimicitie monent quodammodo aduersarium, cauereq; sibi eum faciunt: at uerò adulatio, occultum est inimicitie genus, quod ueluti occultus mor-

bus

bus latenter lædit. In adulatione uerò mala hæc, hisq; plura insunt, quod nulla boni maliue distinctio habetur, cum omnia æquè ab adulatore laudentur, siue rectè siue malè agas: quod cuncta in bonā partem conuertantur: quod nihil certò uereq; agnoscas, cum perpetuò decipiaris: quodq; magno tuarū rerum sumptu hæc fiant. Quid enim aliud à te adultores expectant, dum placere tibi student, dum deliria et ineptiam tuam laudant, dum tibi uerbis fallacibus blandiuntur, dum omnia tua probant, nunquid de te rectè sentiunt, aut sincero animo id iudicant? Minimè hercle. Imò uerò id solum, quod Gnato Terentianus:

Omnia habeo, nec quicquam habeo: nihil cum est, nihil deficit tamen.

Ditari ergo tuis bonis cupiunt: et quod peius est, interrim quid sentiant, non tacent.

Est, inquit, genus hominum, qui esse primos se omnium rerum uolunt,

Nec sunt. hos confector: hisce ego non paro me ut irrideant,

Sed his ultro arrideo, et eorum ingenia admiror simul.

Quidquid dicunt, laudo: id rursum si negant, laudo id quoq;

Negat quis, nego: ait, aio.

Postremò imperaui egomet mihi,

Omnia assentari: is quæstus nunc est multo uberrimus.

Quid potest miserabilius excogitari? quàm ita hominem suo sumptu esse alijs ludibrio? aut quid ineptius, quàm alicuius uoluptati inseruire? Miserrima est igitur

M 5 adula-

adulationis seruitus, & ei qui adulatur, & illi cui fit assentatio. Est autem illa, ut Theophrastus definit, consuetudo turpis, ei solum qui adulatur, utilis. Eadem, ex cupiditate, contemptuue nascitur: quoniam utroque modo irridere alios, assentatores solent. Ac cupiditate quis adulatur, cum spe lucri allicitur, alienisque bonis quasi coruus inhiat: contemptu uero, cum te coram laudat, clam uituperat & irridet. Vtrumque sane est ualde uitiosum, ac iniustum: cum ostendere maleuolentiam aperte, sit commodius, quam animo sententiam occultare, alteriusque amicum te fingere. Præclare quidem Diogenes, in adulatione amicitiae nomen esse duntaxat inscriptum aiebat, tanquam in sepulchro: quod ea nihil aliud quam occulta inimicitia sit, que spe lucri amissa aut in rerum difficultate in lucem prodit. Eo fit, ut magna difficultas sit amicum ab adulatore dignoscendi: cum uterque officiosum sese præstet, uterque amicus esse, ac tuis commodis inseruire uelle uideatur. Sed illud est permagnum huius discriminis argumentum, quod amicus non ut placeat, sed ut recte moneat, tibi loquitur, aperteque quid sentiat profert: contra adulator, uehementer te coram laudat, quecumque agas probat, ac ueluti chameleon sese in tuam identidem formam conuertit, nec tibi unquam repugnare audet. Hoc nos bene monuit Pythagoras, qui gaudendum esse potius repugnantibus aiebat, quam assentantibus: quoniam hi magis, quam hostes aperti, essent fugiendi. Sed hac de re plura Plutarchus, in libro de Adulatoris & amici discrimine,

De iniu-

De iniustitia, & eius partibus, deque belli iure. Cap. 17.

Expōita iustitiæ, & eius partium uniuersa ratione, sequitur ut de iniustitia differamus: de qua cum hætenus permulta obiter dixerimus in tractatione de singulis iustitiæ partibus, generatim nunc tota illius uis est explicanda. Iniustitia, ut nomen etiam indicat, uitium est iustitiæ contrarium: & ut hæc suum cuique tribuit, illa contra sibi omnia uendicat, ampliusque sumit quam æquum & fas est. Huic partes tres subiicit Aristoteles, impietatem, auaritiam, contumeliam: nos uero totidem, quot iustitiæ partes sunt. Itaque ut duplicem iustitiam fecimus, unam communem, alteram priuatam: ita his contrarios adiungimus, communem iniustitiam ac priuatam. Item ut communem ipsam, in Legalem & æquitatem partiti sumus: ita etiam iniustitia diuidenda esse uidetur, in legibus contrariam, & iniquitatem. Porro altera priuata iniustitia distribuetur in eam quæ minimè distribuit quod æquum est, & illam quæ quod debet non commutat: quemadmodum iustitia particularis in distributricem, & commutatricem diuidebatur. Præterea ut iustitiæ partes has naturæ subieciimus, religionem, pietatem, obedientiam, ueritatem, gratitudinem, liberalitatem, amicitiam: sic earum unicuique contraria uitia subieciimus, ut religioni impietatem, pietati in parentes contrarium quoddam uitium sine nomine, obedientiæ superbiam, ueritati mendacium, gratiæ ingratiuitatem, liberalitati auaritiam & luxum, amicitiae inimicitiam. Ac de his

anè

sanè uirtutibus, uitijsq; cum multa sparsim dixerimus, nihil est quod explanatione indigere nunc uideatur. Iam cum alias partes iustitiæ commutatricis, quæ hominum consuetudine constant, esse retulerimus, ut emptiones, uenditiones, eiusmodiq; alia: iureconsultis hæc commisi-mus, ad quos tota tractatio hæc spectat: ita nunc illorum deprauationes, uitiaq; eisdem relinquimus. Ex quibus omnibus constat, de uitijs tantum uniuersæ ac priuatae iustitiæ contrarijs, hic esse differendum: idq; breuiter, ne rem latius propagemus. Eadem autem uitia hæc sunt: Legum uiolatrix iniustitia, legali contraria: iniquitas, æquitati aduersa: non distributrix, cum qua pugnet distributiuæ: non commutatrix, cum qua commutatiua. Ergo legum uiolatrix iniustitia est ea, quæ leges & instituta populorum uiolat. eademq; diuersis ex causis fieri potest: uel lucri cupiditate, ut in latrocinijs: uel ex odio, ut in homicidijs, aut quacumq; demum iniuria. Ad quam itidem referri tota hæc iniustitiæ uis potest, quod iniuriam alicui facere legibus prohibemur, eū eius ulciscēde facultas in nullo, præterquam in Deo, aut magistratu sit, qui (ut ait Aristoteles) quasi lex uiua est. Legem uerò qui uolet uiolare, tametsi impune id faciat, Dei tamen iudicium non effugiet, qui malorū omnium est uindex. Quocirca pessimum iniustitiæ genus illud est, nec immeritò à iudicibus, magistratūq; punitur. Et quanquam principes ab eiusmodi legum obseruatione eximantur, utpote qui lex ipsi sint: non tamen proinde statutas à se leges aut uiolabunt, aut uiolari permittent. ut de Zaleuco Locrensium legislato-

re su-

re suprà fecimus mentionem. Huic iniustitiæ generi cō-iuncta est iniquitas, quæ adeò latè patet, ut uitiorū multorum sit comes. Nam & iniqui communi nomine prauī omnes dicuntur: sed ij tamen propriè à nobis hic intelliguntur, qui iudicia, legesue deprauarint, aut ad uiuum (quod aiunt) rescuerint. Tales esse solent uitiosi omnes iudices, quicumq; amore, odio, largitione, numeribusq; corrupti, falsa ferunt iudicia, aut in ijs exequendis acerbi admodum sunt. Cum enim seueri legum uindices, ac uitiorum censors esse uolunt, in uitium crudelitatis incidunt, & pro summo iure, summam, ut ait Comicus, faciunt iniuriam. Manlius Torquatus, is qui filium, uirum fortissimum, quod iniussu suo cum hoste dimicasset, securi percussit iussit, non modò belli ius minime conseruauit, dum filij cæde legem à se latam stabilire uoluit, sed etiam iniustissimus extitit: cum multæ sepe leges ferantur, non ut pœna ab ijs proposita in uiolatoes irrogetur, sed ut eius timore ab aliqua re caueant. Transeo iam ad priuatae iniustitiæ partes, quarū est prima, non distributrix: quæ cum proprio nomine uacet, re tantum intelligitur. Hæc contra quam distributrix, nulla iuris & honestatis habita ratione, quod suum est, nulli reddit. ut si qua in repub. scelerati minimè puniantur, boni uexentur, & à deterioribus affligantur: quod apud Athenienses fieri solere, Xenophō in eorum reip. descriptione testatur. uel si princeps adulatōres & nefarios homines opibus diuet, ornet dignitatibus: probos autem neligat, aut etiam insectetur, atq; opprimat. Huius generis sunt tyranni omnes, quiq; iura omnia per-

uerunt,

uertunt, ac pro libidine sua confundunt, cum ea potius exemplis et auctoritate deberent confirmare. Huic formæ iniustitiæ affinis est altera, quæ quoniam in communi hominum uita, negotijsq; cernitur, commutatrici iustitiæ contraria est. siquidem aut ex æquo quod alijs debet, non restituit: aut nec acceptum reddit omnino. Ab hac rapinæ, furta, usuræ, fraudes, cupiditatesq; iniuste exoriuntur. Et cum iam omnia hominum institutione in potestatem priuatorum uenerint, quæ tamen communia prius fuerant, si quis uelit priuatis quasi communibus uti, aut communibus (quæ aliqua nunc sunt, ut sol, aer, aqua, uis) pro priuatis, iniustissimus profectò sit. Quocirca nihil alienum est usurpandum, nihil ui, fraude uel surripiendum, nihil depositum denegandum, nihil deniq; publicè aut priuatè iniuste capiendū. Contrà qui hæc faciat, iniustissimus planè erit: ac non Dei tantum iudicio, sed hominum etiam legibus damnabitur. Nisi fortè recta ratio differri debitum, aut negari depositum doceat, cum incommodam creditori restitutionem fore putamus: ut de illo præcipi solet, qui commissum alicui gladium iratus repetit: ac de tutore, qui pupilli hereditatem ante maturæ ætatis annos nolit restituere. Sed harum omnium iustitiæ partium una est radix iniuria, ex qua illæ, ut rami, pullulant. Nam quicumq; leges uiolat, uel iniquus est iudex, aut nihil cuiquam dignum pro meritis tribuit: uel in ciuilibus commercijs fidem non seruat, aut aliena sibi bona uendicat, is demum illis infert iniuriam. Superioribus partibus adiungi quoddam aliud genus iniustitiæ potest, quod cæterorum est maximè

mè perniciosum: hoc est, bellum, quo nihil est apud homines seuius, nihil immanius, nihil miserabilius: cum in hoc maxime feris crudeliores simus, quod a hostili odio inter nos soli dissideamus. Bellum autem ipsum summa est animorum abalienatio, summumq; dissidium, quod inter homines esse potest. Idemq; tametsi amicitie contrarium esse uideatur, tamen ab iniustitia potissimum enascitur: ideoq; ad locum hunc eius explicatio pertinet. Nam cum à duobus æquè iuste bellum geri non possit, sed uel ab utrisq; iniuste, uel ab eorum alterutro: fit, ut iniustitia uacare nequeat, quamuis per se neutrum existat, iusteq; possit nonnumquam administrari. Eius uero suscipiendi magna debet cautio adhiberi, ne ad eius seuitiam nostra iniustitia accedat, quæ illud reddat longè deterius. Itaq; bellum qui iuste gerere uolet, in primis cum sibi finem proponat: suscipiendum illud esse, ut in pace uiuatur, non ut humani generis cædem tantummodo exerceamus. Hoc iam sine proposito, causa quoq; suscipiendi eius spectanda est: ne cui bellum ultro indicemus, nisi iustis de causis, ne simul etiam iniuriam inferamus. Iusti uerò belli causæ duæ à Cicerone assignantur. prima, si rebus repetitis geratur: secunda, si sit ante hostibus indictum. Sed hæc mea quidem sententia ueræ non sunt, nisi iustior alia belli causa adducatur. Nā possunt res utring; repeti, aut bellum ante denunciari, nec tamen proinde iusta erit causa. Cū populus Romanus de Græciæ imperio cum Philippo certabat, aut de Hispania cum Pœnis, si nullam habuit causam potiore, cur illis bellum

intulisset, quàm quod ea imperia repetere, aut ijs bellum indicere prius uoluit, iniustus certè fuit. Quocirca iustæ causæ erunt, si uel iniurias ulcisci, uel quod est uobis ademptum recuperare nitamur. Superioris generis erit exemplum: si legati nostri contra ius gentium ab alijs cædantur, aut ignominia afficiantur. ut ij qui à Davide ad Hanonem Ammonitarum regem consolandi eius causa ob patris mortem missi sunt, ac præcis uestibus ad nates, rasâq; barbæ dimidia parte (quod apud illos erat turpissimum) remissi. Cui etiam adiungi aliæ iniuriarum formæ possunt: ut si qua ciuitas, natione, hominum sceleratorum audaciam, & iniuriam alijs illatam defendere conetur. Secundi uerò sunt bella illa, in quibus aut urbes iniuste captas, aut reliqua per uim ablata, restitui nobis uolumus. Cuiusmodi fuisse illa, quæ ab Hispanis olim pro repetenda Hispania magna parte, quæ Iuliani proditione à Mauris fuerat occupata, gerebantur. Cum ergo iusta belli causa intercedat, ut nostra magis iustitiæ ratio appareat, per legatos nostra repetemus, ut per foeciales olim Romani: tum bellum ipsum denunciabimus. In quo quidem gerendo tametsi iniuste fieri insidiæ hostibus uideatur, nihil tamè in ijs est uitij. Quinetiam dum bellum administratur, omnia ferro & incendijs uastare minimè debemus, ut Gotthi olim, barbaræq; nationes solent: sed seruata multitudine, fontes puniemus. nisi fortè id ad eò necessarium sit, ut finis belli alioqui nunquam sit futurus. quod sæpe Deus Israelitico populo præcepit, ut ad internicionem omnes cederet. Semper ergo, nisi res aliter possit, clementia in

deuictos

deuictos utendum est: semperq; ut Romani dicere sunt soliti, oportet,

Parcere subiectis, & debellare superbos.

Satis enim per se truculentum est bellum, etiam si ad illud seuitia nostra non accedat. Ad belli præterea æquitatem, singulorum qui in eo uersantur officia adiungenda sunt: ut ducum, militum, ac cæterorum. Nam duces quidem, ad quos tota belli summa pertinet, temperare sibi cum primis debent: ne dum milites à uitijs coercere uolunt, ijdem sibi nequeant imperare. Alexander Macedonum rex, Dario uicto, eiusq; uxore ac filiabus pulcherrimis captis, ab ijs sese abstinuit, cum ab amicis ad eas uitandas inuitaretur: Turpe esse dicens, uinci eò à foeminis, qui uiros superauisset. Milites autem, qui soli debent hoc pugnandi munere uti, & ad id sunt ex Rep. uniuersa delecti, nihil crudeliter, nisi in ipso conflictu, agent: nihil furabuntur, nulli uim inferent, præterquam repugnanti: & ut ijs diuus Ioannes præcepit, cõtenti suis stipendijs, nemini facient iniuriam. Ad summam, reges ac principes, qui soli ius belli suscipiendi habent, pacem bello quærent, nec nisi coacti ad illud impellentur: ne iniuriam magis ulcisci, resq; suas uelle repetere, quàm inferre alteri, alienaq; rapere uideantur. sed hæc de iniustitia, & eius formis, satis.

De toto genere fortitudinis.

Cap. 18.

Tertium uirtutis genus est fortitudo, ad quam, si cuti ad superiora genera, permultæ uirtutes aliæ referuntur: de quibus sigillatim differemus, explicato

N prius

prius earum toto genere. Fortitudo à multis uariè definitur. ut ab Aristotele, uirtus irascibilis facultatis, qua non facile ira perturbatur: à Platone uerò, habitus, qui timore non perturbetur: à Cicerone, considerata periculorum susceptio, & laborum perperatio. Eadem tamen rectius, uti nobis uidetur, est animi affectio, qua incommoda omnia, damnaq; rerum non in nostra potestate sitarum perferimus, ac negligimus. Huius sedes est, ut omnibus placet, iracundia: quoniam ab eadem excitatur, nec fortitudo esse sine animi concitatione uideatur. Mihi uerò multo magis eorum sententia probatur, qui fortitudinem in uoluntate potissimum statuunt, quòd tota eius uis in dolore perferendo, ac periculis subeundis consistat. Quanquam enim aliqua iracundiæ commotio ad actionem fortitudinis postuletur, eadem tamen est uoluntaria: nec plus efficere illius impetus potest, quam uoluntas, & consilium. Proficiscatur igitur per nos ab utraq; fortitudo, uoluntasq; præsit quasi sessor: iracundia ut equus refrenetur, & ad eius præscriptum moueatur. Huius porrò subiectum sit, terribilium rerum metus: finis uerò non honestas, ut Aristoteli dicitur, sed summum bonum, libro primo statutum. Atque terribilia, ut iam de subiecto fortitudinis agere incipiamus, cõmuni nomine putantur ea, quæ timorem homini iniiciat, propter futuri mali expectationem. Horum cum alia plus, alia minus timoris secum adferant, nõ quiduis terribile fortitudini subiicitur. Sunt enim aliqua, quæ hominis uires omnino superant: ut mors, fulmina, naufragia: quæ qui non timeat, non fortis, sed stolidus est nominan-

minandus. alia uerò nostris uiribus sunt paria: ut pugnae, contentiones, ac pericula mediocria. Ex quibus omnibus hæc tantum fortitudini subiecta sunt, non illa quæ ab homine superari non possint. Quoniam etiam in eisdem periculis recta ratio, quæ uirtutem gignit, præesse debet: fortitudo quoq; ut aliæ uirtutes, in mediocritate timoris & cõfidentie ponitur: ad quorum alterutrum si deflectamus, in uitium incidemus. Quocirca nec pericula sic sunt timenda, ut nimo despondeamus, ijsq; succumbamus: nec ita rursus audacter subeunda, ut insolentes admodum simus: sed medium est semper rationis tenendum, ne in uitium deferamur. His ita explicatis, officia fortitudinis exponamus: suo enim loco de uitijis disputabitur. Ergo cum tota huius uis in rerum terribilium timore cobibendo uersetur, uidendum quidem est, qua ratione uir fortis sese gerat, uel quod sit ueræ fortitudinis munus. hoc enim exposito, de toto eius genere satis disputasse uidebimur. Duo sunt fortitudinis officia, quæ in mediocri periculorum tolerantia cernuntur. unum sustinendi, alterum aggrediendi. Sustinendo quis fortis esse dicitur, si pericula, resq; aduersas æquo animo perferat. Aggrediendo autem, si difficilia, eaq; honesta, Dei causa subeat, nec eis propriam salutem anteponat. Ex his duobus potissima fortitudinis uis est, ut pericula, resq; aduersas toleremus. Ideoq; magno & elato animo uiri fortes esse debent, quando in eo uera fortitudo cernitur, non in uiribus corporeis, in quibus à quibusdam belluis superamur. Ad hanc autem animã

magnitudinem prudentia est, ac periculorum consideratio adhibenda, ne quid impetu aggrediamur, nulla rei habita ratione. Qua de causa in Lachete Pl. to, quantumq; tolerantiã negat fortitudinem appellari debere, præter eam quæ prudentiæ coniuncta sit: quam ipsam propterea timendorum & audendorum scientiam definit, quæ cum in belluis esse nequeat, nec in ipsis erit fortitudo. Hanc nos ad eò perfectam & absolutam describimus, ut uirtutũ aliarum cognatam esse asseramus. Nam cum duplici ratione possit fortitudo omnis cogitari, uel ut est quædam animi firmitas contra omnem metus opinionem, uel ut subita sustinendi periculi tolerantia: illa certè perfecta & uirtutibus alijs ornata est: hæc uerò non item, cum in affectu posita, sine alijs esse possit. Hinc fortè Aristoteles quinque fortitudinis formas esse existimauit: unam ciuilem, alteram militarem, tertiam experimento adeptam, quartam fiduciariam, ut sic dicam, ultimam fortuitam: quoniam uidelicet quæuis periculorum susceptio, perperisq; difficultatũ, his modis fieri soleat. Nam qui pro patria constanter depugnant, ciuilem fortitudinem habent: qui stipendijs conducti in bello, militarem: qui similibus periculorum experimento, tertiam speciem: qui fiducia uincendi, fiduciariam: qui deniq; repentino aliquo casu, fortuitam. Sed harum sanè omnium formarum prima est ueræ fortitudini simillima, quando ab honestate solum, id est patriæ defendendæ studio proficiscitur. Ita fit, ut uerum fortitudinis munus in eo maxime consistat, ut externa bona tam corporis quàm animi præ internis despiciantur, & ut res

magnæ

magnæ infracto firmoq; animo suscipiantur. Nam qui omnia contempserit, dummodo Dei pareat præceptis, uirtutisq; officio fungatur: is facile fortis erit, & quæcumq; quantumuis, ardua sine timore poterit aggredi, ac sustinere. Eleazarus quidem, ut Sacra historia de illo commemorat, cum populum Israeliticum ab hostibus circumuentum, liberare morte sua cuperet, Deoq; obsequium hoc gratissimum exhiberet, armatus in medios hostes irrumpit, ut Antiochum eorum regem, qui in lignea quadam turri elephanti imposita erat, occideret: illoq; cæso, salutem patriæ cum morte sua commutauit. Possemus in hac parte nostrorum exempla complurima proferre, quæ magnam hominum fortissimorum constantiam in periculis testarentur: sed ne historiam potius contexere, quàm fortitudinis officia præscribere malle uideamur, exemplo adducto simus cõtenti. Est & aliud officium fortitudinis ueræ, quod non bellicis in actionibus cernitur, ut superiora: sed in priuatis, in quibus non minus eius uirtuti decet. Idem autem est, aduersas res animo æquo ferre, iniuriam tolerare, cõtstantiam in calamitatibus seruare, animumq; à uitijs immotũ cõtineri. Qua de causa duplex fortitudinis ratio à plerisq; statuitur: una bellicarum difficultatum, altera domesticarum. Vtraq; magnam animi uim postulat, eadẽmque ferè habet cautiones: nisi quòd, dum altera in bello uersatur, alteraq; domi, illa ad patriæ defensionem spectat, hæc ad animi constantiam seruandam. In omni tamen fortitudinis actione non tam aggredi res arduas oportet, quàm sustinere etiam: siue eæ bellicæ sint, siue domesti-

ca. Quæ propter uirtuti eidem partes hæ quatuor adduntur: fidentia, magnanimitas, patientia, constantia. Quarum superiores duæ ad periculorum susceptionem referuntur, reliquæ ad perfectionem. De harum igitur singulis ordine proposito dicamus.

De fidentia, & magnanimitate. Cap. 19.

Fidentia, seu fiducia, ut à Cicerone definitur, est, per quam magnis & honestis in rebus multū ipse animus in se fiducia certa cum spe collocat. Nam cum nos de periculo spem bonam concipimus, facilius quancumq; rem aggredimur, uel sustinemus. Eadem autem non ex impetu, temeritate uel nasci debet: sed ex prudentia, quæ fortitudinis comes est. Prius enim quam ad rem accedamus, iudicio est periculum considerandū: ac si posse à nobis superari uideamus, idq; uirtuti congruit, quanuis mortis periculum imminet, fidendum est, magnoq; animo idem subeundum. Sin autem impar sit nobis, quod imminet, & in honestum, cedere consultius est, quam temerè id aggredi. Itaq; semper ex iudicio debet nasci fidentia, quæ ueluti prima quædam bonæ spei aura, post diligentem rei considerationem aspires, quæq; animum iacentem excitet. Huic cōtraria est Desperatio, quæ quia ex metu nascitur, abiecta & tristis est, de qua cum plura in libro secundo dixerimus, plura hic addere non oportet. Fidentia affinis est magnanimitas, quæ illam quasi promouet, & confirmat. neq; enim satis est rectè cōfidere, nisi animi magnitudine illa fiducia obfirmetur. Eadem autem Aristoteli dicitur uirtus animi, quæ ferre honorem, ignominiam, fortunamq; uel prosperam, uel aduersam possumus. A nobis tamen rectius definitur, amplitudo quædam animi ad magnas res gerendas apta. Quæ cum in rebus arduis tanquam in subiecto cernatur, ab animo excelso, & humana contemnente proficiscitur. Vnde magnanimus, quasi magno animo præditus, nominatur. Huius Aristoteles propriū esse inquit, ut in motu sit tardus ac lentus: ut graui uoce ac sermone utatur: ut collata beneficia se ipso inferiora putet: ut actionibus abiectis sese nunquam applicet: ut ironia quædam animi celsitudinē occultet: ut paucorū familiaritate utatur: ut nulla re indigeat necessaria: ut deniq; nō tam fructuosas, quam amplas opes possideat. Verum hic sane magnanimus non tā uirtutis actione, quam natura & fortuna quædam existere mihi uidetur: id quod cum uirtute pugnat. Ac si uirtus omnis in animo sita est, præsertim magnanimitas: certè magnanimus esse aliquis potest, etiā si uel opibus careat, uel comis ac familiaris in sermonibus sit, uel aliquādo celerius, minusq; grauius, ut rei postulet necessitas, loquatur, & incedat. Vera enim magnanimitas nō in hac simulatione ponenda est, sed in rerum magnarum cōtemptu, atq; in honesta quædam animi celsitudine, non in superba & fastidiosa elatione. Quocirca illa duabus in rebus maxime cernitur: primò, ut id solum quod honestum sit, bonum iudicetur, nec externis fictisq; bonis commoueamur: secundò, ut ab omni perturbatione animus abhorreat, nec timore, cupiditate, alijsq; affectibus languescat. Itaq; uera magnanimitatis uis potius in magnarum rerum contemptione quam in actione cōsistit. Siquidem illam

prospere, uel aduersam possumus. A nobis tamen rectius definitur, amplitudo quædam animi ad magnas res gerendas apta. Quæ cum in rebus arduis tanquam in subiecto cernatur, ab animo excelso, & humana contemnente proficiscitur. Vnde magnanimus, quasi magno animo præditus, nominatur. Huius Aristoteles propriū esse inquit, ut in motu sit tardus ac lentus: ut graui uoce ac sermone utatur: ut collata beneficia se ipso inferiora putet: ut actionibus abiectis sese nunquam applicet: ut ironia quædam animi celsitudinē occultet: ut paucorū familiaritate utatur: ut nulla re indigeat necessaria: ut deniq; nō tam fructuosas, quam amplas opes possideat. Verum hic sane magnanimus non tā uirtutis actione, quam natura & fortuna quædam existere mihi uidetur: id quod cum uirtute pugnat. Ac si uirtus omnis in animo sita est, præsertim magnanimitas: certè magnanimus esse aliquis potest, etiā si uel opibus careat, uel comis ac familiaris in sermonibus sit, uel aliquādo celerius, minusq; grauius, ut rei postulet necessitas, loquatur, & incedat. Vera enim magnanimitas nō in hac simulatione ponenda est, sed in rerum magnarum cōtemptu, atq; in honesta quædam animi celsitudine, non in superba & fastidiosa elatione. Quocirca illa duabus in rebus maxime cernitur: primò, ut id solum quod honestum sit, bonum iudicetur, nec externis fictisq; bonis commoueamur: secundò, ut ab omni perturbatione animus abhorreat, nec timore, cupiditate, alijsq; affectibus languescat. Itaq; uera magnanimitatis uis potius in magnarum rerum contemptione quam in actione cōsistit. Siquidem illam

ex animi robore oriri semper necesse est, hanc uerò non item. Quapropter eiusdem officium est, nulla cupiditate frangi, pecunijs aut gloria non commoueri, magistratus & honores non ambire: aduersa omnia, quæ alijs acerba uideantur, æquo animo pati, ac nunquam de uirtutis gradu & constantia dimoueri. Est & uirtuti huic adiuncta humilitas, seu extenuatio cuiusq; propriæ: qua qui est præditus, etiam si magno sit animo, submissius sese gerit: nec, quidquid potest, iactat, ne arrogans ac superbus fiat. Hæc eadem, quamuis magnanimitati contraria esse uideatur, eidem tamen maxime congruit: quoniam magnanimitas ad propriam animi uirtutem spectat, humilitas ad illius consideratam extenuationem: cum eo sit unusquisq; præstâtior, quo se gesserit submissius, quantumcunq; sit supremus. Quo nomine id humilitas in magnanimo uiro efficit, ut non sibi facile omnia polliceatur: nec se tamen submittat, sed cum inuicto, celsiq; animo contra omnes difficultates sit, Dei tamen beneficio id tribuat, non sibi ipsi. Ex quo intelligitur, eum qui publicas dignitates contemnat, nec nisi ascitus & impulsus eas suscipiat, non modò abiectum non esse, ac uitiosum, ut censet Aristoteles, sed etiam magno animo præditum, ac bonum. Putat enim ille uirtutem esse quandam mediam inter honorum contemptum, & ambitionem, quæ nomine uacet: quòd honores magnopere desiderare, ambitionis uitium sit, illudq; positum in exuperantia: contra uerò, nullos appetere, deiecti animi, idemq; situm in defectiōne. Mediam deniq; inter utrunq; illorū extremorum, ponit moderatam honorum cupiditatem.

Ab

Ab hac ego sententia planè dissentio, nec uideo quo pacto uir: us mediocritas esse illa possit: cum omnis ambitio, quamlibet moderata, uitiosa sit. Ac sic magnanimitas, nulla tangi cupiditate, sed humana omnia seipso inferiora ducere: atq; honoris expetitio est cupiditas, eaq; ex animi elatione profecta: necesse est illam & uitiosam & magnanimitati contrariam esse. Itaq; honores expectere, dignitates ambire, reip. muneribus inhiare, quantum moderatè fiat, tantum abest ut sit uirtus, ut nihil sit magnanimitati magis contrarium: in qua cum omnia magna, & excelsio animo digna statuamus, tanto erit uitiosior honorum expetitio, quanto eorum cupiditati magis animus submittitur. Nisi fortè aliquis iuuandorum ciuium suorum causa magistratum expetat, idq; ut illis operam suam nauet, si aptum se esse sentiat: non ut ipse in eo honore conuiescat. Ergo proprium magnanimitatis hoc est, ut fortunam omnem moderatè toleremus, honore non insolescamus, ignominia non deiciamur, nihil demum terribile aut arduum admiremur. Tali uirtute animi Attilius Regulus in Pœnorum captiuitate fuit, dum omne suppliciorum genus constanter pertulit, ne iurisiurandi fidem datam uiolaret. Eadem quoq; fuit, sed iustiori in causa, Alfonsus Perezus Guzmanus, à quo ducum Metimnensium illustris familia oritur: qui dum Tariffam oppidum Beticæ Hispaniæ præsidio teneret, eamq; diu Mauri frustra obsedissent, filioq; ipsius, quem captum apud se illi retinebant, mortem, nisi oppidum dederet, minarentur: non modò animo inuictissimo minas hostium contempsit, sed gladium etiam, quo filium ipsi

N 5 iugula-

ingularent, è mœnibus, in quibus erat, proiecit. Quid memorem Ioannis secundi Hispaniarum regis magnanimitatem? qui coniurantibus regni multis proceribus contra illum, eundemq; inuadentibus (erat enim tunc Metinna campestri) cum ceteri omnes aulici diffugissent, quod nec oppidum munitum esset, nec præsidium aliquod habebant, aggredientibus præsertim subito ac præter opinionem aduersarijs, non animo despondit, aut fuga salutem quæsiuit: imò uerò constanter planeq; regali seueritate illis sese obtulit, auctoritateq; sua ac maiestate audaciam eorundem repressit. Magnanimitati contraria sunt hæc uitia, pusillanimitas, seu ignauias, & tumiditas: quibus illa media interiecta, nec sibi multum arrogat, aut tumida est, nec deiecta rursus, ac timida. De his ergo ipsis iam differamus. Tumiditas, quam Aristoteles uocat *χρηρότητα*, inanis est, & inepta animi iactatio, quæ ut uento uela inflante, intenduntur, ita animus insolefcit, ac tumet. Ut si quis sibi plurimum tribuat, si prudens, sapiens, bonisq; omnibus præditus uideri uelit, si ceteros contemnat. Ipsum autem hoc uitium ex philautia, id est proprio amore nascitur, multaq; ex se uitia producit: ut iactationem, simulationem, pertinaciam, contentionem, discordiam, rebellionem, eiusmodiq; alia hominum uanorum & immoderatorum propria, quæ modestissimus quisq; sustinere æquo animo nõ queat. Nã quis Thrasonem illum Terentianum aut ferat, quin rideat, aut ineptam eius insolentiam non uituperet? Sed audi, quæ loquatur ipse secum, ut ingenium eius agnoscas. Magnas uerò agere gratias Thais mihi?

Irriden-

Irridenda profecto uox, idq; à Gnatone parasito, qui quantum is cupit, ipsi concedit, nec adulando sibi alter parcit, nec iactando alter. Quamobrem Plato pessimum esse inquit eum amorem, quæ græci *φιλαυτία* appellat: quoniam ut amator erga rem amatam semper cæcus est, ita secum unusquisq; ac multo certè magis, cum seipso fallatur, quod inscitiam principium est. Vitio huic tumiditatis contraria est pusillanimitas, id est, indecens animi deiectio, per quam à laboribus imminetibus fugimus, & in magnis ac pulchris læguescimus. Hæc eadem, diuersa ab humilitate est: quoniam animi uis, perspecta magnitudine, periculoq; cõsiderato, quasi uicta dat manus: humilitas autem ipsa & præstantia animi agnoscit, & sibi recte satisfacit, nec est in estimatione temeraria. Eadem in Gedeone Israelitarum duce fortissimo cõmostrari potest: qui cum robusto esset animo, & ad populam liberandam ab hostibus à Deo uocaretur, ipse tamen sese extenuas, suam ac familiarum uilitatem, infirmitateq; obieciebat. Ita fit, ut seipsam ignorare uirtus nõ debeat, multoq; minus se iactare: id quod cum magnanimitate, humilitateq; cõgruit. At pusillanimitas (usurpemus enim hoc minus usitatum nomen, significationis causa) tota uitiosa est, totaq; seruilis & abiecta, cum sæpe à magnarum rerum actione hominem abducatur, fortitudiniquæ sit inimica. Quanta sit eius turpitudine, indicauit Sardanapalus Assyriorum rex, qui ab Arbacte præfecto suo è regno pulsus, nec ei sese opposuit, & sibi manum in extrema desperatione attulit. Hoc idem Heliogabalo, ceterisq; hominibus effeminatissimis usu euenisse accepimus, qui cum in rebus necessarijs animo angustissimo fuisset, ad uolu-

uoluptates tamen perfrueñas toti sese cõuerterunt, neruosq; omnes cupiditatis intenderunt. Quæ cum ita sint, restat quidem, ipsam tumoris ac pusillanimitatis mediocritatem uirtutem esse, duo uerò extrema uitiosa. Sed nos his iam explicatis, ad reliquas fortitudinis partes pergamus.

De patientia, & constantia.

Cap. 20.

Differamus nunc de constantia, & patientia: quæ postremæ sunt fortitudinis partes, quæq; ad tolerantiam malorum referuntur. Et quâquam ijs quatuor omnibus partibus, quas supra retulimus, in plerisq; actionibus fortitudinis uti oporteat: necesseq; sit sepe patientiam & constantiam fidentia, magnanimitatiq; coniungi: superiores tamen duæ ad primam fortitudinis quasi motum, hæ uerò ad consistentiam pertinent. Omnes autem perfectæ fortitudini æqualiter coniunguntur, nec demi earum aliqua potest, quin manca uirtus, quod fieri non potest, reddatur. Sed nos primò de patientia differamus. Eadem autem est uirtus irascibilis facultatis, per quam æquo animo res aduersas toleramus. Hanc Cicero definit, uoluntariam, ac diurnam rerum aduersarum ac difficilium, honestatis aut utilitatis causa perpeffionem: nos tamen, malorũ, quæ inferuntur, aut accidunt, cum æquanimitate perlationem. Cuius subiectũ est, non periculi susceptio, sed aduersi casus afflictio: ideoq; ipsa in uoluntate posita, sicut magnanimitas, est, & ab iracundia ueluti administra iuuatur. Finis demũ idem est, qui uirtutum aliarum: quoniã qui labores auaritiæ,

ritiæ, odij, uitijq; causa suscipit, ac perfert, non patiens, sed durus appellari debet. Qualis Catilina à Sallustio fuisse perhibetur: qui non ad patriæ salutem, sed ad perniciem, tolerantiam illam suam conuertit. Quocirca patientia diuini tantum obsequij causa existet, quemadmodum fortitudo. Huius præterea officium in perferendis æquo animo malis consistit: idq; uti diximus, summi boni causa. Duo autem sunt ea, quæ homines æquo animo perpeti debent. primum, si iniurias illatas toleremus: alterum, si aduersos fortunæ casus, & calamitates feramus. Ferre quidem iniuriam, summa est uirtus, quam & philosophi & indocti pariter laudant: cũ in eo te ipsum superes, aduersarium uincas, ac illum te esse inferiorem ostendas. Nam si quæ iniuriæ à uulgo nominantur, tibi fiant, si maledictis prouocere, uerbereris, conculceris, omni deniq; dedecore afficiaris: iustus es tu qui perfers, iniustus ille qui facit: tu temperans & modestus, ille incontinens: tu magnanimus, ille abiectus, qui à cupiditate & iracundia superetur. Ergo si affectus cohibere, si cõstanter uirtutis arcem tenere, summæ fortitudinis est: contra uerò, rapi affectionum unda, & deprimi, summæ imbecillitatis: quancunq; profectò iniuriam patiãre, fortior eris illo, qui eam inferendo, se tibi submitit. Demosthenes à quodam conuicijs laceffitus, nolle se (dicebat) in illud certamen cũ eo descendere, in quo qui uinceretur, uictore melior esset. Dion Academicus. cũ forte domum è conuiuio rediret, à maledico quodam, qui eum sequebatur, omni cõuiciorum genere prouocatus, semper tacebat: ingredientem autem illum domum, maledicus

ledicus interrogauit, Nunquid Dion nihil respondes-
tum ille, ne gry quidem. Hi profectò omnes, & quicūq;
simili patientia fuerunt, non solum animi summam uir-
tem habuere, sed etiam maledicos eo modo superarunt.
Nec uerò audiendi sunt ij, qui iniuriam ferre, imbecilli
esse animi putant: cum in eo maior magnanimitas appa-
reat. Finge te laceffenti respòdere, iniuriã uelle ulcisci,
aut etiam facere: si uincêris, & iniustus & imbecillis es:
si uincas, nulla est gloria, uicisse eum, quem facilius alia
ratione superare potuisses, ac maiori cum iustitia. Nega-
re ergo non potes, satius esse cum iustitia ab aduersario
opprimi, quàm te illum iniuste opprimere. Cum igitur
còtumelijs prouocaris, tentari te crede à Deo, num cò-
stãs & magnanimus sis, an debilis & pusillanimus. Cir-
cumspecte num melius sit, hominem impurum ac iniustũ
per te à uitijs ad uirtutem reuocari, quàm negligi, aut
prouocari etiam. Dubium nõ est, quin cum magno bene-
ficio astringas. Idem quoq; de maledico cogitare debes.
si æquo animo illius còuicia patiari, non ne magis illius
improbisatem euinces, si patientia tua còmotus respis-
cat, seq; iniustũ, te constantem ac bonũ esse uideat? Hoc
Solon indicãs, cum à quodam accusaretur, quòd iniuriã
pateretur: Quid? ait, piscatores marina aqua cõspergi
diu sustinent, ut pisces capiant: ego, ut hominem expi-
scari possim, quiduis non feram? Sed hoc nos accuratius
CHRISTVS seruator noster admonuit, qui maxillã
unam cædenti, porrigere alteram consuluit: ut patiẽtia
illum nostra uincamus. Magna igitur est huius uirtutis
uis, cum Deo & hominibus pergrata sit, & ex animi
magni-

magnitudine nascatur. Nam se ipsum superare, neglecta
iniuria, summæ est fortitudinis. Quocirca uera patiẽtiæ
actio eò pertinet, ut nostra bonitate aduersarij iniustitiã
superemus: uindictãq; nobis, quæ Dei propria est, mi-
nimè assumamus. Hoc ferendæ iniuriæ officio non infe-
rius est illud, quo fortunam aduersam æquo animo pati-
mur, nec calamitatibus succumbimus. Ut cū quis patriæ
euerfionem, exiliũ, repulsam, paupertatem, seruitutem,
cæcitatem, orbitatem parentum, filiorũ, amicorum, ia-
cturam honorũ, huiusmodiq; alia tolerat: in quibus per-
ferendis summa uirtus animi cernitur. Nam cum hæc
uulgò bona reputentur, miserq; iudicetur is qui fuerit
ijs orbatus, magnam in desperationem adducere illa ho-
mines solent. Quosdam, ne suorum eadem uiderent,
aut iniuriam dedecusq; ferrent, sibi manum attulisse,
memoriæ mandatum est: ut M. Catonem, D. Brutum.
alij repulsam, & exilium ægrè ferentes, patriam in
discrimen adduxerunt: ut Coriolanus, ac Themistoc-
cles, qui in eadem ferè causa fuit. Ad summam, calami-
tas omnis deiecto & imbecilli homini intoleranda ui-
detur, nisi armis patientiæ munitus contra omnem e-
uentum sit. Atque hæc sanè animi angustia uel ex cu-
piditate, uel ignorantia nasci plerunq; uidetur: quem
si quis, ut uirum constantem decet, quasi hostem de-
pellat, is uerè robustus ac firmus ad omnia toleranda
est. Ac si bona animi corporis bonis prestare omnes
fatentur, certè quancunq; prius horum iacturam ferre
debemus, quàm illius uel minimũ bonum, nedum robur
ipsum amittamus. Nam optimus ac generisissimus quisq;
nulla

nulla ducitur opinione vulgi, nihil sibi mali accidisse putat, si uxorem, filios, familiamq; uniuersam perire uideat, si ipse exulet, si durissimo hosti seruire cogatur, si deniq; summis ærumnis ac laboribus fatigetur. Proponatur ob oculos lobus ille, unicum patientiæ exemplar: num in summa illa calamitate exanimatus est, aut desperauit? num omnium bonorum iacturam ægrè tulit? num filiorum mortem deplorauit? ecce quid in summis miserijs constitutus dixerit: Dominus dedit, Dominus abstulit, laudetur eius nomen. Quid? Scipio Africanus, cum ciuium suorum ingratitude exulauit, patriæ ne insidias tetendit, aut exitium eius tentauit? an æquo potius animo tulit iniuriam? Hac una ultione contentus illius, quam antea suis armis defenderat, sepulchro suo iussit hoc inscribi: Ingrata patria, non possidebis ossa mea. Quid memorem Architam Tarentinum, Clitomachum Carthaginensem, Stilbonem Megaricum, ceterosq; qui patriæ suæ excidium constanter perpeşi sunt? simulq; nobis indicarunt, humanas res esse considerandas, ne ijs animus commoueat, cum euenire hæc omnibus necesse sit. Ergo si æqui iudices esse uolumus, nosq; ipsos ualde non amamus, patientia quidem uitæ maximè necessaria est: sine qua sæpe minus uiuere poterimus, quam sine uictu, ac alijs rebus ad uiuendum necessarijs. Si enim omnem calamitatem lugere, res omnes aduersas ægrè ferre semper uelimus, nec ab ijs malis patientia leuemur: miserrima profectò sit uita nostra, cum perpetuo in ærumnis iacere deberemus: quas qui uelit è uita tollere, non humanam, sed diuinam quandam naturam finget.

get. Quod si ergo rerum harum euentum talem esse, uitamq; nostram in laboribus eiusmodi fluctuare necesse est: necessaria est prorsus patientiæ uis, quæ animi moerorem depellat, constantemq; uirtutis habitum conseruet. Huic uirtuti contraria est impatientia, id est, honestæ ac decentis perpeşionis carentia. Cuius origo uel ex timore, uel ex magna animi perturbatione nascitur. nam timore quidem, nec labores sustinere, nec magno animo aggredi possumus: perturbatione autem, uel illatam iniuriam ulciscimur, uel rei alicuius sollicitudine angimur. Talis est illa Phædræ apud Terentium impatientia:

Quid igitur faciam? non eam? ne nunc quidem, Cum accersor ultro? an potius ita me comparem, Non perpeti meretricum contumelias?

Utrumq; impatientiæ genus turpe admodum est: hoc tamen inter se differt ea quæ à metu proficiscitur impatientia, ab altera quæ ex perturbatione, quod hæc tã deiecta non est, ac timida, quam illa. Quanquam in utraq; metus inest aliquis, & cum labori succumbimus, & cum solliciti cura aliqua sumus, aut iniuriam pati non possumus. Cuicumq; tamen impatientiæ formæ affectus uarij coniunguntur: ut sollicitudo, metus, cura, angor, dolor, desperatio, ira, odium, alijq; huiusmodi, qui tum ex metu, tum ex audacia, tum ex media quadam animi anxietate inter spem ac metum nascuntur. Huc pertinet etiam illud impatientiæ genus, quo secundis in rebus homines efferruntur. Idem autem non minus uitiosum est, quam superiora, quando turpes ad res animum deprimunt. Siqui-

dem persepe in quibusdam bona fortuna esse intolerabilior solet, quam aduersa: quia cum ad honores sunt euecti, magnopere arrogantes ac insolentes fiunt. Huiusmodi ingenio fuit inter Romanos olim L. Sylla, qui deuictis Marianis, maiorem fecit ciuium stragem, plures proscripsit, ac plures bonis spoliavit, quam in ipsa pugna. Hannibal Cannensis uictoriae foelicitate usq; adeo insolens fuisse fertur, ut cum in omnes humanissimus ac familiaris antea fuisset, postea ne Maharbali quidem uni ex Carthaginiensiu præcipuis, nisi per interpretem, loqui uoluerit. Sæper igitur res non tam aduersas, quam prosperas, & ad nostram uoluntatem fluentes moderate ferre debemus, ne aut laboris impatiētes facti, quacunq; animi angustia opprimamur: neue in rebus secundis insolentes simus: alterum enim ex animi deiectione nascitur, alterum ex leuitate. Atq; hanc si in prosperitate temperare coercereq; nequeamus, sed eius impetu tanquam equi feroces exultemus: certè in calamitate facile desperabimus, & cuicunq; labori succumbemus, quando utrunq; ex eadem inconstantia oritur. Quocirca rectè omnes præcipiūt, pari animi magnitudine prosperam & aduersam fortunam esse ferendam, neminiq; in secundis rebus exultandum, ne in fastidiū odiumq; sui alios conuertat: nec in aduersis rursus ita languescendum, ut animus remittatur, ac iaceat. Itaq; seruanda est in omni uita constans & moderata animi temperatio, tenendaq; semper æquabilitas affectionum, ne uel angustia, uel insolētia impatientes simus. Sequitur Cōstantia, quam perseuerantiam, tolerantiaq; firmā alij nominant.

nant. Eadem est autem stabilis & perpetua permansio, in ratione bene considerata. Nam ut patientiæ est, ferre quasq; res aduersas: ita illius, easdem sustinēdo perseuerare. Hæc ipsa omnino uoluntaria est, nihilq; admixtum perturbationis habet: cum aduersus imbecillitatem naturæ, mollicienq; omnem eluctetur. ut si quis magnis cruciatibus affligatur, lanietur, cædatur, idq; magno animo perferat. Quocirca finis uirtutis huius est, nō modo dolorem ipsum tolerare, sed etiam Dei causa tolerare. Ex quo fit, ut uerè constans non sit is, qui turpē de causa est patiens: sed probus uir solum. Constantiam uerò ipsam, non in rebus tantummodo aduersis constitui oportet, sed in secundis potius: cum eadem firmitate utraq; perferre, & ad exitum usq; perseuerare, sit necesse: cumq; uerè constans dicatur is, qui talis esse possit. Ergo ut in prosperis, aduersisq; casibus, pariter spectatur patientia, ita quoq; constantia: quam in omnibus inuicto animo tenere, nihil est magis consentaneum, sapienteq; ac probo uiro dignum. Hunc pulchrè poeta Horatius concelebrans, quali sit is animo futurus, simul ostendit:
Iustum, & tenacem propositi uirum,
Non ciuium ardor praua iubentium,
Non uultus instantis Iyranni
Mente quatit solida. —

Hominem enim constantem, non instabilem & mollem definimus, qui uel timore, uel cupiditate, de gradū uirtutis eijciatur: sed robustum ac solidum, qui eandem in omnibus animi æquabilitatem seruet. quales ferre

illi ab antiquis maximè laudati, Socrates, Phocion, Q. Fabius Maximus, Attilius Regulus. Laurentium Cæsaraugusta num adeò fuisse in morte pro CHRISTO perferenda constantem accepimus, ut cum tyranni iussu diu multumq; supplicij affectus esset, ac postremò ignis ardentis flammis impositus, non modò nihil commoueret, uerùm etiam tortores ipsos instigaret, ut ignem citius excitarent, ligna subijcerent: in latus alterum, quod non adeò exustum erat, ipsum inuenterent, ut deniq; rabidam illam sæuitiam crudelius exercerent. Non fuit eo infirmior Babylas Antiochenus episcopus, qui ne Decium Cæsarem in templum Christianorum adire permitteret, pro foribus cædi à tyranno maluit, quàm de cõstanti cõfiliò remoueri. Et ne hos potius, qui diuino quodam instinctu cruciatus illos pertulisse uidentur, quàm ethnicos homines loquar: exemplo esse nobis Mutius Scauola poterit, qui ut patriæ obsidionem morte sua solueret, dextram coram Porsena ulro exussit, ut animi magnitudine hostibus terrorem iniiceret. At neq; in eo solù cõstantiæ uis sita est, ut dolores quosq; perferamus: sed ut affectus etiam ratione temperemus. Huius generis sunt ij qui animi tranquillitatem cõseruant, nec aduersis rebus commouentur, aut secundis insolescunt. Ex quo cõstantes, quòd sibi rectè consent, firmiq; sint, appellantur. Sed nec nos ita infracto animo esse debere quenquam asseueramus, ut nullo prorsus affectu perturbetur, nullumq; habeat doloris aut uoluptatis sensum (sic enim in uitium stoliditatis incideret) sed quòd ea animi moderatio à uiro constanti seruanda sit, ut affectus omnes

nes rationi submittat. Attamen dubitabit fortè aliquis, num eam solum constantiam definiamus, quæ ad extremum difficultatis ac periculorum perseueret, an aliquò usq; ipsa progredi solù debeat? Certè quia finis in actione omni uirtutis maximè spectatur, uidendum est, cuius rei causa constantes esse uelimus. Nam si sese res eiusmodi obtulerit, in qua constantiam nõ tenere, uitiosum per se sit: ut si uiolari religionem, patriam oppugnari, aliaq; eiusmodi permittamus: persistendum est ad extremum, morsq; ipsa libenter subeunda. Quod si uerò res ea sit, ut laborem ad finem usq; perpeti non sine certa mortis expectatione liceat, nec in eo tam uirtus, quàm gloria consideretur: seruanda quidem erit constantia, sed aliquò usq;: commodiusq; fiet nonnunquam, si præsentì difficultati cedamus, cū nihil amplius efficere possimus, quàm si exitum expectemus. Veluti qui magnam diu obsidionem pertulere, aut in hostium potestatem uicti uenere, si extremam mortem pati malint, quàm alteri honestis cõditionibus hosti sese dedere, alteri eidem se subijcere: pertinaces potius, quàm constantes erunt. Tales fuere olim Astapenses, ac Numantini, qui ne se Romanis dederent, ad internicionem omnes sunt cæsi, ac fortunas ipsi suas incenderunt. Quocirca singulorũ constantiæ officiorum, quæ sub certâ ratione comprehendì nequeant, iudex erit semper prudentia: ut quousq; cõstantes, uel quo pacto, aut quibus in rebus esse uelimus, intelligatur. Differamus iam de uitij constantiæ contrarijs, sicuti in uirtutum aliarum explicatione fecimus, deincepsq; facere constituimus. Inconstantia, instabilis

est, et infirma animi sententia, in rebus difficilibus: ut si quis laborem aut perpeti diu nequeat, aut eundem uitæ modum semper non seruet, sed leuitate quadam animi modo huc, modo illuc, quasi uento deferatur. Huius uitij duæ sunt partes: una, quæ mollicies appellatur: altera, quæ pertinacia. Mollicies quidem, est animi teneritudo, in doloribus perserendis: molles autem, qui cuiq; difficultati sine ratione cedunt. Idem uerò hoc uitium, cum aut naturæ imbecillitate, aut praua cõsuetudine infitū nobis sit, hoc quidem est illo uitiosius, quoniã idem in nostra potestate positum emendari potest, illud autem non potest. Vt in pueris, foeminis, senibus, ac ualitudinarijs hominibus, infirmitatem tanquam naturalem non uituperamus: at in uoluptuarijs, ac dissolutis, ut in Sardanapalo, Antonino, Heliogabalo, uitiosam esse omnino illam putamus. Sed de hoc uitio latius in sequentibus differemus. Pertinacia autem, dura est animi tenacitas, à recto iudicio auersa: pertinax uerò is, qui de sua sententia facile deijci non potest: quem propterea *ἰσχυροπράγμων*, id est, propositi tenacem uocat Aristoteles. Eadem ex elatione animi proficiscitur, tumiditatisq; idcirco affinis est: quoniam qui sibi plurimum tribuit, non facile de sententia sua trahitur. Quo fit, ut semper pertinaciam error, imprudentia, malitiaq; sequatur. sunt enim aliqui adeò tenaces propositi, ut se falli non posse putantes, id quod semel in animum induxerunt, nunquam amittant: aut quod apertè malum esse, falsumq; uident, contumacia quadam defendunt, ne de suo proposito dimoucantur. Huiusmodi fuisse Pharaonem

raonem Aegyptiorum regem, Moses testatur: qui cum populum Israeliticum Dei oraculo dimittere præciperetur, adhuc eum animo pertinacissimo retinebat. Non dissimilis ei fuit Saulus, Iudæorum rex primus, qui Dauidem, iustum sanè uirum, ac de se optimè meritum, magno odio insectari non destitit, eumq; in mortis periculum adducere, cum ab illo facile cædi potuisset. Cuius rei ne plura exempla proponam, ad fortitudinis officia præscribenda redeamus.

De officijs fortitudinis.

Cap. II.

Exposito uniuerso fortitudinis genere, eiusq; partibus, proximum est, ut antequam de uitijs illi contrarijs differatur, officia eius tradantur. Id autem abundè erit explicatum, si ex rerum terribilium discrimine, fortitudinis distinctio sumatur. Diximus in superioribus, fortitudinis officium duabus in rebus uersari, uel in bellicis periculis, uel in domesticis difficultatibus. Quod iterum nunc asserentes, magnam utriusq; uim esse demonstramus: quoniam non minor animi firmitas in domesticis, quam in bellicis rebus cernitur: et in utrisq; pariter uel sustinere magno animo labores, uel aggredi necesse est. Sed nos primò de bellica fortitudine sermonem habeamus. In qua considerandū hoc est, ne ulla unquã pericula subeamus, nisi iusta belli causa fuerit. Ad eò enim fortitudini connexa est iustitia, ut qui illam esse iniustã uoluerit, eãdem simul tollat. Quemad-

modum Agesilaus atebat : Si iusti essemus omnes, fortitudine non indigeremus : at quoniam non sumus, ita erit illa utendum, ut ne à iustitia deficiamus. In ipso autē bello, quod iustum esse debere statuimus, sic erit fortitudine utendum, ut non pro nostris commoditatibus in certamen descēdamus, nec in hostes crudeles simus : sed pro iustitia depugnemus, magnoq; animo subire mortem nō uercamur. Et quanquam bellica pericula longē alijs grauiora sint propter difficultatem, ac mortis præsentiam: sic tamen timenda sunt, ut animo non despondeamus, sed multo magis eius uires intendamus. Quandoquidē præter ipsam bellicæ fortitudinis laudem præclarum etiā est, ut Plato inquit, pro patria, iustitiæq; mortem oppetere. Hoc animo duces omnes, quicumq; ab auctoribus celebrantur, quosq; patrum, aut nostra memoria nouit, et res præclaras gessere, et strenuissimī, fortissimiq; fuere. Nisi enim Scipiones illi, Pōpeij, Casares, Aureliani, Probi, Belisarij : è nostris uerò, Viriatus, Rodericus Cidus, Fernandus Gonsaluus, Bernardus Carpius, Gonsaluus Fernandus cognomento Dux magnus, Antonius Læua, Alonsus Daualus, cæteriq; imperatores, quos causa breuitatis prætereo, sic fuissent animati, ut mortis periculū contemnere, in belloq; mori pulchrum existimarent: nec tantas res gessissent, quas nulla posteritas conticescet, nec de patria sua forent tam bene meriti. Quo nomine in bellica fortitudine nullius rei minor esse sollicitudo debet, quam mortis: cuius metu quanquam pro naturæ nostræ imbecillitate commoueri necesse sit, superanda tamen est animi mollicies, et obfirmanda uirtute: ne plus

affectus

affectus quam ratio ualeat. Iam uerò domestica fortitudo, quæ non in periculis tam apertis, quam in laboribus tolerandis consistit, constancia magis animi niti debet, quæ difficultatem omnem excuperet, quam audacia aggrediēdi. Exemplo huius esse possunt, Regulus Attilius, Socrates, Zeno Eleates, qui pro uirtute mortē perpepsi sunt : ac postremò reliqui omnes qui uel in casibus aduersis, uel in ferendis iniurijs magnanimi et constantes fuere. In omni ergo fortitudinis actione, siue illa in bello, siue in pace cernatur, ita nos gerere debemus, ut quæ timenda sint, ut homines timeamus : idq; non animi stoliditate quadam, qualis Celtarum olim fuisse fertur. Quoniam etiam in eadem uirtute aliquem timorem moderatum statuimus, ea solum timenda sunt, quæ decoro, uirtuti, Deiq; obsequio cōtraria sint : reliqua si quis uereatur, ut morbum, egestatem, ignominiam, orbitatem, fortis quidem esse non desinet. At si honestam mortem, et cruciatum pro uirtute sic timeat, ut ab officio desistat, timidus est, atq; animi deiectissimi. Quid quod in plerisque, cauere debet uir fortis, ne uirtutis connexa negligat: sed quando, quomodo, quibusue in rebus fortis sit futurus, diligenter peruideat, semperq; prudentiæ cōsilia sequatur. Hinc fit, ut uerè uir fortis, quoniam cōsilio iudicioq; regitur, initiō tardus, et animo pacato sit, antequā rem obiectam aggrediatur : in ipso uerò actionis seruore excandescat, et iracundia ueluti stimulis utatur. Atq; hęc etiam sic semper rationi subijci uolumus, ut ratio, quid rectè fieri deceat, præscribat, iracundia in actionem id ipsum promoueat. Ex quo intelligitur, ad fortitudinis

O s offi-

officium tum rationis præscriptum accedere, tum iracundiæ impetum adiungi debere: quando ratio nihil per se agere possit sine affectu, neq; hic sine ratione uirtuti congrueret. Inde quoq; perspicitur, errare M. Tullium in quarto Tusculanarum libro, dum ex sententia Stoicorum contra Peripateticos, iracundiam fortitudini conferre negat, quòd uirtus scilicet affectu non egeat. Verùm si hominum ingenia rectè spectemus, uideamusq; aliquos naturali corporis procliuitate ad fortitudinem esse magis idoneos ob iracundiæ uim instam, facile refutari potest Ciceronis sententia. Quamuis enim omnis uirtus actionum habitu comparetur, multum tamen efficit naturalis facultas ad eandem acquirendam. Quidam ad liberalitatem sunt procliuēs, propter humectam corporis naturam: alij ad temperantiam, ob temperationem constitutionis: eodemq; modo iracundi ad fortitudinem sunt apti, non quòd ea perturbatio satis ad uirtutem efficiendam sit, sed quia ea ratio commodius uti possit, quàm si natura sit timida corpus. Ita fit, ut fortitudo, auctore Aristotele, in rebus repentinis magis cernatur, quàm in consideratis: quoniam ea quæ antè consilio præmeditata geruntur, non tam hominis naturæ sunt congenita, quàm quæ repente: siquidem illa iudicio & sententia, hæc habitu comparata sunt. Hanc ob causam, ut ira est magis repentina, concitatorq; cæteris affectibus: ita uera fortitudo in subitis casibus cernitur, fortesq; uiri in terroribus non præmeditatis. Eandem animi celsitudinem C. Cæsar cum in alijs, tum in eo prelio

lio declarauit, in quo cum Neruij multitudine penè innumerabili, ferociq; impetu Romanos in fugam conuertere cœpissent, is arrepto militis cuiusdam scuto, eoq; tectus, in medios hostes prosiliit, magnoq; animo dimicauit: quousq; ducis sui exemplo pudore affecti milites, maiori ui in hostes impetum fecerunt, eosq; demum superarunt. Quæ res efficit, ut cum uirtutum aliarum actiones iucunditatem animi aliquam secum afferant, fortitudo solum modò afferat uoluptatem, modò etiam dolorem. Nam si adepto fine tanquam in portum securitatis perueniamus, nihil esse iucundius potest, quàm fortiter nos gessisse, & uotis potitos esse. Quòd si uerò nulla salutis spes reliqua sit, molesta & iniucunda est fortitudo: non ipsi quidem rationi, cuius impulsu difficultas subitur: sed corporis imbecillitati, quæ dolores ut malum aspernatur, uoluptates sequitur ut bonum. Eo fit, ut maior difficultas sit, metum cohibere, infractiq; animo laborem superare, quàm metu consternari. Quamobrem homines audaces & confidentes fortiores esse uidentur, quòd ea uitia fortitudinis speciem aliquam habeant. Et qui timidus est, quo melius fortitudinis habitum assequatur, in audaciam sese intendere quodammodo debet: ut cum à motu longissimè discedat, frequenti usu ueram adipiscatur uirtutem. Hæc igitur de fortitudinis officijs dicta sunt. nunc ad uitia illi contraria pergamus.

Quoniam fortitudo, ut reliquæ uirtutes, posita in uitioforum extremorum medio est, & extrema illi contraria sunt, temeritas ac timor: æquum est, ut de ipsis pariter differamus. Temeritas, quam Græci ἀποβίασιν nominant (ut ab ea capiam orationis exordiū) est præcepti animi impetus, ad pericula inconsiderata hominem impellens. Temerarius autem is, qui quod supra uires est, nulla habita periculi ratione, cōfidenter aggreditur. Quem idcirco necesse est in ipso congressu deficere, quoniam audeat plus, quàm uires permittant. Huius porro uitij radix est ignorantia: quamuis amoris proprii carentia, aut elatio animi, uel stupiditas esse possit. Etenim qui magnum aliquod facinus, quod eius uires superet, aggreditur, primò quidē ignorat quale sit illud, nec uires suas rectè considerat. Quemadmodū de Phaetonte narrat poeta, qui cum iuuenis & infirmus esset, parentis sui currus, id est Solis, postulauit: nec sano eius consilio paruit, ita monentis,

Magna petis Phaeton, & quæ non uiribus istis
Munera conueniunt, nec tam puerilibus annis.

Iam proprii amoris defectio multum ad id ualet, ut quasi feroces equi, in pericula nos conijciamus, nec bonorum lactura, nec imminente morte ab impetu retrahamur. Eo fuisse animo Leonidas Lacedæmoniorū imperator fertur, qui Persis exercitu numerosissimo Græciâ hostiliter inuadentibus, unâ cum trecentis militibus apud Thermopylas in hostium copias irruit: multisq; iaculis

culis cōfossus, impetu in Xerxem ipsum facto, diadema regium illi detraxit: simulq; sanguine uulneribus exundante, coram occubuit. Nec minori fuere ui animi quatuor illi Athenienses, Polyzelus, Callimachus, Cynegirus, Miltiades, qui Dario apud Marathonem castramentante, eius exercitum aggressi sunt, magnaq; hostium caede facta interfecti. Quinetiam animi elatio audaciam gignit plerunq; , quando uel timore turpitudinis, uel gloriæ causa, homines audere magna solent. Hanc in Garcia Gomezio Carillo, nobili quidem ac forti uiro, fuisse, maiorum nostrorum historiæ commemorant: qui cum Xericium Beticæ Hispaniæ oppidum Alfonso regis nomine præsidio teneret, obsessusq; à Mauris diu famem & inediam pertulisset, cæsis omnibus, ac mortuis militibus, solus in hostium copias irruens, magna illorum strage facta, deditiois turpitudinem morte sua uoluit euitare. Itaq; cum eius impetum hostes aliquandiu sustinuisent, uiuum tandem eum cæperunt, & ad regem suum adduxere, à quo postea remissus est. Nec uerò minus animi stupor audaciam parere solet, ut cum quis est uel adeò infanus, uel stolidus, ut nimis magna fiducia in rebus terribilibus utatur, mortemq; nihili, aut uitam æstimet.

Quales fuisse olim Celtas, Oceani maris accolæ, auctores multi testantur: qui domum corruentem deferere, turpe esse existimabant, quiq; marini æstus impetum armati tandiu sustinebant, donec undis obruerentur, ne quid fugiendo uiderentur perhorrescere. Semper igitur fortitudini inimica est temeritas, semperq; consilio uacat, siue illa ex animi elatione nascatur, siue ex despe-
ratio-

ratione, sine stupore, siue alia ex re quacumq;. Huic adiuncta est audacia, quæ timorem omnem tollens, nullum rectæ rationi locum relinquit. Quæ eadem à temeritate differt, quòd audacia solum impetus animi est: temeritas uerò, actio inconsiderata, in ijs quæ afferunt terrorem. Et qui temerarius est, hoc tantum peccat, quòd rationis consilijs non paret, siue is multum, siue parum timeat: qui audax, tum fortis, tum temerarius esse potest. Omnino igitur temeritas rationis modum excedit, uitiosaq; semper, ac fortunæ subiecta est: id quod cadere in fortitudinem non potest. Aliud enim est, uirtutem in audacia sequi: aliud uerò, mortem spernere. Nam qui sequitur in audacia uirtutem, timet quidem ea, quæ asserre homini timorem debent, negligitq; contraria: qui uerò animi impetu concitatus, nihili uitam facit, is omni prudentia caret: quæ adeò est fortitudini connexa, ut qui fortis esse sine illa uelit, temerarius sit prorsus. Archidamas Lacedæmoniorum rex, filium in pugna quadam contra Athenienses iuuenili ardore nimium exultatem aspiciens, prudenter dixisse fertur: Aut uires tibi fili augendæ sunt, aut audacia minuenda. Intellegebat nimirum, ueram fortitudinem non in multum audendo uersari, sed in animi moderata ui: contra uerò, audaciam iudicio carentem, temeritatem esse. Quo fit, ut quantum à uirtute distat uitiositas, & à consilio fortuna, tantum à uera fortitudine temeritas. Huic contraria est timiditas, quam Aristoteles animosæ partis uitium definit, quo in periculis ho-

mo consternatur. Timidus autem est, qui sine causa quiduis timet. Ipse autem timor quamuis affectus sit quidam, ut in libro superiore docuimus: hoc tamen in loco pro habitu uitioso fortitudini contrario capitur. Idem præterea ex amore proprio, quo animus sese contrahit, oritur. Idcirco uarij affectus illi conueniuntur, ut inertia, mollicies, effeminatio, torpor, uitæ cupiditas, contentionis detrectatio, cæteri; alij: de quibus antea disputauius. In primis ergo proprium metus est, laborem omnem ut malum subterfugere, in ipso periculo tremere, frangi, & exanimari: quoniam id incommodum corpori, fortunisq; nostris fore putatur. Quæ de causa *φιλωνία*, id est proprius amor, timori adiunctus est, qui ab omni difficultate animum reuocat, deprimitq;, dum hinc mollicies, illinc honestas inter se colluctantur, nihilq; recte fieri permittunt. Accedat eòdem, quòd timiditas, naturalis cum sit, eatenus uitiosa est, quatenus honestati aduersatur. Nam si magno animo sit religio defendenda, si patria, si familia, si uita ipsa, nec timoris causa periculis nos opponere audeamus, non solum in uitium timiditatis cademus, sed iniusti etiam, & perfidi erimus. Contra fiet, si quod timeatur, uirtuti contrarium non sit: ut incendium domus, bonorum iactura, prædonum impetus, atque id genus alia: quæ tamen si quis timeat, non tam uitiosus, quam imbecillus censeretur. Est præterea eadem affinis impatientia & desperatio: de quibus, suo loco

loco diximus. Cum ergo timiditas omnis non modo turpis, ac per se uitiosa sit, sed animum quoque perturbet, rationique tenebras offundat, tum alijs, tum forti uiro est prorsus fugienda: quandoquidem nihil est à ratione magis alienum, quam eo modo affici, timoreque languescere. Nero Cæsar, is qui Romani imperij crudelissimus tyrannus fuit, cum coniuratorum, qui eum cedere conabantur, insidias clam domo excedens uitaret, illique adhuc eundem insequeretur, trepidus ac timidus unà cum seruo mortem abiectissimo animo fugiebat: quam ipse postea turpissimam sibi consciuit, dum eorum manus effugere non posse uidit. Num ergo tam potens tamque seuis in alios rex, mortis periculo imminente, coniuratoribus sese opposuit? aut insidias coniurationis constanter declinauit? aut pristinam illam seuitiam, quam in innocentes antea exercebat, aduersus inimicos suos conuertit? Imò potius in fuga muliercule ritu animo consternatus desecit, et fugiendi studio inflamatus in ipsa morte decoctæ suæ aquæ sensit absentiam. Nec minus illo timidi fuerit Afranius, et Iuba Mauritiæ rex, qui à Cæsare in Africa uicti, fugiendo sese mutuò interfecerunt, cum rebus iam desperatis in uictoris potestatem uenire nollent. Habent quidem hi suos defensores, qui magni animi esse putent, hominè sibi manum afferre, ne in captiuitatem, ignominiam, ac dedecus incidat. Sed certè considerandum est, num uiri constantis sit, potius laborè et ærumnas perferre: an ignaui et timidi, diffidere. Occidit sese Brutus, ne ab Octauiò Augusto caperetur. occidit M. Cato, ne Cæsari sese dederet: occidit Clau-

dius

dium Nero, ne à cõiuratis cederetur. Ergo timoris causa id fecerunt: quod alioqui non erant facturi, nisi ea angustia opprimerentur. Ergo si fortis animi est, laborem sustinere, periculis non succumbere, nullo malo superari ac frangi: contraque, hæc qui faciat, timidus, et inconstans est: certè quicumque mortem sibi consciuerit, cum timoris id causa faciat, fortis esse non potest. Nostra tempestate Philippus Strotius, qui Alexandri Medicis primi Florentinorum ducis cædi interfuit, cum à militibus Cæsarianis expugnato quodam oppido, in quo erat, caperetur, in carceribus sese interfecit: testamèti loco hoc inscripto, se Catonis et Bruti exemplo sibi mortem attulisse, ne in tyrannorum manus incideret. Mollis profectò et effeminata uox, Christianoque uiro indigna. Si enim mortem timebat, eandem sibi ipse attulit: si dedecus, satis magno affectus est dedecore, qui dum sibi manum attulit, uita hac indignum se esse demonstrauit. Quod si demum ut malum effugiant, afferre sibi manum ij uolunt: timiditasque omnis, ac malorum fuga, fortitudini contraria est: relinquitur, et illos esse uitiosos, et summe imbecilles. Existit hoc in loco dubitatio subdifficilis, num timor omnis sit inhonestus, ac fortitudini contrarius: an aliquis sit bonus? Si honestas animi imbecillitate deseritur, uitiosa est admodum timiditas: si uerò pericula et labores, prout humana natura fert, ita timeantur, ut nihilominus in uirtutis officio permaneamus, honestus est timor: quo si carere uelimus, temerarij potius erimus. Vnde Dei timor, qui obseruatio quedam et reuerentia illius est, non uitium, sed summa uir-

P tus

tus cenferi debet. Neq; enim is animum eneruat, aut cōtrahit: nec à rerum magnarum actione retrahit, ut timiditas, de qua paulo antè diximus, sed firmiorem eum reddit. Id quod in Martyribus omnibus uidere est, qui exquisita, inusitataq; cruciatuum genera constanter perpeſi sunt, quòd eorum animos diuini numinis maiestas amori coniuncta, timore perculserat, qui nihil eos in religionem peccare, uel summis malis oppressos permittebat. Præsertim cū Deus omnes mortè negligere, deq; illa sollicitos non esse, iusserit in Euāgelio: Nolite, inquit, timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Hæc igitur de fortitudi-
ne, eiusq; partibus, ac uitijs illi contrarijs, dicta sint.

De temperantia. Cap. 23.

Absoluta trium uirtutum tractatione, quarto loco sequitur temperantia, de qua nos hic disputationem instituemus. Hanc Cicero definit, firmam & moderatam rationis dominationem in libidinem, atq; alios nō rectos animi impetus: Plato uerò, uirtutem, quæ uoluptates ac libidines rationi subijciat. Eandem Aristoteles appellat, appetitoria animæ uirtutem, qua impetus uoluptatum inhonestarum reprimantur. Finis huius est idem, qui uirtutum aliarum: id est, summum bonum. sedes uerò, pars animi appetitoria, ex qua omnes appetitiones nascuntur. Subiectum deniq; circa quod uersatur, uoluptas Aristoteli dicitur, non quidem omnis, sed ea solum, quæ ad tactum pertinet. Ipsam autem temperantiam mediam ille inter uoluptates ac dolores statuit, quòd partim uoluptate, partim dolore temperans

peras: uti debeat. Quoniam ergo temperantiæ subiectum uoluptatem esse constat, nullumq; ex omni animantium genere tam multis uoluptatibus ducitur, quàm homo: necesse profectò est, eas omnes illi subijci: ac non tantū illas quæ ad tactū referantur, quemadmodū Aristoteles putat. Quocirca uerior sententia eorū esse uidetur, qui uoluptates sensuum omnium eidem uirtuti subijciūt. Sed ut nos breuiter totum temperantiæ genus complectamur, uoluptates prius omnes enumeremus, ut uerum eiusdem subiectū, officiumq; intelligatur. Duplex uoluptatum genus ab Aristotele, Platoneq; statuitur: unū naturalium, quæ omnibus animantibus à natura insitæ sunt: alterum propriarum, quæ usu & opinione hominum constant. Vtrunq; ad corporis & animi uoluptates pertinet. quoniam aliæ sunt animi peculiare, siue eæ sint naturales, siue opinabiles: aliæ corporis ipsius. Earūdem præterea quædam bonæ sunt, aliæq; malæ. bonæ quidem eæ, quæ bonū ad finem referuntur: malæ uerò, quæ ad malū. Eadem quoq; dolorū uoluptatibus cōtrariorū ratio est. nā alij sunt naturales, alij opinabiles, alij boni, alijq; mali: ut ex priori de affectibus tractatione patere arbitror. Circa has demū uoluptates ac dolores temperantia uersatur, & eorum mediocritate constat, dum partim necessarijs & honestis uoluptatibus utitur, partim uerò ab alijs abhorret. Et cum omnibus à natura ingenta sit uoluptas, cumctiq; ut malum, dolorem aspernentur: necesse est, temperantiæ moderatione uti, quæ nos à turpibus uoluptatibus amoueat, & ad dolores propius adducat: non tamen ita, ut uoluptate omni priuemur.

Ergo extrema illius uitiosa sunt, ut postea docebimus. mediocritas uerò bona, quæ tum abstinencia, tum temperantia nominantur: quòd animi motus componat, ac moderetur. Quo nomine in Cratylo Plato σωφροσύνην temperantiam nominari putat, quòd sedatis perturbatio nibus, prudentiam conferuet. Nam si qua alia uirtus, tum hæc maximè prudentiæ coniuncta esse debet, ut ne à ratione discedat appetitus, neue mentis cõturbet tranquillitatem. Qua commota, necesse est, suo munere rationem uti non posse. Hinc Perseum poetæ fingunt, Minerva duce, caput Medusæ amputasse, cum illa in saxa aspectu suo homines conuerteret: quoniam cupiditates humanæ, quæ mentem ad terras deprimunt, prudentiæ consilijs concidant. Atq; etiam, ut musicus cõcentus uocum diuersarum unum reddit sonum: ita in animi cupiditatibus, si prudentia continentie copuletur, moderatio quædam oritur, quam temperantiã appellamus. Huius ergo uirtutis ut officia deinceps explicemus, breuis humanarum cupiditatum ratio præponenda est, quam ex ipsis sensibus petamus. Cum alijs animantibus appetitus ad naturæ necessitatem dati solum sint, illaq; modò naturæ suæ contenta nihil amplius requirant: solus homo, qui particeps rationis est, plurimarum uoluptatum est capax, tum naturalium, tum opinabilem: contra quas, ueluti hostem, armis temperantiæ muniri debet. Idemq; multorum sensum cum uires acutissimas habeat, ut uidendi, audiendi, gustandi, odorandi, tangendi: magnam capit ex horum singulis uoluptatem: quam si temperet, continens: si sequatur, intemperans sit. Pri-

mò

mò quidem aspectus permultæ uoluptates sunt, quæ tum natura, tum hominum opinione constant: ut astrorum contemplatio, tabularum pictarum, camporum, cæterorumq; huiusmodi conspectus, qui oculis gratus est. Sed harum quidem uoluptatum permagnum est discrimen. nam si ex intuitu rerum honestarum, quæ minimè offendant rationem, uoluptas capiatur, honesta: si ex honestarum ac turpium; ut spectaculorum, mimorum, comædiarum, inhonesta est. Nec minus in aurium iucunditate moderatio postulatur: quæ cum ex rerum honestarum auditione suauiter percipi deberet, ab immoderatis hominibus ad uitium transfertur. Cuiusmodi sunt ij, qui obscenorum carminum uocibus, cõuicijs, detrectatione, maledictisq; oblectantur. Itaq; si uoluptas est, cantus audire, uocesq; animo iucundas, eademq; aut bona aut mala esse potest, in hac etiam temperantiæ sita erit uis. Huic affinis est olfactus, gustatusq; suauitas, quæ cum ad rerum uitæ necessariorum usum hominibus data sit, in uitium accommodatur, naturæq; modum excedit. Nam si quis uentri gulæq; deditus, saporum suauitate cuncta metiatur, si unguentis oblitus incedat, si nimium odorum fragrantia delectetur, dubitari non potest, quin immoderatus sit. Eiusdè ferè generis est tactus uoluptas, quæ cum toto corpore diffusa sit, summam exigit temperantiæ uim, à qua refrenetur intra naturæ modum. In horum igitur omnium sensuum uoluptatibus temperantia cernitur, & non in tactu solum. Restat nunc, ut singulas eiusdem partes enumeremus, antequam de ipsius officijs differatur. Temperantiæ hæc tres esse par-

tes Cicero ni dicuntur: continentia, clementia, modestia. Aristoteli uerò hæc ordo, id est *σὺνταξία*, quem Cicero in Officijs decorum appellare uidetur: moderatio, pudor, uerecundia. Idem autem Cicero in Officijs nullam ei partem aliam adiungit, præter illud, cuius modò fecimus mentionem, decorum. Alij tamen rectius (quorum è numero est Thomas Aquinas, uir doctus ac pius) qui uerecundiam & honestatem temperantiæ quasi prima genera statuunt: ex quibus ueluti fontibus, quatuor hæc uirtutes exoriantur, abstinentia, sobrietas, castitas, seu pudicitia, quibus adiunguntur, continentia, clementia seu mansuetudo, modestia, humilitas, moderatio, comitas, quæ Græcis *σὺνταξία*, & ornatus. De quarum singulis ordine dicendum est, initio à uerecundia sumpto.

De partibus temperantiæ.

Cap. 24.

Verecundiam Aristoteles definit, metum à decoris & infamiae. Quam ille non uirtutem, sed affectū esse docet, quoniam timor omnis affectio sit, illaq; ab hoc ipso nascatur: quodq; eadem ætatem omnem nō deceat: uirtus, quæ omnibus ex æquo conuenit. Sed mea quidem sententia, uerecundiam inchoatā quandam uirtutem definire licebit, quando affectio est alijs confirmatior, eaq; honestati coniuncta, quæ nos à turpitudine rerum, actionumq; auocat. Ad quam etiam pertinet erubescencia, quæ uitij timore quodam ab actionibus inhonestis hominem deterret. Sed uerecundia

dia sanè multo latius patet, quàm hæc: nec tam ad uitia perpetrata sese diffundit, quàm ad præsentia & futura: hæc uerò eadem præsentis uitij duntaxat propria esse uidetur. Vtraq; tamen ex bona animi indole proficiscitur, accū in omnibus laudanda est, tum maxime in iuuenibus, quorum uirtus est in expectatione, quemadmodum apud Terentium Menedemus ostendit:

Erubuit, salua res est.

Bonam sibi de filio spem pollicetur, quòd turpitudinis rubore fuerit persusus. Cum autem uerecundiæ nos mentionem facimus, minime intelligimus affectum illum repentinum, quo quis subito perturbatur, qui (ut ait Aristoteles) à uiro probo est alienus: sed inhaerentem animo quandam affectionem, quæ à turpium rerum actione nos auocat, nullamq; aliam turpitudinem uereatur, quàm illam quæ sit uirtutibus contraria. Nam timere pro Dei cultu ignominiam, non uerecundiæ, sed perfidæ timiditatis est. Ergo tota uerecundiæ uis est in rerum inhonestarum timore sita: eademq; pueros ac foeminas magis decet, quàm aut senes, aut ætate prouectos. Vt enim arborem teneram nemo prudens agricola fructiferam rectè uocet, antequam fructum aliquem tulerit, sed eius solum spem bonam antè concipit: ita iuuenem ex uerecundia (quæ quasi bonitatis expectatio est) non uirtute iam adeptā, bonum esse dicemus. Eam ob causam impudentia, quæ uerecundiæ aduersatur, uitium est uel maximum: quòd nulla habita uirtutis ratione, ad scelus quoduis

hominem reddit audacem. Qui enim impudens est, nec decorum, nec uitæ modum, nec honestatem aliquam seruat: sed uitij omnibus quasi habenas laxat, nulloq; afficitur turpitudinis metu. Hanc ipsam petulantiam Theophrastus ἀναισχυρίαν, id est honoris comēptionem nominat: nos tamen effrenatam animi licentiam ad uitia, uitæq; dedecus, rectius appellare uidemur. Quapropter mediam, inter petulantiam & nimium pudorem, statuamus uerecundiam: quando illa in extremo impudentiæ peccat, hic in erubescentiæ exuperantia. Ita fiet, ut extremum utrunq; uitiosum, mediocritas uerò bona sit. Nec enim semper, aut leui de causa erubescendū cuiquam est, nec multum etiam confidendum: sed mediū est quiddam tenendum, ut honestarum uirginum more uitiosa timeamus, bona nimimè recusemus. Et quanquam nonnulli sunt eo ingenio, ut quacumq; de re erubescant: non est id uitio tribuendum, quando illa est affectio naturalis, eaq; neutra: & nos hic de uerecundia illa loquamur, quæ consuetudine atq; habitu confirmata est. Proxima est huic honestas, quæ cum omnium uirtutum sit radix, tum maximè temperantiæ, ad eam ueluti ad normā dirigitur: cum nihil expeti, aut fieri debeat, quod idem ad honestatem non reducat. Nec tamen proinde finem esse temperantiæ illam uolumus, sed radicem duntaxat, ita ut ex honestate nascatur temperantia, hæc q; rursus ad summum bonorum referatur. Hinc fit, ut idem sit decorum, honestum, ac bonum, cum nihil decere unquam putemus, quod honestum ac bonum non sit: nihilq; contrā bonum & honestum esse, quod non deceat.

tria

tria cum sint genera bonorum, quæ ab hominibus expectuntur, utile, iucundum, honestum, solam honestatē temperantiæ coniungimus, quoniā hæc in cupiditatibus cohibendis consistit: quas nisi moderetur, magnam animi fieri perturbationem necesse est: cum eo maximè uitiosa sint cupiditates, quòd utilitatem ac iucunditatem expetunt, deserta honestate. Sed neq; ita esse aliquid utile & iucundum uolumus, ut honestum etiam non sit: quando eadem tria bona coniungi sepe solent, multa q; & honesta & utilia & iucunda sunt. Contrā uerò, non quidquid iucundum est, aut utile, continuò est honestū: cum hæc duo honestati sepe aduersentur. Quocirca nos honestatem temperantiæ sic adiungimus, ut uel iucunditate & utilitate neglecta, sola ipsa nihil fieri immoderatè sinat: ac dummodò naturæ consulatur, nullum uoluptati locum concedat. Quem si permiserit, inde iam nascetur inhonestas, quæ uitiorum multorum radix est, sicut honestas uirtutum. At cum nos hic temperantiæ honestatem adiungimus, minimè quidem intelligas communem illam honestatem, quæ fons est uirtutum omnium: sed priuatam quandam moderationis uirtutem, quæ hominum cupiditates cohibeat, cui contraria sit nimia cupiditas, & libido inhonesta. Ad quam ipsam decorū, ut ait Cicero, refertur: quia nihil esse honestū possit, quod idem minimè deceat. Itaq; ut decorum duplex est, & generale, quod in omni honestate uersatur, & singulare, quod ad partes singulas honestatis pertinet: ita honestas, quæ illud semper consequitur, quæq; in eandem cadit diuisionem, dum temperantiæ subijcitur, particularis est, parti

P 5

culareq;

cularēq; decorum sequitur. Quapropter cum idem Cicerō singulare decorum honestati singulari coniungit, & utruq; refert ad temperantiam: id esse mult decorum & honestatem, quod ita sit naturæ consentaneum, ut in eo moderatio appareat cum specie quadam liberali. Atq; ex hac etiam honestatis & decori descriptione, quid inhonestum atq; indecens sit patet, cum uoluptas immoderata, inhonestas & indecorum, ut sic dicam, appelletur.

De abstinentia, & sobrietate.

Cap. 25.

Sed nos propositis duobus temperantiæ capitibus, Suerecundia, & honestate, earumq; contrarijs: de abstinentia, sobrietateq; ac cæteris dicamus. Abstinentia, quæ sepe pro ipsa temperantia capi solet, hoc loco à nobis dicitur ea, quæ à ciborum luxu homines temperat, iubetq; suæ naturæ modo esse contentos. Nam cum paucis natura, ut omnes fatentur, contenta sit, ac nihil præterea requirat, si suos intra fines cõtineatur, temperantia, siue abstinentia gignitur. Ipsa uerò abstinentia præter quàm quòd à medicis ad tuendam sanitatem commendatur, necessaria est ad motus animi cohibendos, qui si nimio cibo & potu ingurgitemur, exoriri solent. Quapropter bene Pythagoras, Platoniciq; omnes, cupiditates has immoderatas coerceri præcipiebant, quòd immoderatam animi partem appetitoriam reddant, rationemq; perturbent. Ex quo sequitur, abstinentiæ subiectum in ciborum moderatione uersari: uim autem illius totam esse uoluntariam,

riam, quando uel naturæ cupiditatem abstinentia uincimus, dum eam rationi submittimus. Finis autem abstinentiæ uarijs est, cum multis de causis homines abstinere soleant. Nam in eo uel saluis rationem solū habent, uel cōmoditatis corporeæ, uel ut appetitus reprimatur, mensq; ad Deum tota cōuertatur. Si salutis solum tuendæ causa abstinemus, nec boni, nec mali erimus, cum eiusmodi abstinentia uirtus non sit. Quòd si uerò aliã cōmoditatem sequamur, ut studia, uel negotia, quæ sobrio animo gerenda sint, frugalitas dicenda est. Sola ergo illa, quæ propter Dei cultū cupiditates refrenat, uera dici abstinentia debet: qualis fuit illa Ioannis Baptistæ, qui locustis ac melle syluestri duntaxat uescebatur: aut Pauli, Hilarionis, Antonij, Basilij, ac cæterorū, qui in Aegypti solitudinem sese contulere. Eadem hæc abstinentia cū ad Dei cultum & obsequiū referatur, certū parsimoniæ modū non habet. unusquisq; enim pro ingenio, natura, institutoq; abstinet, eoq; solum cõtentus est, quod uitæ necessitas postulat: cætera non ut mala, sed ut nimia, non cupit. Vnde qui à cibis eo animo abstinent, quòd eos esse per se malos existiment, abstinentes non sunt: imò multum peccant, dum quicquam malum esse à Deo factum putant: cum uerum abstinentiæ officiū sit, à quibusdã abstinere, nō ut à malis, sed ut minimè necessarijs: quibus nos spōtè priuamus, uel quo Deum magis placeamus, uel ut ad ipsum conuertamur. Quam quidem ad uirtutem ieiuniū illud refertur, quod à Christianis nūc, & à Iudeis olim obseruatum est semper: de quo differe re, huius loci non est. Abstinentiæ contraria est Gula, id est

id est, immoderata ciborum appetitio, ex intemperantia profecta. A qua Gulosus is dicitur, qui uel cibos admodum delicatos accuratè conquirat, uel uaria condimentorum genera & saporès excogitat, uel more belluarum se nimium ingurgitat: idq; ob solam ciborum uoluptatem, non propter naturæ indigentiam. Talem fuisse Antoninum Heliogabalum Cæsarem, Lampridius testatur: qui omne deliciarum genus in saporibus querebat, mirabilium condimentorum formas excogitabat, eorumq; inuentoribus præmia tribuebat. Cuius nõ dissimiles fuisse illi duo belluones Philoxenus & Gnato, parasiti: qui cum conuiujs adhiberentur, in patinas ciborum emungebant, ut cæteris abstinentibus, soli cibos omnes absumerent. Hoc autem gula uitium, præter id quod magnas in animo commotiones excitat, multorum est uitiorum semen. Cum gula multi patrimonia sua exederint: alij, ut consuetam uoluptatem expleant, ne alieno quidem parcaunt; alij incontinentes, petulantesq; fiunt: alij nefanda scelera committunt. Nam & primo nostri generis auctori Adamo ad inobedientiam gulæ uitium accessit, quo & Dei præceptum neglexit, & morti ad dictus est. Itèq; demon ille tentator, qui CHRISTVM se in solitudine circumuenire posse putauit, nõ alias illi infidias, quam gulæ tetendit, dum ex lapidibus panes fieri ab eo postulauit. Itaq; maximum est gulæ uitium, naturæq; prorsus contrariu, cuius in uictu modum transit, dum nos omnibus cibus ad nauseam usq; replemus, noctes ac dies epulamur, in ipsas mensas euomimus, exinuitoq; uentre rursus saturamur. Quod eo est magis uitiosum,

tiolum, quòd non natura, sed praua consuetudine, opinionèq; nostra fit. Abstinentiæ quasi ex altera parte respondet Sobrietas, quæ in potus moderatione uersatur: quamnis ad omnem etiam animi continentiam transferri solet nonnunquam. Eadem autem definitur, uini ac potionis cuiusq; debita continentia, per quam modo naturæ contenti, nihil amplius requirimus. Nam cum nobis ad naturæ cupiditatem sedandam, restringendamq; sitim moderata potio sit satis, quidquid aliud causa uoluptatis expetitur, in uitium cadat necesse est. Quapropter sobrietas eam ipsam appetitionè moderatione coeret, ne naturæ indigentia in auiditatem insatiabilè degeneret. Cuius generis est illa eorum, qui uel ex usu potandi sitim quandam perpetuam contraxere: uel eandem adhibitis remedijs querere, ut auidius bibant, conantur. Ergo proprium Sobrietatis est, sic omnes cupiditates cohibere, ut eæ prorsus non tollantur, cum naturæ commoditati necessariae sint: sed ut moderentur ratione & consilio, ne propter incontinentiam, homines, quod de Vlyssis socijs Homerus scribit, in sues, belluasq; sordidissimas conuertantur: id est, similes harum mores ediscant. Est autem Sobrietas cum omnibus ualde necessaria, tum maxime ijs qui curam aliorum habent, ut magistratui, ac principi: uel ijs qui sunt infirmioris naturæ, ut iuuenibus, foeminis, senibus, quibus omnibus Plato uini usum in rep. sua prohibet, ne quid agant intemperanter: quod in ijs est ualde turpe. Paulus Apostolus ad Titum scribens, sobriè, iustè, ac piè uiuere nos præcipit: quòd esse pij ac iusti minime possumus, nisi e-

tiam.

tiam simus sobrii. Vt enim ex incontinentia multa uitia dimanant, ita multæ uirtutes ex sobrietate: quæ in primis rationis statum tranquille conseruat, perturbationes cupiditatesq; animi componit, totius deniq; animalis concordiam & quasi partium concentum efficit. Huic contraria est ebrietas, eademq; est immoderata potionis cuiusuis, quæ possit inebriare, expetitiō: quæ si ex habitu uitioso nascatur, ebriositas: si ex casu quodam, & ignoratione, ebrietas nominatur. siquidem illa iam usu inueterata frequentior est, hæc fortè ignorantem usu rationis priuat. Vt de Noa sacrae literæ testantur, qui dum, uini ignorata ui, largius bibisset, inebriatus est. Eius uitij actio est, ut homo rationis usu priuetur, cupiditates multæ exoriantur, petulantes & impudentes ebrii fiant, inutiles ad actiones reddantur, secreta patefaciant, affectusq; alij infiniti nascantur, pro cuiusq; natura: ut risus, lachrymæ, ira, contemio, conuiciū, dicacitas, furor. Quæ omnia accuratè complexus est Horatius:

Quid non ebrietas designat? operta recludit,
 Spes iubet esse ratas, in prælia trudit inermem,
 Solicitis animis onus eximit, addocet artes:
 Fœcundi calices quem non fecere disertum?
 Contra ista quem non in paupertate solutum?

Multum tamen interest ad uitij eiusdē turpitudinem, num ex habitu, id est ebriositate, an ex simplici affectu, casuq; fortuito quis inebrietur. Nam quæ fieri ignorantie solet ebrietas, minus est uitiosa, quàm quæ ex usu penè quotidiano, siquidem illa semel, hæc semper rationem

nem perturbat. Quapropter cauendū est, dum bibitur, ne naturæ nostræ modum excedamus, ne uel solum ad commensationes & ebrietatem nati uideamur: quādo, ut uiuamus (testimonio Socratis) edimus ac bibimus, non tamen econtrā. Et qui Græcorū more uelit potui indulgere, is uentri solum uiuere, consilioq; ac ratione prudens orbari uidetur. Ea de causa Pythagoras ebrietatem insanæ meditationem uocabat: & Anacharsis, post tertium haustum bibere, summæ esse dementiae dicebat. Nam quod est siti restinguendæ satis, bibere, naturalis necessitatis est: plus autem ad uoluptatem sumere, effrenatæ incontinentiæ. Quo nomine olim Paribi, Græciq; tantum ebrietatis causa infamati à cæteris nationibus sunt: è Romanis uerò (ad quos, longo interiecto temporum spacio, uitium illud peruenit) M. Antonius multum à Cicerone uituperatur, quod nihil esse homine indignius possit. Tiberius Claudius Nero Caesar ad eum fuisse incontinens perhibetur, ut mutatis eius nominis literis prioribus, Biberius Caldius Mero nominatus fuerit. Nouellium item Torquatū, & M. Ciceronem, Marci oratoris filium, ad eum in uini potu intemperantem fuisse Plinius commemorat, ut is coram Tiberio Casare tres uini congios uno haustu epotarit, cum binos simul haurire sit solitus. Sed quid ego plurimum antiquorum exēpla proferam? cum uideam in Germania, Belgicæq; Gallia, multos mensis totos dies ac noctes assidere, & compotationibus tempus insumere, nec inde crapula consopitos surgere posse, sed abduci? Sed hæc satis de abstinentia, & sobrietate.

De castitate seu pudicitia, deq; continentia, & clementia.

Cap. 26.

Diximus de ciborum ac potionis moderatione, id est, abstinence, & sobrietate: in quo temperantiæ officium non minimum uersatur. Sequitur, ut de Venereæ libidinis continentia, id est pudicitia, seu castitate differamus. Castitas & pudicitia, quæquam inter se differre uideantur, diuersæq; uirtutes putentur, eadem tamen sunt, soloq; nomine, non autem re distant: cum utraq; ad corporis & animi integritatem pertineat, utraq; Venereas cupiditates cohibeat, atq; animi seruet intactam puritatem. Virtutis huius sedes non in animo tantum collocatur, sed in corpore etiam. Et quamuis uitietur hoc ipsum uel aliqua illata, dummodo integer ac purus sit ille: non minus remanet pudicitia, quàm intacto corpore. Contrà fiet, si uoluntas appetitioni cõsentiat, amboq; simul cupiditate rapiantur: tunc enim & animus & corpus pariter uitiantur. Ex quo patet, pudicitiam integritatem esse animi quandam contra omnem Veneream libidinem. Huius origo est, uoluntaria seueritas, quæ uel naturalem libidinis impetum coërcet: finis uerò, Dei cultus, & obsequium, cuius causa puritatem animi seruamus. Eadem præterea pudicitia quamuis una sit & eadem uirtus, uariari tamen solet pro eorum diuersitate, in quibus fuerit. Nam in uirginibus, quæ animo corporeq; pudico sunt, Virginitas appellatur: in coelibes ac uiduas, coelibatus & uidualis castitas: in coniugatis, coniugalis. Horum trium generum præstantissimi-

stantissima est Virginitas, Deoq; maximè grata: quoniã uel naturæ cupiditatem euincit, ut animi sinceritas conseruetur. Singula tamen illorum suam habet dignitatem, laudanturq; diuersa ratione. Nam coelibum ac uiduarum pudicitia, quæ secunda est post uirginitatem, in cupiditatum continentia uersatur, magnamq; uim exigit ad appetitum illum cohibendum, qui expletus aliquando fuerit. Ultima est coniugalis, quæ in matrimonij legibus seruandis consistit. In unoquoq; generum istorum permulti maximè excelluere, quos in medium adducere longissimum esset: ut Maria CHRISTI mater, unicum pudicitiae specimen, Lucia, Agnes, Ioannes Baptista. Quibus in suo genere Virginia & Lucretia, Romanae feminae, tametsi minime comparandæ, non parua laudis habuere. Quas inter, non parua Mariæ Coronellæ Hispanicæ matronæ laus fuit: quæ marito diutius militiæ commorante, cum acri libidinis ardore inflammaretur, ardenti facie pudenda inussit, ut ignis uel flammâ libidinis extingueret. Quibus ex rebus intelligitur, quanta sit uis pudicitiae, quantumq; robur, cum naturæ nostræ imbecillitatem exsuperet, constanterq; impetus cupiditatum comprimat: ut quamuis natura corporis intemperans mentem commoueat, lasciuia & formæ amor exagitet, aut uis à quoquam inferatur, semper sibi tamen ratio firma & infracta cõstet, semperq; puram castitatem seruet. Contraria pudicitiae est libido, quæ Venereæ cupiditatis affectio immoderata est. Hæc quamquam à natura ad sui generis conseruationem animantibus uniuersis tributa est, solet tamen animum uehemen-

ter commouere. Quoniam enim ex alimenti naturalis portione in membra genitalia demissa semen, ex seminis autem affluentia libido gignitur, si animus huius impetui cedat, primò membris acies obæcatur, consilijq; fit expers: tum præceps in uoluptatē obiectam concitatur. Id efficit, ut communis cum belluis sit homini libido, & eiusdem appetitus. Sed hoc tamen interest, quòd illa nunquam nisi ad sobolis procreationē suo simili copulantur, homo autem sæpe uoluptatis causa naturæ modum non tenet. Indicauit hoc Cæsaris Cōmodi perditā libido, qui trecentas concubinas habuisse, ijsq; plures, dicitur. Quæ etiam non minor Messalinæ Augustæ, Claudij Cæsaris uxoris, impudicitia fuit: quæ noctu, ut notat Iuuenalis, mariti toro relicto, sumptaq; scorti uilissimi ueste, in publico lupanari prostare uisa est aliquādo, ut immanē libidinis uoluptatē satiaret, quam uix tamen poterat exple-
re, quando quidē Lassata uiris, sed non satiata recessit: ut ait idem poeta. Ex huiusmodi ergo libidine scortatio, adulteria, incestus, stupra, nefandaq; alia scelera nascuntur: quæ nominari, quin aures honestas offendant, non possunt. At uerò neq; uitij huius turpitudinem in ipsa solum coniunctione ponimus: sed in animi etiam uitio, ac labe. Nam qui animo libidinoso est, quamuis ab inhonesto contactu absteineat, non minus est uitiosus, quam si re ipsa, quod appetijt, exequatur. Quo nomine in Euangelio CHRISTVS: Qui uiderit, inquit, uxorem proximi sui, & concupiuit eam, iam mœchatus est in corde suo. Non iudicat ex concubitu inhonesto libidinem, sed ex animi motu interno, qui ad illam agitur,

gitur, sine mentis consilio. Veniamus iam ad continentiam, reliquasq; temperantiæ partes. Continentia, quæ cum abstinentia, pudicitiaq; eadem esse uidetur, temperantiæ forma est, per quam, ut Cicero definit, cupiditas consilij gubernatione regitur. Propriè tamen, ut à nobis hoc loco capitur, moderatio est cuiusq; appetitionis, tam ueneræ, quam sensuū aliorū. Nam qui abstinēs est, ac pudicus, & sobrius, cōtinens est etiam: at non omnis continens, cōtinuò est sobrius, aut pudicus. Quādo ergo cōtinentiæ nomen adeò latè patet, cōmune cuiuscunq; appetitus moderationi erit: eademq; ipsa tēperantiæ subiicietur, non ut uirtus absoluta, quemadmodū ait Aristoteles, sed ut inchoata, qua in cupiditatibus cohibēdis utatur temperantia. Quo fit, ut eius subiectū sit in uoluntate, quæ possit appetitum rationi submittere, ac modum uoluptati statuere. Quinetiam ad uerū temperantiæ officium necessaria est præsertim cōtinentia, ueluti cupiditatum frenum, quo ratio ad eas cohibendas utitur. Eidem contraria est incontinentia, quæ immoderata est uoluptatum cupiditas, ratione non prohibente. Hæc ipsa non minus latè patet, quam continentia, cui aduersatur: quia ad omnem animi immoderationem refertur. Qui enim libidinosus, ebrius, impudicus, & immoderatus est, idem quoq; est incontinens. Proprium ergo uitij huius est, uoluptates quascunq; rationis consilio neglecto sectari, dolorem omuem fugere, nullam deniq; perfrundæ iucunditatis occasionem omittere. Propterea eidem affinis est mollicies, per quam molestiæ cuius cedimus, pœnitentiæ elapsæ uoluptatis, appetitio

immoderata, perturbationesq; aliæ, quæ omnino rationi tenebras offundunt. Fons autem incontinentiæ est, appetitioria animi facultas, in qua omnium cupiditatum uires insunt. Quæ Platonis & Aristotelis sententiæ ex tribus animi facultatibus, ratione, iracundia, & appetitu, abiectissima, turpissimaq; est. Vnde Socrates apud Xenophontem, hominem incontinentem pessimi domini seruum appellat: ac Pythagoras, liberum esse illum negabat, qui affectibus inserviret. Nam si libertas est, ut Cicero definit, potestas uiuendi, ut uelis: seruitus autem, inuita & coacta obediencia: certè qui uoluptatibus semper pareat, qui nihil aut moderatè aut sapienter agat, qui non rationem, sed appetitum sequatur: is seruus acerbissimi, durissimiq; domini est. Transeo iam ad alteram temperantiæ partem, quæ in cohibendo iræ impetu consistit: hoc est, ad clementiam seu mansuetudinem. Cum enim duæ sint animi partes, ex quibus omnes appetitiones nascuntur, iracundia & cupiditas, hæc uirtutes quæ cohiberent cupiditatem, explicuimus: nunc de ijs quæ circa iracundiam uersantur, differendum est. Clementia ergo seu mansuetudo est, per quam animi temerè in odium alicuius inuentionis concitati, comitate retinemur. Hanc Plato, constitutionem animæ stabilem contra iræ impetum, definit: Seneca uerò in secundo de Clementia uolumine, temperationem animi in potestate ulciscendi. Eandem Aristoteles mediam inter duo uitia statuit, iracundiam, & nimiam tolerantiam: quarum illam in exuperantia, hanc in defectu uitiosa ponit. Itaq; clementiam, mediocritatem esse quandam censet: clementem

tem uerò, eum qui irascatur quidem, cum opus est, & quando oportet, & quibus cum oporteat, aut omnino quandiu ratio præscribat. Quem ipsum sic uacare perturbatione uult, ut rationis consilium tantummodo sequatur, non odij, aut ultionis causa quicquam committat. Ab hac Aristotelis sententiæ Seneca in eodem libro dissentit, qui clementiæ nullam mediocritatem assignat, eamq; potius uirtutem esse lenitatis ait, qua impetus iracundiæ ratione retardetur. Quam itidem propriam esse superiorum in inferiores affirmat, quod in penis exigendis uersatur. Quocirca huic aduersam statuit crudelitatem, quæ sit animi atrocitas in uindicta sumenda. Sed harum quidem sententiarum uerissimam esse Seneca prorsus existimo, cum nulla sit clementiæ mediocritas, duobus extremis interiecta. Nam unum illi uitium iracundiæ & crudelitatis aduersari, dubium non est, & Aristoteles ipse fatetur. At nemini succensere, æquoq; animo contumelias ferre, non modo, ut ille arbitratur, uitiosum, aut seruire non est: sed etiam summæ uirtutis, id est, patientiæ. Ergo si nec nimia contumeliarum tolerantia uitium est, nec duo etiam, sed unum clementiæ uitium dumtaxat repugnat: nullam esse illius mediocritatem concluditur. Quapropter clementia per se uirtus absoluta erit, eaq; in nullo medio uitiorum locata: cui contraria est crudelitas, de qua deinceps suo loco dicitur. Sedes uirtutis huius est, animi irascibilis facultas, in qua moderanda consistit: finis uerò Dei cultus, propter quem nemini aut infesti esse, aut nocere debemus, omnesq; alios tum superiores, tum inferiores humani-

ter tractabimus. Eo fit, ut clementia homini sit admodum naturalis, cum non magis eius naturam, ut putat Aristoteles, attingat, iniuriam ulcisci, quam remittere. Hoc enim cæteris animantibus antecellimus, quod ad iustitiam et humanitatem nati sumus, non ad seuitiam, aut in humanum genus odium. Atque etiam si probi uiri est, aliorum misereri, angustiam cuiusque dolere, iniuriam condonare, miserum non affligere, nihil denique atrociter et crudeliter facere: certe propria erit eius clementia, cuius est omnia hæc agere. Est porro munus eiusdem uirtutis, humanitatem inter omnes exercere, neminemque uel aduersarium lædere: inferiorem summo iure non punire, sed moderatione, benignitateque cuncta metiri. Exemplo huius rei esse potest C. Iulius Cæsar, qui mansuetudine, humanitateque omnes superauit, dum uel hostes acerrimos animo mansueto conseruauit, ac nonnunquam beneficijs ornauit. Huic Titus Vespasianus Cæsar extitit simillimus, quem generis humani delicias Suetonius appellat: qui adeo clemens tum in alijs, tum in illa Hierosolymorum uastatione fuit, ut cum in urbem, facta irruptione, intraret, magnamque ciuium stragem conspiceret, illacrymassæ feratur. Idem cum detectæ coniuratorum in illum insidiæ essent, non modo nullo eos supplicio affecit, sed etiam sibi magis beneuolentia copulauit: putans nimirum nullam regibus tutiorem firmioremque fore custodiam, quam in subditos humanitatem: qua et ornatiissimi, et omnino amabiles sunt, atque a tyrannis plurimum discrepant: quorum est proprium, omnia crudeliter facere, nulli culpam condonare, atque animi feritate quadam in omnes seuire. Contrà uero prin-

principis clementia iracundie impetum refrenat, crudelitatem mitigat, et ratione cuncta moderatur. Quamobrem misericordia clementiæ coniungitur, ut hæc magis rationi rectæ congruat, Deoque grata sit, sine qua nemo clemens humanusque possit esse. Nam qui misericors, idem quoque clemens esse uidetur: ac uice uersa. Quæ ex re constat, Senecam, et cum eo totam Stoicorum scholam, falli ac decipi, qui misericordiam inter animi morbos ponant, eamque dicant uitiosam esse. Putat enim ille, fracti esse animi, alienis malis dolere, tristitiamue ex ijs concipere: cum non uideat, eadem se ratione illam, quam laudat, clementiam pariter tollere, si misericordiam sustulerit. Nam quo pacto quis clemens esse possit, si dolore prius alienæ miseræ non commoueatur: nisi forte illum sine sensu, sine humanitate ac iudicio, clementem esse dicamus. Sed studio illi, ut mea fert opinio, eximedi ab animo affectus misericordiæ sustulere, quem non modo morbus mentis non est, sed summa etiam præstantissimaque uirtus, in qua uel felicitatem CHRISTVS collocandam putauit, apud Matthæum inquit: Beati misericordes, quoniam ipsi possidebunt regnum celorum. Sed his nunc omisis, quæ longiore tractatione efflagitant, ad contrarium clementiæ uitium pergamus. Crudelitas, ut Seneca definit, est animi atrocitas, in uindicta sumenda, aut pœnis exigendis. Eadem autem ab inhumanitate proficiscitur, quæ hominem alienis incommodis delectari facit, inflamaturque ab iracundia, tamquam fomite ardoris ac seuitiæ. Nam quemadmodum ad actionem fortitudinis iracundia uis confert, si rationi subiiciatur: sic etiã ad seuitiam si tēdat, crudelitati coniungitur. At uero

Aristoteles, dum iracundiam mansuetudini obijcit, eam esse uitium huic contrarium existimat. Cuius tres ponit species, quas libro etiam superiore commemorauimus: acutam iram, quæ citò homines inflammat: amarâ, quæ ex iniuriâ illatæ recordatione oritur: ac difficilem, quæ pertinax & grauis est. Ex hoc triplici iracundiæ genere, primum quidem Aristotelis sententiâ nō uitium, sed affectus est: secundus uerò ac tertius, clementiæ aduersatur. Harum ego trium formarum nullam clementiâ opponi existimarem, cum eadem affectus sint, uitiaq; solum in habitu ponantur. Quòd autem iracundiâ clementiæ non repugnet ut uitium, sed radix sit potius, atq; inclementiæ comes, inde apertè intelligitur, quòd clementiam non in affectione, sed in habitu statuimus. Quæ etiâ de causa & contrarium illi uitium in habitu constituitur, quando uitiorū ac uirtutum habitus, affectuum autem facultates solum in animo sunt. Ex quo sequitur, solum crudelitatem cum clementiâ pugnare, cum habitus sit: non iracundiam, quæ naturalis est facultas. Hoc tamen efficit iracundiâ, ut eam animi saeuitiam, ex qua oritur crudelitas, incendat, difficilioremq; reddat. Quod cum ab humanitate, benignitateq; hominum abhorreat, efferati ac truculenti animi redduntur, nullaq; sui generis misericordiâ ducuntur. Huius generis sunt ij, quorum antiquitas feritatem commemorauit: Busiris Aegyptiorum rex, Diomedes, Phalaris, Annibal: è Romanis uerò Seruia Tullia, Seruii regis filia, quæ per patris cadauer carpentum, quo uehebatur, ire coegit: L. Sylla, Spartacus, Cimna, aliâq; hominum portenta. Eandem

ob cau-

ob causam crudelitati adiuncta est immanitas, quæ illam reddit acriorem. Differunt eæ tamen duæ, quòd crudelitas, humanitatis solum leges transgressa, ultionis libidinem explese cupit, eoq; contenta est: immanitas uerò longissimè illam superat, nec saeuitiæ modū habet. Quælis erat illa Claudij Cæsaris, qui si quos gladiatores prolabi in arena cerneret, dum depugnarent, coram iugulari iubebat, ut præsens expirantiū ora intueretur. Vtrūq; sanè uitium deterrimum est, clementiæq; maximè cōtrarium, in qua summam benignitatem collocamus.

De modestia, seu moderatione, atq; eius partibus. Cap. 27.

Explicatis temperantiæ ijs partibus, quæ circa iracundiâ, cupiditatemq; uersantur: differamus nūc de reliquis eiusdem formis, initio à modestiâ seu moderatione sumpto. Hanc ipsam, quam Græci communi nomine σωφροσύνη appellat, Cicero temperantiam, frugalitatem, moderationem, ac modestiam nominat. Sed eam nos angustius hic usurpantes, pro mediocritate quadam delectationum, affectuumq; capimus, quæ uirtus priuata sit, ac forma quædam temperatiæ. Eâq; ab eodem Cicerone definitur, uirtus, per quam pudor honestus clarâ & stabilem comparat auctoritatem: à Platone uerò, uoluntaria ad id quòd optimum iudicatur, concessio. Propriè tamen modestiâ est, mediocris uoluptatum temperatio, per quam animi tranquillitas conseruatur. Differt à temperatiâ, quòd illa circa mediocres affectus, in quibus est exigua difficultas, uersatur: hæc nimias & immoderatas cupiditates continet. Quocirca officii ipsius

Q 5 est.

est, sic motus eos animi moderari, ut magna omnium affectionū cōsensio seruetur. Nam ut in corpore uenustas ex apta partiū cōgruentia perspicitur: ita in animi moderatione cernitur modestia quasi eius pulchritudo quædam, quæ cogitatione secernitur à tēperantia, re autē est eadem. Ipsa uerò modestia nō in aliquo affectionis genere peculiari uersatur, sed ad omnē animi motū æquē pertinet, ideoq; fusā per iracūdiā et cupiditatē est: quoniā qui modestus est, irā, odiū, amorē, ambitionē, arrogantiū, libidinē, cæterosq; inhonestos appetitus moderatur. Id in Q. Fabio Maximo demonstrari potest, qui cum se quinquies cōsulatu, quē sæpe maiores sui magno cū honore gessissent, defunctū animaduerteret, ac eius filius summo omnium cōsensu consul renunciaretur, cū populo studiose agere contendit, ut suo generi uacationē aliquā dō cōcederent, nolentq; diutius in eadem familia tantū honorem continuari. Plato etiam Atheniēsis, cum ob delictum seruo cuidam iratus esset, ne illum acrius ipse puniret, iræ motu perturbatus, Speusippo tradidit flagellandum. Itaq; in omnem immoderatam animi affectionem uim habet modestia, nec solas cohibet cupiditates, sed omnem à ratione auersum appetitum. Quæ eadem cum uarijs in actionibus cerni, uariariq; possit, ex se alias uirtutes quasi ramos propagat, ut humilitatē, *πραΐτητα*, id est sciendī studium (uel si uerbum è uerbo reddimus, studiositatem) festiuitatem, quam Aristoteles *ὀρθότητι* nominat, et ornatum: de quibus est ordine differendum. Humilitas, quæ uirtus est moderandi insolentiā, à philosophis inter uirtutes alias nunquā relata

lata est, uitiūq; potius deiecti animi putatur. Nā ab honoribus planē abhorrere, sese parupēdere, nihil sibi tribuere, deiecti uitiosiq; animi, et Aristoteles et alij multum esse putarūt: nos autē, qui melius uirtutes ueras agnoscimus, humilitatē, seu propriā extenuationē, summā esse uirtutem cōtendimus, imò nullā Deo gratiorē iudicamus: cū hæc ipsa potissimū à CHRISTO sit cōmendata tum exēplis, tum etiā testimonijs, qui præterquā quòd humanā naturā assumere, cū Deus esset, uoluit, quæretibus ab eo discipulis, quis maior in regno cœlorum esset, cōmonstrato puero: Quicumq; (ait) humiliauerit se sicut paruulus iste, hic maior est in regno cœlorū. Quòd autē humilitas uirtus sit, ratione cōfirmari etiā potest: quando cōtraria ei arrogātia uitiosa est. Etenim si de se plusquā uires permittant, existimare, superbi et arrogātis est: nemoq; tā rectē de se iudicat, quā sui amore obcecatur: certē nō modò aliquid in se magnificere, ac iactare, uitiū est: sed etiā se extenuare, atq; humilē cēferre, maxima uirtus. Docuerūt hoc multi uel ipsorū Ethnicorū hominū, qui aut magistratibus sese abdicarūt, aut cōtemptis honoribus à rep. discesserūt. Curius Dētatus, is cui uxor arāti Dictaturā induit, ut canit luuenalis, gesto foeliciter bello, uictisq; populi Romani hostibus, haud eo amplius honore elatus est, aut pristinam uiuēdi rationē deseruit: imò uerò ad priorē agricolationē redijt, neglectis omnibus reip. negotijs. Socrates uerò, philosophorū Apollinis oraculo sapientissimus, nihil se prorsus scire fatebatur, alij demū quā plurimi, cū magni et excellentes uiri essent, quòd sese extenuarint, sapientissimi habiti sunt.

sunt. Ergo si apud homines humilitas uirtus censetur, eaq; animi magnitudini, ut antea docuimus, nequaquam repugnat, adiungenda esse modestiæ uidetur, tanquam eius forma quædam, non actione, sed subiecto ab illa discrepans. Si quidem modestiæ id est, ut in omnibus cupiditatibus mediocritas seruetur: humilitatis uerò, ut nos extenuemus, imbecillitatemq; nostram agnoscamus, nihilq; magnum nobis temerè attribuamus. Id nulla ratione alia clarius intelligetur, quàm si homines nos esse, imbecilles, deprauata uitiosaq; natura, multis deniq; malis & ærumnis obnoxios noscamus. Quæ omnia, si ut mala per te sunt, ita nobis inesse consideremus: profectò huius uirtutis habitum assequemur. At si ijs quasi occultatis, bona solum nostra uèditemus, nobisq; ipsi multum placeamus: superbi omnino simus necesse est. Quo nomine humilitas ex propria cuiusq; notitia oritur, prudentiæq; arctissimè astricta est: quoniam istiusmodi cognitio ex illius iudicio proficiscitur: Demissio autem, atq; adeo humiliatio, ex modestia. Eò fit, ut actio modestiæ præcipua sit, hominem seipsum agnoscere: bonaq; omnia non sibi, sed Deo tribuere, à quo cuncta nobis proueniunt. Humilitati contraria est arrogantia, quæ hoc in loco pro habitu insolentiæ ipso capitur, non pro affectione. Est autè eadem, immoderata animi iactatio, quæ cum ex falsa sui opinione nascatur, imprudēs ac cæca est. Et quemadmodum humilitatis est, ut suam homines tenuitatem & agnoscat, & extenuent: sic etiam arrogantia, ut bona solum iactent, ac sibi plurimum arrogēt. Hæc ipsa ex amore proprio, ac sui ignoratione ori-

tur

tur in plerisq; ideoq; magis ingrata Deo est: à quo cum omnia bona acceperimus, nobis tamen illa tribuētes, debitam ei gratiam non habemus. Quoniam uerò immoderata est arrogantia, iudicioq; mentis caret, multa secum uitia affert, quæ pro affectus uarietate modò in lucem eduntur, modò etiam prætextu modestiæ occultantur: ut leuitas, simulatio, licentia, contemptus, elatio, ambitio. Themistocles Atheniensis, quamuis imperator alioqui strenuissimus, Seryphio cuidam dicenti, illum non sua, sed tantæ patriæ gloria illustrem esse: respondisse fertur, Etiam si ego Seryphius, tu autem Atheniensis esses, nec tu plus gloriæ propterea haberes; neq; ego minus Superbum & arrogans dictum, nisi summo uiri splendore excusaretur: sed condonandum est aliquando animi magnitudini, quæ qui sunt præditi, non raro elatiores alijs esse solent. Ex quo intelligitur, magnum esse arrogantia uitium, cum non Deo tatum odiosum sit, sed etiam apud homines malè audiat. His igitur ita propositis, ad reliquas modestiæ partes nos conuertamus: quarum prima est φιλομαθία, id est discendi studiū, siue studiositas, ut ita dicam. Hæc quanquam naturalis esse affectio uideatur, quòd natura homines sciendi auiditate ducantur, tamen hic à nobis pro habitu cupiditatis eiusmodi capitur. Eademq; humilitati arctissimè cōnexa est, quoniam ex propria ignorationis notitia proficiscitur. Atq; ut humilitate homines tenuitatem suam agnoscunt, ita sciendi studio ignorantiam suam fatētur: quam tollere cum uelint, ad rerum diuersarum intelligentiam animum inducunt. Virtutis huius subiectum est, quid-

quid

quid in scientiâ aliquâ cadit : finis autem ipsa cognitio, qua adeptæ cupiditas satiatur. Est uerò eiusdem officii, addiscere quidquid ab hominibus sciri potest : eoque minus discendo satiari, quod nullū est disciplinarū extremū, finisq; nullus. Id in Pythagora, Platone, Aristotele, cæterisq; philosophis perspicuum est, qui uitam omnem in studijs contriuere, quiq; orbis remotissimas regiones, ut aliquid edicerent, peragrarunt. Solon Atheniensis, is qui leges ciuibus suis tulit, ad eod sciēdi cupidus fuisse dicitur à Platone, ut id sepius usurpare sit solitus, Senesco discens. Quoniam uidelicet studiorū diuturna sit cupiditas, quæ nisi cum uitæ exitu nunquam terminatur. Hoc ipso maius Theophrasti studiū extitisse uidetur, qui moriēs accusare se naturā dicebat, quod diutius non posset philosophari. Plinius Secundus, ad eod studiosus fuit, ut ab eius nepote Plinio iuniore refertur, ut totum id temporis quod studijs non impenderet, perire arbitraretur. Quæ ex re nascitur quæstio perdifficilis, Nūquid sciēdi eadem cupiditas, uirtus cum sit, infinita esse debeat: cum nulla uirtus infinita sit, omnisq; sciēdi auuiditas nullo sine circumscribatur. Cupiditas sanè hæc à quibusdam inter exiguos limites concluditur, qui moderanda esse studia censent. Cuius sententiæ est Callicles apud Platonis Gorgiam, qui uacandum à philosophiæ studijs aliquando contendit, ne uitam à rebus agendis planè alienam agamus. Sed uerior profectò est corū ratio, qui propterea studia insatiabilia esse putant, quod ex mentis agitatione, quæ perpetua est, nascamur. Nec huic obstat sententiæ, quod in mediocritate sit positum discendi studiū.

cum

eum cæterarum quoq; uirtutum mediocritates latissime pateant, intēdiq; maxime possint, nō minus quàm extrema ipsa. Vnde fit, ut eadem hæc uirtus mediā inter duouitia sit, curiositatē uidelicet, & negligentiam in studijs : quorū illa in extrema sciēdi auuiditate, hæc in nulla posita est. Nam sciēdi incuria, & ignauia, stoliditas quædam animi est, nomine proprio uacans, quæ belluis cum hominibus communis est : à quibus eo maxime distinguimur, quod illa nullo studio discendi, nos maximo tenemur. Sed hoc tamen uitio nullum equidem, quamuis stolidissimum, contaminari crediderim, cum omnes natura duce discendi cupiditate trahantur. Sed animo complectendum est uitium ipsum uirtuti contrarium, ut eius mediocritas eluceat. cum in multis sepe talis stoliditas inueniatur, non quidem eorum naturæ uitio, nisi mente capti sint, sed adeptæ quadam animi ignoratione, diuq; confirmata. At uerò curiositate non pauci ferè peccant : cum multi, dum ueram honestæ huius cupiditatis tenere mediocritatem se putant, in uitium maximum incidunt. Est autem curiositas, immoderata atq; indecens addiscendi cupiditas : non qualis est illa insatiabilis animi auuiditas, quæ studiorum amori contungitur : sed diuersa quædam alia, cuius turpitudine nō in ipso sciēdi studio ac desiderio consistit, sed in rerū malarum inquisitione & cognitione. Nec enim qui multa scire optat, curiosus appellatur : sed qui multam in rerum uanarum turpiumq; studijs operam posuerit. ut si quis magiam diuinationemq; addiscat : si cum dæmonibus amicitiam ineat, ut ab ijs quicquā refciscat : si ea demum quæ

ab

ab humana natura sint aliena, inuestiget. Cuiusmodi fuit ille Apollonius Tianeus, à Philostrato alijsq; multis magnopere celebratus, qui ut Magiam cognosceret, Indiã ac Taurum montem penetrauit, quiq; tripodem ex ere, ac Faunos quosdam fabricatus est, qui sponte cibos suppeditarent, quiq; mensæ ministrarent. Tale hominũ genus diuinæ literæ reprehendunt, & accusant: ne nos plus quàm ingenij humani acies attingat, inquiramus, aut discere uelimus. Sequuntur duæ reliquæ modestiæ partes, Festiuitas inquam, & Ornatus: quæ cum in rerum externarum moderatione uersentur, diuersam à superioribus habent rationem. Festiuitas, seu comitas, quã ἀντρεπείλιον nominat Aristoteles, moderatrix uirtus est ioci ac ludij. Cuius finis est, uitæ molestias leuare, mœroremq; tollere, quando seueritatem perpetuò seruare non possumus: & qui nulla frui iucunditate uelit, is planè asperã & intolerabilem uitam agat necesse est. Itaq; quoniam necessaria est in uita iucunditas aliqua, ad labores minuendos, in eoq; opus moderatione est, totum id nobis festiuitas præstat, ut non modò capta uoluptas iucũda & utilis sit, sed honesta etiam & moderata. Est autem illius officium, moderatè hominem exhilarare uel dictis, uel factis uoluptatem afferentibus: idq; non scurriliter, & ad profusam hilaritatem, sed ad modestam dicendi audiendiq; suauitatem. Ideo subiectum illius est, iocus, ac ludus, salesq; sermonis. Eadem præterea uirtus in mediocritate quadam uitiorũ rusticitatis & scurrilitatis, ab Aristotele ponitur: quoniam non adeò profusa esse debet festiuitas, ut abscedat à modestia: nec adeò

rursus

rursus uita hominis austera, quin aliquãdo oblectetur. Quo nomine uirtus ipsa mediũ tenet, acceditq; ad alterũ extremorũ aliquãdo pro loco, tẽpore, occasione, persona, ceterisq; adiũctis. Nã ad scurrilitatẽ in eo festiuitas accedere uidetur, quòd hilaris est: ad austeritatẽ, quòd cõtinentis ac modesta. Ergo festiuitatis est, in iocis honestis uti honesto ac liberali quodam lepore, ad hominis ærumnas delẽdas. Neq; enim ubiq; nec in quouis, aut quocũq; modo uti ea decet: sed cũ necessitas postulat, ita ut personæ, loci, tẽporis, salũ, dignitatisq; ratio habeatur. Lepos autẽ hic, de quo loquimur, natura inesse quibusdam solet, qui dexteritate quadã ingenij magnã in dicendo habet gratiã: quiq; cũ more cõmuni loquatur, nescio quomodo faceret, acutè, aptè, subtiliterq; dicunt. Hanc uim Socrati, quem ἐπιπρωα Græci uocant, in scriptis suis Plato tribuit: Cæsariq; M. Tullius, quẽ ait magna dicẽdi uirtute excelluisse. Sita est præterea non parua lepõris uis in ipsa hominũ opinione, qui magnã in quibusdã gratiã esse censent, quiq; aliquos facetos existimant, quòd eam de illis opinionem cõceperint. Diuersam deniq; sequitur unusquisq; rationẽ festiuitatis, pro gustus & ingenij uarietate. Omnino tamẽ lepõris est magna ratio habẽda, siue is naturalis, siue ex industria, opinioneq; sit. Nã qui modestè facetus esse, ac uenustus uelit, prudentiã in primis colat necesse est, id quod suo Cicero oratori præcipit. Itaq; modestia & grauitate dicẽdi tempus ac personã cõsideret, nec tã risum mouere, quàm moderata iucunditate auditorem delectare uelit. Nec uerò dicacitas nocere debet cuiquã, quod est maximè cauendũ, ne amicũ potius,

R

quãmo

quàm dictū, ut fertur, perdere malimus: sed eam semper moderationē in omnibus obseruabimus, ut nihil fiat intēperanter, nihil imprudēter, ac turpiter. Multæ huiusce generis faciæ graues ac iucūdæ magnorū uirorū circū ferūtur, quæ festiuitatis argumēta esse possunt: multaq; sunt antiquorū, recentiorūq; præclarè dicta, quæ Græco nomine ἀποφθέρματα uocātur, plena iucūditatis, ac modestiæ. Cuiusmodi est illud Bionis facetū & graue dictū, in eos qui mortē aliorū impatiēter ferūt, ac lugēt: qui perinde ineptum esse dicebat, capillum in morte alterius præ dolore sibi, ut sepe fit, euellere, ac si caluitio dolor animi leuaretur. Cū ergo uera festiuitas posita in medio uitiorū duorū sit, uidendū nūc est, quæ, aut qualia sint ea uitia. Austeritas, seu rusticitas uitii est tristitia cuiusā pertinacis, per quod homines aut obiectam uoluptatem aspernātur, aut eandē uitāt, cū uitæ necessitas postulat. Scurrilitas uerò, uitii effusæ ac leuis iucūditatis. Tristitiā quidē semper amare nemo prudēs & humanus possit, nisi alios, ac se ipsum planē oderit: ut Timō is, qui ut tetricus & inhumanus fuit, hominū aliorū conspectū & colloquia uitabat. Quod sanē hominū genus cū abhorrēs ab humanitate sit, multorū etiā uitiorū labe cōtaminatū est: ut feritatis, immanitatis, crudelitatis, odij, seuitiæ, & aliorum, quæ ab una animi austeritate nascūtur. Cui etiam affine est peculiare quorūdam ingenium tetricum & agreste, qui ne ridere quidem uisi sunt: ut M. Crassus, Pythagoras, Xenocrates: quos ὀφθαλμοὶς Græci, id est, risu uacantes non uinarunt. Hæc autem feueritas, si naturam eius spectemus, nec bona nec mala est, atq;

atq; in multis etiam laudari sepe solet. Interest tamen permultū, utrum ex naturali grauitate ipsa nascatur, an ex prauo quodam, superciliosoq; ingenio: itemq; naturæ rationi cōsentanea sit eadem, an ab ipsa abhorreat. Nam quæ naturalis est, rectaq; rationi congruit, laudabilior solet esse ea quæ affectata & ex cōsuetudine adepta: imò hæc uitiosa difficilisq; est, illa laudabilis & grauis. Alterum festiuitati contrariū uitium est Scurrilitas, quæ nimio delectationis studio effertur, quæq; nō uitæ necessariā incunditatē, sed uoluptatē immoderatā, & inanem auditorū applausum cōsectatur. Id in histrionibus, parafitisq; uidere est, quicūq; risum dicēdo captare tantū uolunt, nō animū auditoris moderatē delectare. Cui uitio adiuncta est leuitas, adulatio, motus indecētes corporis, effusus risus, turpitudine, aliaq; uitia homine liberali & graui prorsus indigna. Eadē præterea Scurrilitas nō in iocis tantū, ac dictarijs cernitur: sed in uoce, gestu, uultu, incessu, uestitu, atq; adeo motu ipso corporis. Nonnulli ita gressus suos cōponūt, ac sese uarijs modis effugiūt, ut fabulæ cuiuspiā personā sustinere uideātur: alij properāter nimii, ac ueluti cursim incedunt, alij pedetentim, & gradu testudineo, quod fertur. Itaq; tot sunt scurrilitatis modi, quot ea quæ risum à ratione auersū mouēt. Quos omnes sic uitare prudēs uir debet, ut modestiæ repugnātes, cōstantiāq; indignos. Hinc liquet, festiui hominis minus esse, non ad effusam hilaritatē dicendi suauitate uti, sed ad modestā iucūditatē: idq; ut animus recreetur à laboribus, nō licētia diffuat. Seruādā itē est dictorū ratio, ne uel quenquam illis offendamus, uel ridicula nimis, &

turpia illa sint, potiusq; lepore & grauitate quadã con-
diatur. Nec uerò apud quosuis, aut quocũq; tẽpore ac lo-
co iucũdi esse debebimus: sed apud eos dũtaxat, quibus
gratiũ id sit. aut cũ locus, tẽpusq; docet. Quorũ omniũ
iudiciũ ratio ipsa indicabit: cuius sentẽtia, consilioq; hæ
festiuitatis cautiones dignoscẽtur. Postrema modestiæ
pars est ea, quæ Græcis *νοσμοτας*, nobis autẽ Ornatus
appellatur. Eadem uerò in corporei cultus moderatione
uersatur, modestiæq; adiũgitur: quoniã nõ in alijs tantũ
rebus seruãda est uitæ moderatio, sed in uestitu etiã, cul-
tuq; omni corporis. Finis uirtutis huius est decorũ, quod
in rebus seruamus. subiectũ autẽ corporis ipsa cultura,
quã si nimĩũ affectemus, inornati (ut sic dicã) erimus: si
moderatẽ, ornati. Propriũ est ergo illius, personæ, di-
gnitatis, opũ, ætatis, loci, cõsuetudinis rationem in cultu
habere. Neq; enim infimũ ac plebeiũ hominẽ principis
ornatus decet, nec id eius opes aut dignitas permittunt:
nec senes etiã iuuenili cultu utentur, aut eo genere uestiũ
quod aut loci aut gẽtis cõsuetudo ignoret. Itaq; in omni-
bus ea moderatio est semper tenẽda, ut nihil cõtra deco-
rũ fiat, nihil turpiter aut leuiter agatur. Cõtraria est uir-
tuti huic uestiũ luxuries, nimietq; sordes: ut si quis uel ad
modũ splendide ornari, elegãti.e, lasciuietq; causa uelit:
uel si sui adeo negligens sit, ut necessario etiã cultũ par-
cat Certissima igitur horũ uitiorũ cautio est, ut sic ue-
stiũ ornamento utamur, ut culturæ corporis decenti, ne-
cessuariq; consulatur, nihil ultra naturæ uim expetatur.
Et quanquã nonnulli debeant propter dignitatis decorũ,
exquisitori cultus genere, quã alijs, uit: cõcedendũ est
aliquid

aliquid eorũ personæ ac grauitati, ut in eo à reliquis in-
ferioribus segregẽtur, dũmodo fines rationis nõ trãseãt.
Eadem etiã ratione nec ij uitio sordiciei notãdi sunt, qui
cũq; propter uirtutẽ, ac Dei cultũ, uestitu abiectissimo,
ac nonnũquam ridiculo uti uoluerẽ, uel eũdem planẽ ne-
glexere: quãdo eorũ institutũ, ac finis propositus, diuer-
sum quoddã uirtutis genus sequebatur, quod ornatui mi-
nimẽ repugnat. Hilarionẽ Aegyptiũ palmarũ folijs in-
dũ solitũ fuisse solũ, scribit Hieronymus: nõ is inornatus,
id est, uitio ornati cõtrario fuit? Ioannẽ Baptistã ca-
meli corio amictũ fuisse, sacræ litteræ docet: an is eodem
uitio peccauit? Philosophos etiã aliquos cultu uilissimo
usos, memoriæ mandatũ est: ut Anacharsim Scythã, Dio
genem. nõquid ij uirtutis eius expertes, id est modestiæ,
quã quærebãt, fuerẽ? Hi ergo uirtutẽ aliã excellentiorẽ,
quã illi, quos supra cõmemorauĩ, sequebãtur: totiq; ad
Dei cultũ, aut uirtutis actionem cõuersi, humana omnia
spreuere. Nos autẽ, qui cõmunem hominũ ciuiliũ mode-
rationẽ, non illam perfectã, describimus, comenti sumus
eiusmodi ornatus medio critate, in eaq; ponimus mode-
stiam. Sed hæc satis de temperantiæ partibus.

De temperantiæ officijs. Cap. 28.

Sequitur, ut de officijs eiusdẽ differamus, id quod in
alijs uirtutibus fecimus: quãdo ijs cognitis, tota uir-
tutis huius actio intelligitur. Itaq; quoniã in moderãdis
cupiditatibus uera tẽperantiã cõsistit, potissimũ eius of-
ficiũ est, naturæ uim agnoscere, cõsiderareq; quantũ ea
postulet: reliqua, ut immoderata & uitiõsa reijcere. Nã
etsi naturales cupiditates, ut famem, sitim, aliãq; generis

eiusdē, ad uitā tuendā explere necesse sit: cauere tamen oportet, ne modū excedamus, ne uē pro naturali necessitate luxu immoderato utamur. ut de Sardanapalo mollisimo Assyriorū rege fertur, qui postquam imperij amplissimi opes perditā luxurie consumpsit, hoc iussit sepulchro suo inscribi:

Hæc habui, quæ edi, quæq; exaturata libido
Haussit. —

Vera autē moderationis huius ratio erit, si nihil rationi, Deiq; præcepto repugnās cōmittatur, sed natura semper modū teneamus. Nec uerò solū in corporis cupiditatibus cohibēdis moderatio animi cernitur, sed in alijs etiā, quæ rationē non minus perturbant. Nā plus tibi tribuere, quā merearis, uel aliena rursus magnificere, tuis neglectis, immoderate uē quicquā agere, tēperantiæ repugnat: cuius est propriū, in uitæ actionibus moderationē seruare. Quod nō aliter effici potest, quā si Apollinis præcepto nos ipsos noscamus: ut tanquā boni medici natura morbi perspecta, curationem adhibeamus. Vnde Plato, uerā inquit tēperatiæ uirtutē esse, hominē seipsū agnoscere, nihilq; sibi aut amplius quā natura permittat, uendicare, aut detrahēre quicquā eorū quæ habeat. Porphyrius item Platonius, nihil aliud in eo Delphici Apollinis oraculo, γνῶθι σεαυτὸν, id est, nosce teipsum, significari nobis affirmat, quā oύτῃ σωφροσύνη, id est, serua tēperantiā. Quoniā uidelicet nemo uitæ modū tenere, aut assequi uerā tēperantiā possit, quā se prius agnoscat. Perspecta igitur recte cuiusq; natura, cōgruentem deinde moderationē adhibeat, mitigetq; turbulētos
animi

animi motus, si nimīū offerantur: excitatū suppressos, si ad rectē agendū quasi sepulti sint. Quæ in re fortitudinis præsidio opus est, quæ mollem ac depressā animi partē, quæ cupiditatibus rapitur, obfirmet, aut insolentē tēperet, ac reprimat. Qui enim se putat nimias cupiditates posse moderari nisi se ipsum superet, errat profectō: cum inuitū moderationis à propria uictoria nascatur. Scipio Africanus Carthagine in Hispania expugnata, & à Pœnis recepta, cū inter alios obsides, liberali forma uirginē Inabili cuidā, eius gētis nobili uiro desponsatā, cepisset, nō solū eā minime uiti.uit, cū iuuenis ac cœlebs, uictorq; esset: sed integra etiā dote adiecta, spōso eius reddidit. Itaq; inuitū tēperantiæ est, si nos ipsos primum moderemur, ac ratione superemus. Ex quo illud præclare M. Tullius, Nullā esse maiore, inquit, uictoriā, quā se ipsum posse uincere, uirtutisq; iugo submittere: cū in cæteris quidē uictorijs fortuna belli multū sibi uēdicet, multum etiam milites, dux, opportunitas, consilia: in hac autem nostra totum id uirtuti tribuatur, quodcūq; animi moderationem effecerit. Hinc illa perpetua corporis & animi contentio intelligitur, quæ tum carnis, tum rationis & appetitus esse dicitur. Quæ ipsa temperantiæ solum uiribus comparatur, rationiq; uictoria decernitur. Quocirca bene Plato, Temperatiæ, inquit, officitū esse, rationi appetitoriam animam submittere, & quasi pedagogū huic præesse, ne temerē iactetur. Et quemadmodum pueri, qui sunt natura intemperantes, blandē alliciendi, docendiq; sunt, non plagis rigidē plectēdi: sic etiā cupiditates, quæ ex animi incōtinentia nascuntur,

paulatim moderatæ sunt, quousq; nullū in animo motū excitēt, non acriter extirpandæ, ne maiori ui excitentur. Atq; hæc breuiter de tēperantiæ officijs dicta sint. nunc ad eius cōtrariam, intemperantiā, tardem ueniamus.

De intemperantia. Cap. 29.

Intemperantia est uitii animæ appetitiuæ, per quod nimis cupiditatibus præter modū rationis indulgemus. Hæc putat Aristoteles ἀνομασίαν appellari, quasi indomitā cupiditatē: quod qui intemperates sunt, cohibere cupiditates sepe nō possint. Sedes eiusdem est anima appetitoria, nimium appetitionibus exultans: in qua moderatā cōtraria huic uirtus uersatur. Causa uero, nature immoderatio quædam, uel ex corporis tēperatione nascens, uel ex praua cōsuetudine, quæ plures quàm decet, cupiditates sepe gignit. Quam autē turpe sit, ac beluinum hoc uitium, inde facile cognoscetur, quod tēperantia nihil aut pulchrius, aut splendidius accidere homini potest. Quæ admodū enim deformi corporis habitu, ineptaq; mēbrorum positione nihil est foedius: sic animi ἀνομασία, id est intēperie, nec turpius, nec ab homine alienius est quicquā. Quoniā præterea duabus in rebus cernitur intēperantia, uel si nimium cupiditatibus indulgemus, uel si ab ijs planè abhorreamus: duo fiunt eiusdem partes, ex quibus cæteræ aliæ nascuntur, de quibus supra disputauimus in tractatione singularū tēperantiæ formarū. Vna quidem est, ea quæ ἀναισθησία, id est stupor, aut si uerbū uerbo reddamus, insensibilitas nominari potest: altera, quæ θυρίότης, id est feritas Aristoteli dicitur. Sed nos de priori parte differamus. Stupor, ut

Theo-

Theophrastus definit, animi hebetudo est, in dictis et factis. Alij necessariū cupiditatū fugā à ratione auersam, eam definiūt. Propriè tamē eadē appellari stupor quidā rusticus poterit, per quē sine causa uoluptates ut malas assernamur. Nā qui appetitus cohibet, ut ratio finisq; uirtutū præscribit, tēperans est: qui uerò cupiditatē omnē, nulla facta distinctione, fugit, tantū abest ut sit temperas, ut etiā cōmuni sensu careat. Verū hoc sanè uitium rarū, ac nature nostræ contrariū omnino est: quæ sic amat uoluptate aliqua deliniri, ut si ea priuetur, uiuere nos diu haudquaquā permittat. Quo fit, ut eadem stupiditas quasi alterū extremū in defectiōne uoluptatis positū, cogitatione magis quàm re ipsa intelligatur. Siquidē uoluptas æquē omnibus innata est, atq; æquē cunctōrum animas tangit, cū nemo adeo tetricus et austerus sit, ut nullū uoluptatis sensum habeat. Hæc uerò stupiditas ad quancunq; uoluptatis ineptā et auersam à ratione fugā pertinet, ac nō minus latè patet, quàm ipsa uirtutis mediocritas, cū qua pugnat. Cōtraria huic est feritas, quæ in exuperantia uoluptatū posita uitiositas est. Quam ipsam τὴν θυρίότητα Aristoteles appellat, quod nihil à belluis homines immoderati differat, dū rationis neglecto cōsilio, præcipites in obiectā uoluptatē feruntur. Est autē eadem cōmune uitium omnibus intēperantiæ formis: quoniā id habet reliquæ cū illa cōmune, ut nunquā rationi pareat, sed appetitui indulgeat. Ex quo liquet, omnē feritatem esse intēperantiā: nō tamē ediuerso, quancūq; intemperantiā esse feritatē, cū esse multis modis homines intēperantes possint, nec sint cōtinuò belluarū simi-

R. 5 les.

les. Veram ergo feritatem non in eo, qui quavis cupiditate ducatur, statuimus: sed in illo, qui animi consuetudinem incontinentia prudens sciensq; laxat cupiditatem habenas, seq; omnibus uitijs permittit. Extat huius uitij exēplum in Philoxeno parasito, qui se cupere gruis collū habere dicebat, ut potionis ac cibi per gulam descendētis titillationem, gustūq; magis sentiret. Xerxes Persarū rex magnas opes ostentādi causa, edicto ei præmium proponi iussit, qui nouum deliciarū genus, uoluptatisq; modū excogitasset. Tanta est feritatis huius uis, ut luxuriem, ostentationemq; opum sibi adiungat. Ergo qui solam uoluptatē in omnibus affectat, qui cupiditati cuiuis indulget, qui demū libidinibus, luxuq; omni dissoluitur, is uerē ferus est, ac belluinus. Vnde acutē quidē Homerus, Vlyssis socios Circes ueneficijs in porcos, aues, leones, asinos, aliaq; genera animalium conuersos fuisse inquit: quod homines propter incontinentiam belluarum similes fiant, cum rationi etiam non pareant. Nec mirum id est in quibusdam, qui cum ex frequēti libidinis usu cōsuetudinem inueteratam sint adepti, usq; adeo perturbato animo sunt, ut sæpe ignores, an aliqua ratione utantur in ijs quæ agant, an nulla. Nam si proprium rationis est, nihil turpiter & immoderatē agere: contrā uerò ingenij belluini, præsemit uoluptati sese dedere: certē qui intemperans est, expers rationis quodammodo, saltem cum agit intemperanter, dici potest. Hæc igitur sunt, quæ de temperantia, eiusq; uitijs contrarijs, afferri posse huc breuiter uidebuntur.

Explicatis quatuor potissimarū uirtutū, prudentiæ, iustitiæ, fortitudinis, tēperantiæ generibus, eorumq; formis: ut sinē Operi eādē imponamus, reliquū est, ut inquiratur, nū inter se omnes uirtutes consentiant, an differant: tum, an aliquādo easdē inter se connecti necesse sit: deinde, num ipsæ sint æquales, an aliæ alijs præstantiores: postremò, an omnes ad summum bonū æquē referantur, an aliæ subijciantur alijs: ac, nūquid per se sint satis ad hominem beatū efficiendū. Quæ omnia breuiter ordine proposito declarentur. Virtutes omnes partim unam esse, quatenus ab una quadam animi bonitate nascuntur: partim uerò plures, quatenus diuersis actionibus illa eadem bonitas accommodatur, ex tractatione superiori constat. Siquidem actionis principio, sineq; cunctæ uirtutes consentiunt, dum ad idem bonum summum referuntur, & ex una animi honestate oriuntur. Differunt hoc tamen illæ, quod subiectæ singularum actiones, facultatesq; animi, in quibus sunt, uariantur, cum uirtutum ipsarum aliæ in cognitione uersentur, aliæ in uoluptatibus moderandis, aliæ in metu cohibendo: id quod supra demonstrauimus. Quod uerò generatim de omnibus asseueramus, inductione in singulis explicetur. Hoc conuenit prudentiæ cum iustitiâ, quod utraq; rectus animi habitus est, utraq; uoluntaria, utraq; ad summum bonum referuntur, & ex animi bonitate proficiscitur. Discrepant uerò ambæ, quod prudentia in ueritatis inquisitione uersatur, atq; in mente statuitur: iustitiâ ad æqualitatem societa-

societatis humanæ pertinet, & ad omnes animi partes æquæ sese diffundit. Itē fortitudo ac tēperantia in eo consentiūt, quod ambæ unū ad finē referūtur, quodq; ex recto animi habitu nascūtur, & quod in moderādis affectibus uersantur: differūt, quod altera in irascibili facultate collocatur, altera in appetitoria. Eodem quoq; modo reliquæ uirtutes genere inter se cōsentiunt. specie autem differūt: ut antea prolixè docuimus. Ex hac mutua uirtutū cōsensione, ac dissensione, quādo necesse sit omnes simul copulari, aut distīgi, perspicitur. Nā uel uirtutes perfectæ in aliquo sunt, uel inchoatæ solū (perfectas autem appello cōstantes bonitatis habitus, animo iā insculptos, quos Heroicas uirtutes appellat Aristoteles: inchoatas uerò actiones, sine aliqua firmitate agēdi.) Si perfectæ quidē sint uirtutes, necessariò debent cōiungi, imò nulla earū tolli omnino nequit, quin reliquæ tollantur omnes: cōtrāq; nulla inerit cuiquā, ad quā ceteræ pariter nō accedat. Vt si quis sit uerè prudēs, is iustus, fortis, ac tēperans est. Diuersa ratio est inchoatarū, quæ cū animo insculptæ firmiter nō sint, possunt quidē esse uicissim separatæ: quoniā is qui semel prudens, fortis, moderatus uē fuerit, nec earū sit habitū adeptus, potest secū dum aliquā ipsarū uirtutē rectè agere, nō tamē proinde reliquas habebit omnes. Proponatur exēpli causa Iobus ille, quē Dei oraculo uirū optimū fuisse cōstat: certè cū is patiēs fuisse dicatur, uirtutes quoq; omnes unā habuit. Fuit enim in primis prudēs, dū cōsilio magno est semper in calamitatibus prosperitateq; usus: dū uxoris & amicorū iurgia despexit, & obiectiones diluit. Fuit prætera iustus

iustus non solū in Dei cultu ac religione, quam in mediæ Idumæorū impietate obseruauit, sed in suorū etiā administratione. Fuit item fortis ac magnanimus, cū æquo animo summās calamitates pertulit. Fuit quoq; tēperans, cū nec eū dolor, nec ægriitudo, nec pauperies, nec fortuna cōmutatio, nec morbus de gradu uirtutis deiecerit. Si ergo uiri huius, quē scimus perfectæ uirtutis fuisse, uitæ omnes actiones cōsiderentur, inueniemus perfectō absolutissimā uirtutū omnium imaginē in eius animo expressam. Cōtrā uerò in medium adducatur uel Socrates, uel Aristides, uel M. Cato: ij sanè uirtutes quasdā habuisse deprehendētur, alijs uerò prorsus caruisse. Nā Socrates modestus ac tēperans uidebatur, dū nihil se scire fatebatur, dum nulli iniuriā readebat: at interim sibi multum tribuebat, dū pretextu modestiæ aliorū ignorantia detegere conabatur. Idipsum in cæteris, quos retulimus, demonstrare possumus, si uitā eorundē spectemus. Quibus ex rebus necessariò cōcluditur, tum demū inter se uirtutes copulari, quādo perfectæ sint: cōtrā uerò seiungi, cū inchoatæ, atq; imperfectæ. Hinc quoq; perspicuum est, ipsas uirtutes aliquādo æquales esse, nonnūquā uerò inæquales. Aequales quidē in eo esse dicūtur, in quo simul omnes copulatur, atq; æquæ perfectæ sunt: nō tamē ita, ut aliæ dignitate, actionisq; ui alias superare nō possint: sed quòd in eo, cui insunt, æquales faciant prouentus, quodq; simul incremēta suscipiant. Neminē enim perfectē iustū fingemus, quin prudentiā, tēperatiā, fortitudinē, uirtutesq; omnes perfectas in eodē inueniamus: quāuis earū aliqua ipse frequētius utatur, quàm alia, in eaq; magis

magis excellat. Sed nos æqualia bonitatis incrementa staturimus, non uim æqualem, nec actiones æquales, nec præstantiam æqualem: cum in alio magis excellat alius, quam in alio. Inæquales demum uirtutes sunt inchoate, atq; adeò omnes quæ alijs aut subiecto, aut origine præstiterint: ut prudentia temperantiæ, fortitudini iustitiæ. Siquidem illarum actiones, sunt harum actionibus digniores. Restat nunc explicandum id, quod quarto loco posuimus, nunquid uirtutes omnes ad summum bonum æquè referantur: an ita sint inter se affectæ, ut aliæ subiectæ sint alijs. Ad huius rei explicationem animaduertendū est, uirtutes quasdam ad nos tantū referri, alias uerò ad ipsam scælicitatis adeptionem. Ad nos quidem eæ referuntur, quæcunq; ad externū hominis cultū spectant, subiectæq; alicui superiorū quatuor generū sunt: ut amicitia, festiuitas, ornatus, comitas, cæteræq; huiusmodi uirtutes. Ad summū uerò bonū illæ pertinent, quæ in solum Deū tendūt: cuiusmodi sunt ipsa quatuor uirtutū genera. Itaq; ut formæ omnes primò sub mediū aliquod genus, deinde sub cõmunius aliud cadunt: sic etiã uirtutes particularæ ad genera cõmunia referuntur, ipsa uerò genera ad extremū bonū. Id autem quod à nobis similitudine hac obscure dicitur, proposito exëplo apertius intelligetur. Ponatur ante oculos ornatus, festiuitas, ars, scientia, solertia, gratitudo, ac demum singulares aliæ uirtutes: hæ profectò per se ad summum bonum nō spectant, sed per alias cõmuniores, quibus subijciuntur. Siquidem nemo festiuus, aut gratus, aut doctus, aut ornatus esse propter summum bonum dicitur, sed

ob

ob aliam cõmuniozem uirtutem: ut temperantiam, iustitiam, prudentiã. Contrà uerò nullus prudens, iustus, temperans, fortis uel propter honestatem ipsam dütaxat est, sic enim uirtus esset bonū extremum: sed diuini obsequij causa, in quo est uera scælicitatis expectatio. Quæ ex re etiã quæstio illa difficilis, inuicò à nobis proposita, & à multis agitata, nascitur: Nunquid per se uirtus sola ad hominem beatum efficiendum sit satis? in qua equidem permultos magnos uiros discrepare uideo. Nam Cicero, & cum eo Stoici omnes, uirtutem aiunt ad beatè uiuendum esse seipsa contentam. Contrà Peripatetici id negant, aliq; potius scælicitati adiungunt: ut corporis & fortunæ bonæ. Plato uerò in eadem serè, in qua Cicero, sententia est. Itaq; in hæc dissentientium philosophorum dubitatione, sententia nostra in medium proferenda est, quæ ut uerior, ita præcedenti tractationi de fine bonorum est congruentior. Quemadmodum in superioribus uirtutes nec natura nobis, nec facultate solum nostra inesse docuimus, sed partim Dei munere, qui nostros animos ad bonum allicit: partim uerò nostra facultate, & agendi uel acquiri: sic beatitudinem non nostris tantum meritis, sed eiusdem quoq; Dei beneficio concedi putandum est. Nam si ad uirtutes acquirendas diuino quodam fauore prouocamur, eòq; aspirante probi sumus: eodem quoq; munere scælicitatem nobis tribui, dubitari non potest. Nec tamen propterea nostrorum meritorum ratio nulla habetur, cum nemo esse beatus possit, quin prius beatitudine dignus pro meritis iudice-

256 Eth. phil. Comp. Lib. III.
 iudicetur: sed quoniam eius qui donat felicitatem, liberalitas, ad nostra merita adiungitur, utroq; modo beati efficitur. Itaq; nō nostra solum merita per se sunt ad beatitudinem acquirendam satis, sed Dei præcipue beneficium adiungitur, quo ab eo ad recte agendum inuitamur: recteq; agendo iusti efficitur, sicq; æternā felicitatem consequimur. Quapropter Dei afflatu concepto, & ad uirtutes prouocamur, & ad summū bonū inuitamur: nō nostra merita per se satis ad id sunt. quæ etiam bona quidem esse aliquando possunt, nec tamen summum ad bonum referentur. Quemadmodum uel sine Dei impulsu multis per se insunt uirtutum habitus, nec ij sunt aut Deo grati, aut ad finem bonorum acquirēdum accommodati, cum ueræ pietatis ac fidei expertes sint. Huiusmodi fuere multi antiquorum hominū, prohi quidem illi, ac moribus sanctissimis præditi, sed ueræ religionis ignari: ac proinde uirtutum uerarum actione, uerq; felicitatis adeptione uacantes.

ETHICÆ PHILOSOPHIÆ
 Compendij Finis.

RERVM ET VERBORVM HOC
 libro memorabilium
 Index.

Abel à Caino trucidatus	167	affectus cur perturbatio	32
Abstinentia	218. 219. eiusdē finis uariis	affectus omnis an uoluntarius	
	219. officij		36
	219. 218. 218. usus	affectus unde oriuntur	36
Achillis ira quomodo sedata	73	affectuum cur uariæ formæ	34
actio 30. eius felicitas	7. finis	affectuum discrimen	91. duo
	in uirtute spectanda	capita summa	34. siue duo
actiones duplices	4	genera	35
actiones hominis ex appetitu nasci	85	affectuum genera quæ Stoicis	
	85		35
actiones mixtæ	86	de Affectib. Stoicorum sententia	31
actionum diuisio	84	affectus bonos mediocritate nō egere	91
Adamū gulæ uitio ad inobedientiam accessisse	220	afflictio	55
admiratio	66	Afranij & Iubæ timiditas	208
adulari contemptu	170. cupis	τὸ ἀγαθόν	11
adulate. eod. adulatio	66.	ἀγέλαος	242
168. 170. unde nascatur eod.		Agelilai de fortitudine dictum	
adulationis mala	169	200	
in Adulatione amicitia nomen		agrestes facile imperio duci	127
tāquam in sepulchro inscriptum	170	Alexāder magnus ebrietati deoditus	10
emulatio	54	Alexandri clementia	177
æquitas quomodo legali iustitiæ adiuncta	139	Alfonsus Perezinus Guzmanus	185
æterna præstatiōra caducis	11	Alfonsi regis liberalitas	160
affectus 30. 31. quid Ciceroni		amatarum rerū triplex genus	
32. itē Platoni & Zenoni. ib.	162		

INDEX.

amatores cur timore corripian	honestus 38. medius	38
tur	64	
ambitio	184	
amicitia quid Aristoteli	161. ite	
Ciceroni	eod. (161	
amicitia cur iustitie coniuncta		
amicitia in quibus existat	163.	
in quo sita potissimum	166	
amicitie gradus diuersi	164	
amicitie sedes	162	
amicitiam ab amore nasci. eod.		
inter plures esse non posse	164	
in Amicitia animorum summam co-		
nsionem postulari	163	
in Amicitia colenda quid pre-		
standum	165	
amicitia inita quid faciendum.		
eod.		
in Amicitia perfecta qua spe-		
Etida 162. quid uitandū	166	
amicitiarum magnum discrimen	162	
amicus uerus	162	
amicum ab adulatore distingue		
re cur difficile	170	
amici qui deligendi	165	
amici ueri cur ab antiquis pau-		
ci celebrati	164	
amicis quatenus mos gerens		
us	166	
amor 37. 38. honestus, in-		
honestus 38. medius	38	
amor quib. reb. potiss. a poe-		
tis comparatur	39	
amor quomodo concilietur	39	
amor turpis acerrimus	39	
amoris gradus 161. proprii	38	
remedia 41. triplex diui-		
sio	38	
amore que uitia seculentur	40	
in Amore que mala insint	42	
ἀναιδύσια	248	
ἀναοργιστία	216	
Anaximenis calliditas	132	
angor	54	
animus cur immortalitate do-		
natus	13	
animus præstantissima hominis		
pars	13	
animus quando felicitate per-		
frui possit	23	
animi duæ partes 27. 33. 228.		
item facultates duæ	96	
animi & corporis perpetua co-		
tentio	24	
animi præmium	14	
animi uires	2. 35. 78	
animos iustorum in supernum		
cæli locum efferrī	16	
Antonini Heliojabali gulositas		
220		
Antonij Lauæ oratio	67	
ἀποβία	204	

INDEX.

ἀριστογυατα	242	tur	156
appetitus triplex diuisio	85	auarus etiam timidus	161
appetitus officium	eod.	audacia 65. 70. à temerita	
Archidamæ in filium nimium		te quid differat	206
exultantem dictum	206	audacia bonæ spei cur coniu-	
Architæ Tarentini dictū	75	sta 70. cur metui contra-	
aristocratia	118	ria	69
Aristotelis duplex felicitas	7	audacia indifferens	71
Aristotelis & Platonis de felie-		audacia quando temeritas	206
itate sententiæ à plerisq;		audaciæ nomen à Latinis in-	
receptæ	67	malam accipi partem	71
arrogantia 236. eius origo.		audaciæ proprium	70
eod.		audax à temerario quid diffe-	
ars 98. 99. quæ spectet	101	rat	206
artes illiberales 110. quæ lau-		audacis animus quando impe-	
dem mercantur	ibid.	tu regatur	70
artium humanarum inquisi-		audaces cur fortiores	203
tioni inherere molestū	23	austeritas	242
AsTapensium ac Numantino-		B	
rum pertinacia	197	Babylæ Antiocheni episcopi	
ἀστυα auaritiæ cōtraria	158	constantia	196
aspectus uoluptates	263	βαυνορία	160
Attilij Reguli constantia	185	beatitudo 19. quid Plotino. ibi.	
auaritia 156. clementia mas-		in qua re sita	12
lorum 157. cur hydropisi		beatitudo uera quæ	6
comparatur 156. in quibus		bellum 175. eius administrat-	
consistat	eod.	di ratio	176
auariua inextinguibilis	157.	belli iusti quæ causa à Cicero	
maximè senum	156	ne posita	175
auaritiæ ortus 43. tres par-		belli origo 175. suscipiēdi cau-	
tes	157	sa	ibid.
auaritiam quæ mala sequant-		in bello iusto quomodo fortitu-	

I N D E X.

dine utendum	200	117
bellica pericula quomodo ti-	200	castitas & pudicitia quomo-
menda	200	do conueniant
bellicis rebus longè antè prou-		castum amorè ad honesta im-
dendum	125	pellere
in Beneficio reddèdo quid obs-		Catiline toleràtia mala
seruandum	150	sine Causa nihil fieri
beneuolentia erga suum simis		cautio
le à natura ingenta	161	Celtarum temeritas
beneuolètia utriusq; æqua	167	certaminum premia quæ iun-
beneuolentiæ coniunctio quo-		uentuti constituenda
modo metienda	166	in Christo omnes liberi
beneuolentiam solum animar-		à Cibis abstinere quatenus pec-
tibus Aristotelem tribuere	161	catuns
in Bibendo quid cauendū	223	Ciceronis error
Bionis dictum	242	nißmice
bonum perfectū & summū.		ciuilibus liberalitas
Vide, Summum bonum.		ciuis bonus
bona externa occasione præ-		ciuitatis, ampla familia
bere uitiorum	22	ciuitatis situs
bonorum tria genera	10. 217	ex Ciuitate quæ uitia tollenda
C		122
Cachinnatio	49	Claudij Caesaris crudelitas
Caesar à Pompeio profligatus		clemens
62. in senatu interfectus		clementia 228. quid Aristote-
10. à Bruto & Casio	130	li & Platoni
C. Caesaris animi celsitudo		228. item
202		Senecæ eod.
calliditas honesta quæ	133. quæ	clementia cur misericordiæ
do bona	133	coniuncta
Caroli V. Caesaris liberalitas		clementiæ finis 229. officium
		230. sedes
		celibatus
		Commodi

I N D E X.

Commodi Caesaris perdita li-		crudelitas 229. 231. unde pro-
bridi	226	ficiscatur
coniugalis pudicitia	224. 225	ibid.
conscientia	29	crudelitas & humanitas quom-
constans. constans homo	195	modo differant
constantis etymon, & officium		233
96		cupiditas unde nascatur
constantia 195. in quibus re-		43
bus constituenda. ibid. ubi		cupiditas uoluntaria
locum habeat	197	85
constantia finis	195	cupiditatis usus
de Constantia Horatij locus	195	43
consultatio	97. 104	cupiditatem cur beluæ Plato
contemplationis felicitatè cui		compararit
hominum parti Aristoteles		44
attribuat	7	ex Cupiditate multa nasci ma-
contemptus	52	la
continentia 227. eius subiectū.		43
eod.		cupiditates insatiabiles
coiumelijs prouocari quid	190	235
conturbatio	65	Curij Dentati humilitas
corpus cum animo felicitatis		239
particeps	23. 26	curiosus. curiositas
corporis dotes homines super-		239
bos reddere	22	curiositate quomodo peccetur
corporis natura cur timidos		239
reddat	64	Cynici
corporis temperiem ad affe-		69
ctus excitandos plurimum		Cyrenaicorum felicitas
efficere	34	5
uocatus	244	Cyrus à Thomiri necatus
Cræsus à Cyro regnopulsus	10	167
		D
		Damonis & Pythiæ amicitia
		165
		decorum duplex, generale &
		singulare
		217
		decorum, honestum ac bonum
		cur idem
		216
		deuotus
		104
		delectatio
		46. 49
		delectatio honesta, inhonesti
		47
		delectationis nimie incōmo-
		dum
		46
		S 3
		Dentes

I N D E X.

Demetrii dictum	146	Dionis Academici à maledico	
democratia	108	prouocati dictum	189
Demosthenis conuicijs laesibie		discendi studium in quibus sita	
ti dictum	189	tum	139
desiderium 43. quomodo gignatur	34	discordia	52
desiderium natura neq; boni neq; malum	43	dolor	54. & 35
desiderij immoderati curatio	45	doloris subleuandi ratio uaria	
desidia	66	domus	108
desperandum nunquam quando	60. & 61	domus adificande finis. eod.	
desperatio 59. 66. spei gratia		domus origo unde primo petita	108
60. quando uitiosa	61	in Domo extruenda quæ conducum creandorum ratio	126.
desperatio unde oriatur	182	durus	189
desperationis causa 60. primum. ibid. remedia	61. 62		
Deus quomodo percipiendus	14	E	
Deus primum boni premium	20. & 16	Ebrietas 222. insanie meditatio	223
Dei benignitas	14	ebrietatis actiones	222
Dei filij	20	de Ebrietate Horat. locus. ib.	
Dei intuitus quando concessus	21	ebriositas	eod.
Dei cur nemo uidere possit	21	ebrios & iratos uolentes peccare	
Deo frui summum bonum	17	care	87
Deorum uoluntate sperari	29	effectus cause semper similis	
Dionis mors	40	85	
Diogenes Laertius cur pueri puniendum Spensippo dederit	76	egeni an liberales esse possint	
Diodori felicitas	9	egonia	146
		Eleazari fortitudo	180
		electio	

I N D E X.

electio	86. 97	felicitas cur non duplex	8
ἐπιθυμία	155	felicitas hominis propria in quibus sita	13. 5. 13. 19
Epicuri felicitas	5	felicitas in solo Dei intuitu collocanda	14
ἐπιθυμία	138	felicitas omni laude præstantior	20
ἐπιθυμία	96	felicitas quando contingat	21
ἐπιθυμία	35	felicitatis præmia omnibus minime aqualia	23
erubescencia	66. 214	felicitatem Aristoteles in quibus ponat	16
erubescencia à uerecundia quid differat	215	ad Felicitatem quæ necessaria	18
erubescere de quacunque re cur non uitiosum	216	de Felicitate philosophorum uariæ sententiæ	5
ἐπίκαιρα ἀπειρία	29	in Felicitate quæ spectentur	5
ethices munus	41	felicitates duæ Aristoteli	17
ἐπιθυμία	204	ferites cur expectentur	249
ἐπιθυμία	214	in quo statuenda	250
ἐπιθυμία	234	ferus	eod.
exanimatio	65	festiuitas 240. ubi locum habeat	241
excandescencia	52	festiuitatis finis, officium, sed des. subiectum	240
in Expectendis rebus quæ obseruanda	59	festiui hominis munus	243
		fides Christiana 143. à philosophis neglecta	ibid.
		fides quid Ciceroni	143
		fides religionis iudam. in	142
		sine Fide neminem Deo placere	
		re	143
		8 4	fidencia

I N D E X.

<i>fidētia</i>	182	<i>finis</i> 178. <i>munus</i>	180.
<i>fidētiaē cautela, cognatio, ori</i>		<i>fortitudinis officia</i>	179
<i>go</i>	182	<i>fortitudinis quinq; formæ Ari</i>	
<i>filiorum officia</i>	115	<i>stoteli</i>	180
<i>finis duplex</i>	34	<i>fortitudinis sedes</i> 178. <i>subie</i>	
<i>finis naturæ qui bonus</i>	4	<i>ctum</i>	179
<i>finis ultimus, summū bonū</i>	8	<i>fortitudinem duabus in rebus</i>	
<i>formido</i>	66	<i>uersari</i> 199. <i>duplici ora</i>	
<i>fortis</i>	71. 180	<i>tione cogitari</i>	180
<i>fortis aggrediendo & suscipiēdo</i>		<i>fortitudinem & dolorem & uoluptatem asferre</i>	203
<i>fortis animi officium</i>	209	<i>in Fortitudine bellica quid cōsiderandum</i>	199
<i>fortes uiri quomodo affecti esse debeant</i>	179	<i>fortuitum</i>	37
<i>fortitudo</i> 178. <i>quid Aristoteles, Ciceroni, Platoni. ibid.</i>		<i>fortuita non minus inuita quā naturalia</i>	37
<i>fortitudo bellica à domestica quod differat</i>	181	<i>fortuna cur dea</i>	131
<i>fortitudo civilis, fiduciaria, fortuita, militaris</i>	180	<i>fortuna euentū expectare, de mentis</i>	71
<i>fortitudo domestica in quibus sita</i>	201	<i>in fortuna utraq; quomodo nos geramus</i>	194
<i>fortitudo & tēperantia quomodo conueniant</i>	252	<i>frugalitas</i>	219
<i>fortitudo & tēperantia quomodo differant</i>	252	G	
<i>fortitudo in quibus rebus certatur</i>	202	<i>Gaudere quomodo conueniat</i>	48
<i>fortitudo iustitiæ cōnexa</i>	199	<i>gaudium quid</i> 45. 46. <i>unde nascatur</i>	45
<i>in Fortitudinis actione quid faciendum</i>	201	<i>gaudij uitiositas</i>	47. 48
<i>fortitudinis duplex ratio</i>	181.	<i>Gedeonis humiliatio</i>	187
		<i>generosus</i>	191
		<i>Gillæ Agrigentini liberalitas</i>	155

I N D E X.

<i>gratius</i>	104	<i>homo sociale animal</i>	135
<i>gratius & dicitur</i>	246	<i>homo solus uirtutis particeps</i>	
<i>gratus</i>	149	12	
<i>grati hominis officii</i> 149. &		<i>hominis beati cōditio</i> 24. <i>summum bonum</i>	13
150		<i>hominem duplici natura compositum</i>	14
<i>gratitudo</i> 149. <i>in quibus uersetur</i>		<i>homines cultiores cur ne minus pareant</i>	100
<i>gula</i> 219. <i>multorum uitiorum semen</i>	220	<i>hominibus iustis quæ præmia proposita</i>	19
<i>gulosus</i>	220	<i>honestas cur tēperantiæ coniungenda</i>	217
H		<i>honestas radix uirtutis</i> 102. <i>potissimum tēperantiæ</i>	216
<i>Habitus</i>	30	<i>ad Honestatem cur decorum referatur</i>	217
<i>habitus ex una uirtutis actione ne non gigni</i>	95	<i>Horatii locus</i>	61
<i>Hannibal hostis populi Romani</i>	51	<i>humanitas in subditos firma regum custodia</i>	230
<i>Hannibalis insolentia</i>	194	<i>de Humiliatione Christi sententia</i>	235
<i>Hecuba in canem mutatio</i>	53	<i>humilitas</i> 234. <i>modestiae quomodo iungenda</i>	236
<i>Herilli felicitas</i>	6	<i>humilitas unde oriatur</i>	236
<i>Hilarionis Aegyptij uestitus</i>	245	I	
<i>hilaritas</i>	45 & 46	<i>Iactatio</i>	49. 145
<i>Hispalis ciuitas</i>	129	<i>ignoratione homines commoueri</i>	33
<i>homo ab brutis quid differat</i>	4	<i>illiberalitas iniusta</i>	158
<i>homo duplex Aristoteli</i>	7	<i>illiberalitatis mala quæ ibid. inde</i>	
<i>homo initium suarum actionū</i>	84		
<i>homo quibus rebus ceteris animantibus antecellat</i>	230		
<i>homo quomodo fiat immortalis</i>	24		

I N D E X.

immortalitas in caduca non	pienda	162.				
cadere	24	iniqui	173			
impatientia origo	193	iniuriam facies, quid ab eo qui	ulcisatur differat	148		
impietas superstitione dete-	rior	143	iniuria iuri contraria	137		
impiorum locus, infernus	16	iniuriã pati, quam facere, me-	lius	147		
impotentem etiam interdum	potenti posse nocere	77	iniustus	146		
imprudentes cur à Stoicis in-	sani dicantur	131	iniustitia	171		
imprudencia uitiorum radix	130. unde nascatur	131	iniustitia duo genera	147.		
imprudencia partes	cod.	ad Institutendos ciues quæ ne-	cessaria	120		
imprudencia cur uitium maxie-	munis	215	intelligentia	99. prudentia		
inconstantia	197. eius para-	tes	198	specatrix	101	
incontinenens homo, pessimus do-	mus feruus	228	intelligẽtiam, uoluntatẽ præ-	cedere	36	
incontinentia	227	intelligibiles uirtutes duobus	ex initijs enasci	30		
incontinentie foris	228. pro-	prium	227	intemperantia	247. cur à co-	
indignatio	52	ingrati omnibus exosi	151	intemperantia causa	248. se-	
ingratitude	cod.	ingratitude	151	des	ibid.	
ingratitude in eisdem modis	fieri, quibus gratitudinẽ	151	de ingratitude Plauti loc.	151	inimicitia	52. amicitia cõtra-
inimicitia	167. unde oriatur	ibid.	inimicitia mala	167	inimicis quæ utilitas ca-	

I N D E X.

uestitus	245	cadere	47	
Ioannis secundi Hispaniarũ res	C. Iulij Cæsaris māsuetudo	230	gis constantia	186
Iobis patientiæ exemplar	192	Ius duplex inter homines	136.	
Iobi dictum 11. uirtutes	252.	legitimum	137	
ira	52. 72. acuta, amara	232.	Ius medium iustitiæ	136
bona	74. difficilis	232	Ius naturale	137
ira omnium perturbationum	turbulentissima	72	iustitia quid	134. quibus con-
ira quæ laudabilis	75	iustitia quomodo cõparetur. ib.	135	
ira uitiosa	74	iustitia quomodo uirtus uni-	uersa	138
ira causa	72. cognata	76. cu	ratio 45. finis	72. sedes. ibid.
ira ratio	45. finis	72. sedes. ibid.	iustitia duplex	137. cõmunis
ira tollẽdæ ratio potissima	78	136. commutatrix	140	
ira diuturnitate euanescere	75	iustitia distributrix.	173. cur	
in ira discrimen magnum	73	arithmeticæ proportioni cõ-	paretur	140
de Ira, Ciceronis ab Aristotele	discrepantia	74	iustitia priuata	138. 139
iracundia ab ira qd differat	72	iustitia una eademq; quomodo	quadrupartita	cod.
iracundia in clemetie comes	232	iustitiæ communis diuisio	138.	
iracundia tres species	232	140. item priuata	138	
ex iracundia qui affectus	56	iustitiæ cuiusq; munus	141	
irasci	72	iustitiæ distributricis propriæ	140	
irascendum quomodo	78	iustitiæ duæ ptes	137. finis	138
ad irascibilem uim quæ perti-	neant	36	iustitiæ mediocritas, ius	137
irati hominis facies	73	iustitiæ uera mediocritas	136	
iratorum imago	73	iustitiæ sedes.	134. subiecta	135
ioχυρογροαου	198	iustitiæ tota uis quib. cõsist	141	
incundũ apud quos esse deceat	244	ad Iustitiã cõmutatricem quæ	referantur	140
incunditatem in omnes sensus	referantur	140	iustus	140

I N D E X.

<i>iustus perfectus</i>	253	<i>legum uiolatrix iniustitia eod.</i>	
<i>iusti</i>	138	<i>liberalis</i>	149
<i>iustorum præmium</i>	21	<i>liberalis uere qui</i>	154
<i>iuuenes cur non prudētes</i>	103	<i>artes liberales</i>	110
<i>iuuenium animi faciles</i>	122	<i>liberalitas quid Aristoteli, & Platoni</i>	152
<i>iuuentū Lacedæmoniorū praua consuetudo</i>	121	<i>liberalitas cur iustitiæ adiuncta</i>	152
<i>iuuenibus parentes bono sint exemplo</i>	122	<i>liberalitatis cautiones</i>	153
<i>iuuentus quomodo instituentur da 120. & exercenda</i>	121	<i>liberalitatis duo uitia extrema</i>	153
<i>iuuentus Romana qualis olim fuerit</i>	115	<i>liberalitatis finis 152. radix. ibid. officium 155. uis duplex. ibid.</i>	
L			
<i>Lacescenti quid respondendum</i>	190	<i>liberalitati quæ uitia cōtraria</i>	156
<i>lætitie species & usus</i>	46	<i>liberi bene instituendi</i>	112
<i>Laudem propter aliud expeti</i>	20	<i>libertas</i>	228
<i>lamentatio</i>	54	<i>liberum</i>	37
<i>Laurētij Cæsaraugustani constantia</i>	196	<i>libido 225. homini cum bellis communis</i>	226
<i>legalis iustitia, eiusq; officium</i>	139	<i>libido hominis & beluarum quomodo differat</i>	226
<i>legalis iustitia unde orta eod.</i>		<i>libido unde dignatur</i>	226
<i>legibus quatenus parendū</i>	123	<i>libidinis sedes</i>	226
<i>Leonidæ interitus</i>	204	<i>libidinem à natura uniuersis animantibus esse tributam, & cur</i>	225
<i>leporis magna ratio cur habenda</i>	241	<i>literarum usus</i>	120
<i>lex</i>	138	<i>λογισμῶν</i>	96
<i>legum uiolatio non impunita</i>	17	<i>luctus</i>	54
		<i>Lycurgus cur Ephoros impetio</i>	

I N D E X.

<i>uio adiunxerit</i>	127	<i>Mariæ Coronellæ laus</i>	225
<i>λογισμῶν</i>	53	<i>in Martyribus unde constantia</i>	210
M			
<i>Magistratus quomodo colendus</i>	123	<i>Medæ uesania</i>	40
<i>magistratus uia lex</i>	172	<i>mediocritas 211. in omnibus rebus præstantissima</i>	88
<i>magistratus officium</i>	124	<i>mediocritas uirtutū nulla Platoni</i>	90
<i>magistratus sint quasi ouium pastores</i>	125	<i>medium duplex</i>	89
<i>magnanimus</i>	183	<i>mendacium quantum malum</i>	146
<i>magnanimi propriū</i>	183. 185	<i>mens præstantissima hominis pars</i>	18
<i>magnanimitas</i>	159. 182	<i>mentis uera actio in contemplatione Dei ponenda</i>	23
<i>magnanimitas uera in quoslibet</i>	183	<i>mercatura 113. quæ abiecta 113</i>	
<i>magnanimitatis subiectū officium</i>	184	<i>mercatura quæ laudanda</i>	113
<i>magnanimitati humilitas adiuncta</i>	184	<i>Messalinæ Augustæ impudicitia</i>	226
<i>magnanimitati quæ uitia contraria</i>	186	<i>metus quid Aristoteli, Ciceroni</i>	62
<i>magnanimitatē in duabus rebus cerni</i>	183	<i>metus bonus, aut uitiosus</i>	63
<i>magnificentia cur liberalitati annexenda</i>	159	<i>metus cur in alijs maior</i>	64
<i>magnificus 159. à liberali quid differat</i>	159	<i>metus radix desperationis</i>	62
<i>magnificum pauperē esse nō posse</i>	159	<i>metus affectus naturalis</i>	63.
<i>cum Maledicis quomodo agendum</i>	190	<i>metus causa 63. curatio 66, proprium 207. sedes 62</i>	
<i>maleuolentia</i>	47. 49	<i>metus uary affectus & partes</i>	64. 65
<i>Mauli Torquati seueritas</i>	173	<i>μυροποιία</i>	160
		<i>in Milium delectu habendo quid</i>	

I N D E X.

quid præstandum	126	O	
militum officium	177	Obedientia	144
miser cordia	54. 55	obtrectatio	54
modestia quid Ciceroni	233	odium	49
Platoni	233	odium in homines quando	62
modestia à temperantia quid		gnatur	50
differat	ead. (234)	odium teterrimū uitium	168
modestia in qua re uersetur		odiū excōtrarijs causis fieri	50
modestiae officium	233	in Odiū qui procliues potissia	
molestia	54	mum	ead.
molles, mollicies	198	odij causæ 49. propriū	50
mollicies incontinentiæ affi-		odio qui affectus cōiuncti	51.
nis	227	quomodo curandi	53
μολασιμῶν	2	œconomia	106. ἀνομομενῶν 2
moralis uirtus cur dicatur	3	œconomiae finis	107. officium
morum disciplinam in actio-		108. ptes 107. subiectū	106
nibus uersari hominum	2	œconomia cur à natura Ari-	
mundi bona fugienda	22	stoteles institutā puiet. cod.	
Mutij Scauolæ factum	[196	offensio	51
N		officia	94
Natura nostra uitiosa	15	oleū & operam perdere. pro-	
natura paucis contenta	218	uerbium	152
naturale	37	olfactus quomodo uitiosus af-	
naturales notiones duæ nobis		fectus	213
infusæ	29	oligarchia	118
naturalia inuitis nobis fieri	37	ad Opes augendas que ualeāt	
negligentia	132	113	
Neronis timiditas	208	ornatus circa quæ uersetur	
Niobe in lapidem cōuersa	53	224. eius finis & propriū	
Noë ebrietas	222	224. subiectum	ead.
Novelli Torquati in bibendo		otium & uoluptatem iuuentis	
intemperantia	223	ti insidiari	115

parca

I N D E X.

P		cata	1
Parentum cultoribus præmiū		philosophiæ diuisio, finis, sub-	
quale	114	iectum 2. usus	1
pares cū paribus facillime cō-		philosophia probabilitate cō-	
gregari, prouerbiū.	163	tenta	3
paterfamilias	107	philosophi cur in rerū cōtēpla-	
patientia	188	tiōe sumū bonū posuerint	13
patientiae actio quod referenda		philosophorū de felicitate sen-	
191		tentiæ nō omnes ueræ	6
patiētiae finis	188. officium	philosophorum munus	17
subiectū	188. uilitas	Philoxeni & Gnatonis gulo-	
192		sitas	220
paterfamilias munus	111. 113	Philoxeni parasui feritas	250
Pauli locus	76. 78	physici munus	41
pauor	65	pietas	144
pauperis donū maiore officij		pigritia	65 (165)
gratiā postulare, prouer-		Piladæ & Orestæ amicitia	
biura	154	Platonis modestia	234. sum-
peregrini officium	123	mum bonum	6
perpetiendi duo genera	189	Platonem falso ab Aristotele	
perspicacia	104	reprehendi	12
peruicax, pertinacia	198	platoniorum cū Christianis	
peruicaciae mala	ead.	communitas	22
Phædræ impatiētia	193	Platoniorū & Peripateticorū	
Phaëtonis temeritas	204	de affectibus sententiæ	31
φαιρασία	34	Plinij Secundi studium	238
Pharaonis cōtumacia	199	πολιτικῶν	3
φιλανθρία	187	poteslas omnis à Deo	149
φιλανθρία amori cōiuncta	207	Priami infortunium	10
Philippus Strotius cur sibi ipsi		principiū conditio qualis	163
mortem consciuerit	209	principum officium	177
φινεαδία	234. 237	προαίρεσις	97
philosophia à quibus amplifi-		προδίκη	

prodicta

I N D E X.

prodigalitas unde oriatur 158
 prodigalitat'is uitium eod.
 prodigalitati quæ uitia cognata 159
 prodigum facilius ad liberalitatem adduci, quàm auarum 158
 profusus etiam prodigus 161
 prouisa cur animi minus conturbent 68
 prudens cur quis appelletur 104
 prudentia 95. 98. 99. 130
 prudentia ad animi magnitudinem necessaria 180
 prudentia circa quid uersetur 96
 prudentia cum iustitia quomodo conueniat 251
 prudentia & iustitia quomodo inter se differant 251
 prudentia cur reliquis præstantior 102
 prudentia fortitudinis comes 182
 prudentia iudex reliquarum 95
 prudentia mentis iudicio connexa 103
 prudentia omnium uirtutum præstantissima 96
 prudentiæ diuisio 105. finis & officium 102. sedes 101.

subiectum 102
 prudentiæ partes 104. uis. ibid.
 prudentiæ ueritas subiecta 104
 publicis muneribus cur nemo se immisceat 123
 pudicitia 224
 pudor 65. 68. in alijs magis uitiosus quàm in alijs 69
 pudoris causæ 68. subiectum, uis 69
 pudore quæ non uacent 69
 pusillanimitas 187. ab humilitate diuersa ibid.

Q

Quæstus qui improbetur 110

R

Ratio recta 94. bonarum actionum iudex 154
 ratio supremus in homine iudex 92
 rationis officium 85. proprium 4
 recreatio 46
 regnum 118
 M. Regulus 10
 religio 142. iustitiæ quatenus coniuncta ibid.
 religio fundamentum omnium uirtutum 142
 religioni adiuncta 143
 repugnantibus cur magis quàm absentantibus gaudendum 170

res fac

I N D E X.

res familiaris quomodo conseruanda 112
 rei familiaris diuisio 109
 respublica 117. à familia quid differat eod.
 respub. familijs quomodo posterior 118
 reipub. finis 118. 122. munera 126. partes 118
 subiectum ibid.
 respub. quæ beatas Plato dixerit 124
 Rex an senatus rectius rempublicam administrare possit 126
 rerum sperandarum discrimen 59
 Romanorum dictum 177
 S
 Sapientis dictum 132
 sapientia 98. 99. in quibus uersetur 101
 Sardanapali desperatio 187. mollicies 246. sepulchrum ibid.
 Sauli contumacia 199
 sciendi incuria 239
 scientia 95. 99. ab arte quid differat 98
 scientiæ acquirendæ modus eod.
 Scipio Africanus amicitia studiosus 164. eiusdem continentia 247. exili

lium 192
 Scipionis in exilio obitus 10
 Scipionis Africani sepulchrum quale 192
 scurrilitas 242
 eiusdem signa 243
 Seneca dictum 149
 Seneca & Ciceronis de affectibus error 32
 sententia 104
 seueritas quæ laudabilis 243
 serui etymon 116
 an Serui sint natura aliqui. 116
 seruorum munus 175
 in Seruis gubernandis quæ officia seruanda 114
 seruitus 228. unde 116
 simulatio quando uirtus 147. quid Theophrasto ibid.
 sobrietas 222. quibus maxime necessaria ibid.
 sobrietatis proprium 221
 Socrates simulatione interdum usus 147
 sollicitudo 54. 66
 Solonis dictum 238. iniuria passi 190
 σοφιστικόν 212. 233
 σοφιστικὸν 246
 spes 57
 spes appetitiuæ facultati conpropria 57
 T
 spes

I N D E X.

spes inter quæ consistat	59	temeritas cur imprudentiam	4
spei origo, proprium	57	sequatur	131
spes ad futura bona referenda	58	temeritas fortitudini inimica	205
sp̄ esse verū difficultum. ibid.		temeritas fortunæ subiecta	206
inter bonos affectus referri.	ibid.	temeritas quid 204. eiusdem	
in Spe quæ cauenda	58	radix	ibid.
Stoici cur affectus ex animo eximant	32	temeritati adiuncta audacia	206
studia cur insatiabilia	238	temerarius	204
à Studijs cur interdum uacandum	ibid.	temperantia cur media inter	
studiositas unde oriatur	237.	uoluptates & dolores	210
eiusdem finis 238. officij.		cur prudentiæ coniuncta	212
ibid. subiectum	237	temperantia quid Aristoteli,	
stupor	66. 249	Ciceroni, Platoni. 210. 246	
stupor rusticus	249	temperantiæ finis 210. officij	
summum bonum	4. 5.	cium 245. 247. propriū	
an rectè ab Aristotele describitur	21. Platoni duplex	246. subiectum	210
18		temperantiæ partes	214
summum bonum cur dicatur		tenacitas	157
3. cur perfectissimum	5.	Terentij locus	52. 169
unum duntaxat	8. 11	terribilia	178
ad Summū bonum omnia referri	3	terror	65
superstitio	143	Themistoclis dictum arrogas	237
suspicio	66	Theodosius Cæsar iratus, Græcum alphabetum recitare solitus	77 (37)
L. Syllæ crudelitas	194	Theodosij ad iram procliuat	
suborsus	104	Theo-	

T

I N D E X.

Theophrasti morientis dictū	55	tristitia 53. an omnis mala	
238		ibid.	
typhorus	248	tristitia quibus ex causis oritur	58
Tibraso Terentianus	186	tristitiæ diuisio 54. sedes 53.	
typhorus	35	uis 54. utilitas	56
typhorus	52	tristitiam difficile leniri	53
Tiberius, Biberius dictus	225	tristitiam quæ sequantur	54
Tibulli locus	57	turpitudine naturalis 68. optata	ibid.
timenda quæ	201	tyrannus	118. 127. 128.
timidus	207	tyrannis à regno quid differat	128
timidi quomodo confidentes		tyrannorum proprium	230
fiant	70		
timiditas 186. 206. cur fugienda	208. quatenus uitiosa		
207			
timiditatis origo	186		
timocratia	118		
Timon μισάνθρωπος	157. 167		
timor	65. 207		
timor Dei	209		
timor omnis an inbonestus	209		
timori qui affectus connectantur	207		
ad Timorem leuandū quæ faciunt	67		
Tobia liberalitas	155		
totius & partium eadem ratio	93		
non Tristari quando uitiosum	56		
tristis naturæ quæ conserant	115		

T 2

uidua

I N D E X.

uidualis pudicitia	225	uirtutē in audacia sequi.	206	
vincere seipsum maxima uis		de uirtute uarię philosophoꝝ		
Etoria	247	rum sententię	81	
uindictio	147	uirtutes actiuę 83. æquales		
uindicatione quādo utendum.		253. inæquales 254. cuius		
ibid.		les 93. exemplares. ibid.		
uinum cur mœstis præbendum		inchoatę 252. intelligibiles		
55		les 83. 84. 97. morales 83.		
uini usum quibus Plato prohibeat	221	purgatorię	93	
uirginitas 224. Deo grata		uirtutes ad summū bonū quę		
225		pertineant	254	
uirtus quid 79. 80. ab Aristotele quomodo definiatur	93.	uirtutes à ratiocinatrice quę		
Platoni quid 80		orientur	97	
uirtus à scientia quid differat		uirtutes an omnes ad summū bonum referantur	254	
82		uirtutes in actionibus uersari		
uirtus in quo locum habeat		84		
13		uirtutes omnes quomodo consentiant	251	
uirtus in quibus consistat	82	uirtutes quando inter se copulantur		
uirtus omnis uoluntaria	84	lentur	253	
uirtus quomodo paretur	81	uirtutes quomodo differat	251	
uirtus sola num ad hominem beatum efficiendum sufficiat	225	uirtutes omnes quomodo ex animo nascantur	29	
uirtus una in animo impressa		uirtutes perfectę	252	
92		uirtutes quę ad ciuiles uiros pertineant	120. quę ad nos referantur	254
uirtutis diuisio 93. finis, sedes	80	uirtutes quando seiungantur à se inuicem	253	
uirtutis nullum genus	92	uirtutes quatuor solo subiecto		
uirtuti cum fortuna nulla communiō	71	differre	94	
		uirtus		

I N D E X.

uirtutum actiones habitu parari	202	uoluptas & dolor summa genera	35
in uirtutum actionibus maximum discrimen	83	uoluptas honesta 47. indifferens	48
uirtutū cōnexio 92. diuisio 7. 94. duo genera Aristotelis 93. origo 94. usus	100	uoluptas natura ingenta	211
uirtutum & uitiorū una ratio	29	uoluptas quomodo gignatur	34
49		uoluptas ratione moderanda	
uita æterna	14	uoluptatum diuisio	47
uitę sine quibus constare nequeant	43	uoluptatis proprium 58. species	35
in uita hac cur nemo felix dicendus	10	uoluptates bonę 211. honestę 48. malę 21. turpes 47. 48	
uitiorum natura	90	uoluptatum aspectus discriminē	
ulio	52	213	
ultimum bonum unum	6	uoluptatum duplex genus	211
Ulyssis ab Aiace contemptus	52	uoluptatum plurimarum hominum capax	212
Ulyssis socij cur in animalia mutati	250	uoluptatum tractanda	ibid.
uoluntas	36. 97	uoluntas soli Deo subiecta	36
uoluntas soli Deo subiecta	36	uoluntarium 36. 86. in quibus cernatur	37
uoluntarium 36. 86. in quibus cernatur	37	uoluntarium & inuitum in quibus spectentur	36
uoluntarium & inuitum in quibus spectentur	36	uoluntas 46. cur maius reus medium desideret	48
uoluntas 46. cur maius reus medium desideret	48	uoluptas	124
		Zaleuci Locrensis regis feritas	6
		Zenonis felicitas	

F I N I S.

T 3

BASILEAE, EX OFFICINA IOAN-
nis Oporini, Anno salutis humanæ M. D.
LIII. Mense Martio.

